

SLOVENSKÁ REČ

77 • 2012 • 1 – 2

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKEHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU LUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

SLOVENSKÁ REČ

Časopis pre výskum slovenského jazyka.
Založený v roku 1932. Orgán
Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie vied

SLOVAK SPEECH

Journal for the Slovak Language Research.
Founded in 1932. Published by Ľudovít Štur
Institute of Linguistics,
The Slovak Academy of Sciences

HLAVNÝ REDAKTOR

Slavomír Ondrejovič

EDITOR-IN-CHIEF

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Jana Wachtarczyková

EXECUTIVE EDITOR

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák (Bratislava), Klára Buzássyová (Bratislava), Juraj Dolník (Bratislava), Ľubomír Ďurovič (Lund – Švédsko), Miroslav Dudok (Bratislava), Ján Findra (Banská Bystrica), Siniša Habijanec (Záhreb – Chorvátsko), Björn Hansen (Regensburg – Nemecko), Martina Ivanová (Prešov), Ľubomír Kralčák (Nitra), Mark Lauersdorf (Kentucky – USA), Milan Majtán (Bratislava), Jozef Mlacek (Bratislava), Martin Ološtiak (Prešov), Oľga Orgoňová (Bratislava), Matej Považaj (Bratislava), Ján Sabol (Košice), Daniela Slančová (Prešov), Pavol Žigo (Bratislava)

EDITORIAL BOARD

REDAKTORKA

Anežka Krausová

ENGLISH LANGUAGE

ANGLICKÝCH TEXTOV

EDITOR

TECHNICKÝ REDAKTOR

Vladimír Radik

LAY OUT

Vychádza šesťkrát ročne

Published 6 times a year

Adresa redakcie

813 64 Bratislava, Panská 26, Slovensko,
tel. +421-2-54431756, e-mail: slovenska.rec@juls.savba.sk

Address of editor's office

Informácie o predplatnom podáva
a objednávkvy prijíma redakcia

Subscription information
and booking are received by editor's office

Výhradný distribútor na Slovensku

SAP – Slovak Academic Press, s.r.o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava.
E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk. Registračné číslo 7089.

Distributed in Slovak Republic by

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje

Foreign orders executed by

SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia,
tel.: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Zahraničnú distribúciu zabezpečuje výhradne

KUBON and SAGNER GmbH, Postfach, D-80328, München, Germany. www.kubon-sagner.de

Foreign distribution rights held by

Časopis je v predaji v kníhkupectve Veda

The journal available at Veda bookshop

Štefánikova č. 3, Bratislava

Elektronická verzia časopisu je dostupná na

The electronic version of journal is available at

<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

Design

Návrh a grafické spracovanie obálky

and cover design graphic processing by

Jana Wachtarczyková, Martina Cebecauerová

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (verzia online)

OBSAH / CONTENTS SR 1-2/2012

ÚVODNÍK / EDITORIAL

- 3–6 **Osemdesiat a jedno**
Eighty and One
Jana Wachtarczyková

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 7–11 **Slovenčina a slovenská jazykoveda v meandroch 21. storočia**
Slovak and the Slovak Linguistics in the Meanders of the 21st Century
Slavomír Ondrejovič
- 12–30 **Lingvokultúrne východiská k interpretácii súčasného slangu slovenskej mládeže**
Linguocultural Background for the Interpretation of Youth Slang
Zuzana Sedláčková

DISKUSIE A ROZHLEDY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 31–39 **Ešte jedna výnimka z pravidla o rytmickej krátení alebo Niekoľko poznámok k problematike slovenských frekventatív**
Further Exception to the Rhythmical Rule or Several Notes on the Issue of Slovak Frequentatives
Lubomír Kralčák
- 40–47 **Vymedzenie niektorých základných pojmov a termínov textovej lingvistiky**
Delimitation of Some Basic Concepts and Terms of Textual Linguistics
Ján Findra
- 48–66 **Predpisovná slovenčina v tlačенých a písaných dokumentoch tereziánskej urbárskej regulácie**
Pre-literary Slovak in the Printed and Written Documents of the Theresian Urbar Regulation
Štefan Švagrovský, Slavomír Ondrejovič

SPRÁVY / REPORTS

- 67–74 **Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2011**
Activity Report of Ludovít Stur Institute of Linguistics SAS for the Year 2011
Pavol Žigo
- 75–86 **Celoslovenské stretnutie jazykovedcov**
National Meeting of Slovak Linguists
Katarína Gajdošová

RECENZIE / REVIEWS

- 87 – 97 **Zaujímavá práca z oblasti ľudovej fytonymie**
An Interesting Study in Popular Phytonymy
Lubor Králik
- 98 – 107 **K počítačovému spracovaniu adjektívnej a substantívnej valencie**
To Computer Processing of Adjective and Nominal Valency
Daniela Majchráková
- 107 – 112 **Moderný onomastický (aj didaktický) pohľad na hydronymiu**
Modern Onomastic (and Didactic) View of Hydronyms
Iveta Valentová
- 112 – 118 **Zborník na počesť Kataríny Habovštiakovej**
Memorial Volume in Honour of Katarína Habovštiaková
Martina Kopecká
- 118 – 120 **Koniec tlačенých slovníkov pomístních jmen v Čechách?**
The End of Painted Dictionaries of Field Names in Bohemia?
Andrea Goótssová

KRONIKA / CHRONICLE

- 121 – 122 **Odišiel Izidor Kotulič**
Izidor Kotulič Passed Away
Milan Majtán
- 123 – 123 **Matilda Hayeková už nežije**
Matilda Hayekova Is Not Among Us Anymore
Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

- 124 – 125 **Váženie či váhovanie?**
Weighting or Weightage?
Alexandra Jarošová, Slavomír Ondrejovič

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

- 126 DOLNÍK, Juraj: Jazyk – človek – kultúra
- 126 DOLNÍK, Juraj – ORGOŇOVÁ, Oľga: Používanie jazyka
- 127 KAČALA, Ján: Zložené útvary v jazyku
- 127 Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie
- 128 Jazyk – historický fenomén
- 128 KOPECKÁ, Martina – LALIKOVÁ, Tatiana – ONDREJKOVÁ, Renáta – SKLADANÁ, Jana – VALENTOVÁ, Iveta: Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch.
Júlia Behýlová

Osemdesiat a jedno

Pred osemdesiatimi rokmi, v septembri roku 1932, vyšlo prvé číslo časopisu Slovenská reč. Keď dnes čítame slová Jozefa Škultétyho vo vôbec prvom článku tohto časopisu nazvanom NAMIESTO ÚVODU (1932 – 33, roč. 1, č. 1), cítime silné osobné zaangažovanie vo veci národného jazyka, nadšenie a pátos, ktorý sa (nielen z nášho časopisu) medzičasom vytratil. Je to dobre? Ak si vo vede ceníme triezvosť v súdoch, striedmosť v reči, kritickosť a objektivitu, tak určite áno. Ale nebyť angažovanosti a presvedčenia zakladateľov časopisu v tom čase a na tom mieste, nebolo by sa k čomu vracať, čo rozvíjať alebo prekonávať, voči čomu sa vymedzovať, čo porovnávať. Nevideli by sme tak zreteľne, že dobové okolnosti života časopisu teraz a vtedy sú ako sto a jedno. V tomto prípade osemdesiat a jedno.

Väčšina faktov z histórie časopisu je známa, príležitostne hodnotená a komentovaná. Z novších úvodníkov, ktoré tradične otvárali jubilejné ročníky, spomeňme aspoň JUBILEUMSLOVENSKEJREČIzperaŠ.Peciara (1975, roč. 40, č. 1, s. 3–9) alebo POLSTOROČIE ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ od F. Kočiša (1985, roč. 50, č. 1, s. 3 – 10). K sedemdesiatemu výročiu založenia časopisu zorganizoval JÚLŠ SAV konferenciu SLOVENSKÁ REČ 1932 – 2002, z ktorej vyšiel rovnomenný zborník (Veda, 2003) obsahujúci osobné spomienky, hodnotiace a sumarizujúce príspevky, ako aj bibliografiu Slovenskej reči za celý čas jej trvania. Editor zborníka a zároveň šéfredaktor nášho časopisu S. Ondrejovič aj vtedy pripustil, že “táto minulosť je doteraz živá a doteraz vyvoláva ostré spory i odlišné interpretácie, aj keď by sme mohli oprávnené predpokladať, že sa „uzatvorili“ a „vychladli“, že vyprchali niekdajšie vášne, ktoré v sebe skrývali už prvé ročníky časopisu“ (Ondrejovič, s. 7). Je prirodzené, že každý historický exkurz má v sebe zárodok subjektívnej interpretácie dobových súvislostí – a čím je doba vzdialenejšia a čitateľ kritickejší, tým môže byť jeho vnímanie historického materiálu variabilnejšie a potenciálne rozporupľnejšie.

Súčasný čitateľ časopisu Slovenská reč má k dispozícii jeho kompletný archív na adrese <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr> a je na ňom, či ho bude vnímať epizodicky, napr. ako album, príležitostne otvárať a hľadať jednotlivosti, alebo napr. ako odbornú ságu a sledovať určité javy, tendencie, autorov, rubriky atď. v ich širších súvislostiach a dlhšom časovom horizonte. Terajšia podoba Slovenskej reči je výsledkom vývoja, hľadania adekvátnych vedeckých foriem a najmä mnohých zmien, ktoré vo svojom vývoji prekonala, aby lepšie reagovala na spoločenské potreby a výstižnejšie odrážala či formovala jazykovú prax. Aj keď predchádzajúce jubilejné príspevky zdôrazňovali ucelenosť, jasné smerovanie a poslanie časopisu, tentokrát

by sme pripomenuli skôr kontrasty, ktoré naznačujú, akú dlhú cestu prešiel náš časopis a akú adaptačnú schopnosť preukázal.

Rozdiel medzi začiatkami a súčasnosťou časopisu by sme našli v každej jeho konštitučnej položke, ktorú by som oproti sebe postavili (autori, rubriky, rozsah, poslanie...). Slovenská reč bola založená v Košiciach, dlho vychádzala v Martine, napokon sa usídlila v Bratislave. Vznikla z iniciatívy predstaviteľov Matice slovenskej, pokračuje pod značkou SAV. Sprvu vychádzala 10-krát ročne (mávala letné prázdnyiny), teraz je to 6-krát za rok. Prvé čísla mali 23 strán, dnes má číslo 64 strán a dvojčíslo 128 strán. V otázke príčinnno-dôsledkových okolností vzniku a vývoja časopisu však kontrast nie je taký zreteľný a do výkladu vstupuje interpretácia. Všeobecne sa prijíma, že rozhodujúci impulz, ktorý vyplynul z dobovej klímy a ktorý sa stal spiritus movens vzniku periodika, bola nespokojnosť so stavom slovenského jazykanazačiatkom30.rokov20.storočiaasbohemizujúcimiPRAVIDLAMISLOVENSKÉHO PRAVOPISU z roku 1931 (L. Bartko, s. 35, tamže). Rozličné dobové citáty potvrdzujú, že ochrannno-očistná úloha časopisu súvisela s obavami o stratu rýdzosti slovenčiny najmä pod vplyvom češtiny. Ale J. Škultéty v spomínanom úvodnom slove (s. 18, tamže) taktiež píše: „Chránenie slovenčiny, aké zamýšľa sa založením tohto orgánu, bude i chránením češtiny...“ Napriek týmto zámerom a napriek tomu, že sa redakcia časopisu hlásila k tézam Pražského lingvistického krúžku, je známe, že základná línia siedmich ročníkov SR bola dôsledne puristická (Ondrejovič, s. 12, tamže).

K najvýraznejším kontrastom a faktom, na základe ktorého môžeme hovoriť, že Slovenská reč na začiatku a dnes je osemdesiat a jedno, patrí v súčasnosti absencia purizmu a pestovanie jazykovej i teoretickej tolerance v otázkach spisovnosti na jej stránkach. Ústup purizmu bol pozvoľný, ale zreteľný, a tak dnes je nemysliteľné, aby sa v časopise objavili povrchné, enumeratívne a inak než odborne podložené texty alebo rady typu „Vyhybujme zbytočným cudzím slovám!“; aké rámovali strany periodika v jeho začiatkoch. Na pozadí vedeckých prác už natoľko nestojí presvedčenie o úpadku slovenčiny a potrebe naprávať používateľov jazyka. Skôr naopak, v centre pozornosti sú reálne komunikačné situácie a prirodzený jazykový prejav – vtomtočísle reprezentovanénapr.prácouLINGVOKULTÚRNEVÝCHODISKÁKINTERPRETÁCII SÚČASNÉHO SLANGU SLOVENSKEJ MLÁDEŽE. Uvedené tendencie však dobre vidieť napríklad aj v rubrike Rozličnosti, ktorá po strate svojich dlhoročných prispievateľov (L. Dvonč, J. Horecký, I. Masár, J. Jacko), ostala najmenej vyťažanou rubrikou časopisu a vyznenie príspevkov sa od jednoznačných odporúčaní alebo neodporúčaní zmenilo smerom k akceptácii možných jazykových variantov v závislosti od komunikačnej situácie. Potvrdzuje to aj aktuálna „rozličnosť“ s názvom VÁŽENIE ČI VÁHOVANIE?, ktorá má všetky znaky moderného prístupu k terminologickému problému a naznačuje jeho možný vývoj. V rámci kontrastu a v záujme názornosti nám

nedá nespomenúť ako pred osemdesiatimi rokmi na tomto mieste J. Škultéty písal o spojení *uvažovať o niečom*. „Až v širokom smysle užíva sa takto tohto slovesa, a to nemôže byť dobre. Uvažovať *o niečom!* Slovák povie: />o vážiť, rozvážiť, ale uvážiť sotva. No a uvažovať *o niečom* je veru protivné rečovému čutiu slovenskému. Základné slovo je tu *vážiť, váha*. Hovoríme: vážiť niečo, na pr. múku, papier. V prenesenom smysle povieme: povážiť, rozvážiť, na pr.: pováž len! Pováž, čo to bolo u nás (keď sme totiž nejakú nepríjemnosť mali). Alebo: Rozvážili ste si tú vec? A v každej takejto vete čujeme význam *váhy*. Akoby sme to, čo máme na mysli, o čo nám ide, dávali na vážky. Ale uvažovať *o niečom*, to s váhou už nemá súvisu. ... Preto my tiež dobre urobíme, keď budeme sa ho chrániť v písme i v hovorenej reči“ (1932 – 33, roč. 1, č. 9, s. 201).

Ak v začiatkoch organizovanej jazykovednej a jazykovo-kultivačnej práce časopis pre záujmy slovenského jazyka chýbal, dnes je periodik viacero. Slovakistom u nás pribudli aj iné publikačné možnosti, a tak už nemusí platiť, že „niet autora – slovakistu, ktorý by v Slovenskej reči neuverejnil svoje výskumy“ (Slovenská reč, 1985, roč. 50, č. 1, s. 9). V 90. rokoch minulého storočia sa aj pre náš časopis skončilo obdobie výlučnosti tlačenej podoby, začal existovať aj virtuálne, pričom obidve podoby dnes existujú paralelne. Od tohto čísla však čitatelia môžu nájsť na našej webovej stránke elektronickú verziu aktuálneho čísla časopisu ešte pred vytlačením jeho papierovej verzie. Otázkou ostáva, ako to ovplyvní napríklad čítanosť, predajnosť či abonentnosť periodika.

Kým prirodzenou reakciou na nedostatok informácií bola kedysi snaha o ich získanie, nadobudnutie a šírenie, teraz naopak, reakciou na virtuálnu realitu, ktorej je náš časopis súčasťou, je selekcia a redukcia. Pri inflácii publikačných možností je aj stále ťažšie oddeliť seriózne zdroje od pochybných, mystifikácie od argumentácií, fakty od hoaxov a originály od plagiátov. O to náročnejšie sú požiadavky na recenzentov a o to dôležitejšie je nezaujaté posudzovanie príspevkov. Každý časopis, nech by aj bol najstarší svojho druhu v odbore, musí si stále získavať a udržiavať pozornosť čitateľov, obhajovať opodstatnenosť svojej existencie doma, preukazovať svoju odbornú úroveň v auditoch, objektivitu redakčnej práce a snažiť sa o zaradenie do prestížnych citačných databáz. Tohto druhu zápasu by sa zakladatelia Slovenskej reči ani nenazdali.

Iné osemdesiat a jedno tvoria pochybnosti a istoty. Aj keď v začiatkoch Slovenskej reči sa nájdu výpovede, že školované vrstvy slovenského občianstva nepoznajú dobre slovenčinu a že by sa mali učiť od ľudu, nepochybovalo sa o povinnosti zástoja vzdelancov v spoločenskom živote. S. Czambel to vo svojej práci SLOVÁCIA ICH REČ (1903, s. 267) takto vyjadril: „Ja veru nestojím o to, aby má vrstovníci chválili, aby im bolo múdrosťou čo napíšem. Mne stačí úplné povedomie, že konám svoju povinnosť.“ Presne v čase, keď vyšlo prvé číslo Slovenskej reči, vydáva F. X. Šalda svoj ZÁPISNÍK (ročník pátý), kde v článku POVINNOST INTELEKTUÁLŮ (s. 261) píše: „Při-

jímá-li umelec, básnik, vëdec od spoločnosti kus volnosti k své tvorbě, má povinnosť vrátiť ji ve svém výtvore ako pôžičku dobre zúročenou. A taková duchovná svoboda není nic jiného než jiné slovo pro vyšší zákonnosť.“

Dnes naopak – nie je takmer nič, o čom by sa nepochybovalo a čo by bolo kryštalicky jasné, zreteľné a jednoznačné. Hovorí sa o kríze pravdy a vôbec hodnôt, ktoré boli kedysi motívom povinnosti a svätého boja. Ale kto by mal dnes bojovať a pre koho? Kto sú dnes vzdelanci? „Školované vrstvy občianstva“, pre ktoré sa časopisy ako Slovenská reč zakladali? Akoby dostupnosť vzdelania vo svojom dôsledku znamenala určité zľahostajnenie a stratu záujmu. V kontexte s tým, že dnes Slovenská reč eviduje okolo 50 slovenských predplatiteľov, znie takmer neuveriteľne, že kedysi ich boli stovky (rôzne zdroje uvádzajú od 3 000 do 10 000 abonentov). Pravdaže, treba vziať do úvahy, že elektronická dostupnosť archívu časopisu oslabuje motiváciu čitateľov predplácať si jeho tlačенú podobu. Vydavateľ však ekonomickú stránku fungovania časopisu nemôže ignorovať a každý rok je postavený pred otázku, na čom ušetriť, čo spraviť a ako pokračovať vo vydávaní.

Slovenská reč, podobne ako ostatné spoločenskovedné časopisy, dostala začiatkom tohto roka oznam od Edičnej rady SAV o krátení dotácií na svoje vydávanie o 40 %. So pseudoargumentmi prišlo aj odporúčanie prispôbiť svoju edičnú činnosť tomuto obmedzeniu. A škultétyovská otázka „Či by sme sa my mohli nepripojiť k tomuto podniku?“ (v zmysle mohli by sme nepokračovať vo vydávaní nášho časopisu) za takýchto okolností má zas o niečo bližšie k odpovedi: „Mohli.“

Asi najdemotivujúcejšie pôsobí pokles záujmu a spätnej väzby od čitateľov. Za pokrok sa nedá považovať ani to, že časopis po takmer osemdesiatich rokoch pôsobenia nemá istotu stabilnej inštitucionálnej podpory, akú by si zaslúžil. Šaldom spomínaná povinnosť a vyššia zákonnosť leží na pleciach jednotlivcov. Treba uznať, že ju nesú s profesionálnou ct'ou. Popri všetkých spomenutých rozdieloch medzi minulosťou a súčasnosťou nášho časopisu je zmysel pre povinnosť tým, čo majú osobnosti „v službách“ Slovenskej reči naprieč dejinami spoločné. Zaujatie a angažovanosť v záujme slovenčiny a jej používateľov aj dnes tvoria spiritus agens nášho periodika poháňaný energiou našich autorov, recenzentov a kolegov, ktorí pracujú nezištne, anonymne a nie je im ešte všetko jedno.

Jana Wachtarczykóvá

SLOVENČINA A SLOVENSKÁ JAZYKOVEDA V MEANDROCH 21. STOROČIA

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava,
e-mail: slavoo@juls.savba.sk*

ONDREJOVIČ, S.: Slovak and the Slovak Linguistics in the Meanders of the 21st Century. In Slovak Speech, 2012, vol. 77, no. 1-2, p. 7-11.

Abstract: The paper deals with the (Slovak) linguistics from the view point of its values at the beginning of the 21st century, especially as presented in a concept by Ján Horecký and in a prediction about the future attitudes to language, which were presented by Jiří Neústupný 20 years ago. The author says that the focus of Slovak linguistics on a system and certain isolation of language and its users is about to be overcome. This tendency is confronted with language holidays such as International Mother Language Day and European Day of Languages.

Key words: Slovak, slovak linguistics

1. Ján Horecký, nespochybniteľný a nenapodobiteľný guru modernej jazykovedy na Slovensku nedávnej minulosti, upozornil (v r. 2000) na nedostatky charakteristické pre slovenskú jazykovedu na prahu 2. tisícročia. Podľa neho najvypuklejšie sa na prelome tisícročí v slovenskom jazykovednom výskume prejavovali predovšetkým dva deficity. Prvý spočíval v tom, že ostávala veľká vzdialenosť (medzera) medzi jazykom a spoločnosťou, lebo jazykové spoločenstvo sa zvyčajne interpretovalo len vo veľmi všeobecných črtách. Takýto výklad nie je adekvátny najmä preto, že každé novodobé spoločenstvo býva typologicky veľmi rozmanité (Horecký, 2000, s. 3). Mohli by sme spolu s ním povedať, že vzťah medzi jazykom a spoločnosťou bol v hlavnom prúde slovenskej jazykovedy ešte na konci 20. storočia často nejasný a nezriedka iba deklaratórny. Ani dnes nie je v tejto zóne všetko prebádané: chýbajú najmä sociolingvistické empirické štúdie z najrozmanitejších oblastí, ktoré by spresňovali a „uzemňovali“ abstraktný obraz konkrétného fungovania nášho jazyka. Druhý nedostatok v danom čase J. Horecký videl v tom, že sa v celom výklade zdôrazňuje jazyk ako systém, pri ktorom sa „stráca človek, tvorca a používateľ jazyka, homo loquens“ (Horecký, ibid.).

Uvedené deficity však súčasná slovenská jazykoveda 21. storočia, našťastie, krok za krokom prekonáva. Jej autenticita sa dnes viditeľne zvyšuje a jazykovedný výskum sa „poludšťuje“ práve aj tým, že jazyk sa skúma takým, ako je, že znovu

ožíva nenalíčený diskurzívny človek, známy zoon politikon. Je to dnes napríklad J. Dolník, ktorý posúva slovenskú jazykovedu uvedeným smerom a je dobré, že slovenská jazykovedná obec má už k dispozícii aj ucelenejšie monografie, ktoré prerážajúsnovýmdiskurzomanovýmmyslením. IdenajmäojehoTEÓRIUSPISOVNÉHOJAZYKA (2009), ktorá je zásadným príspevkom do nového uvažovania a premýšľania o spisovnom jazyku a o veciach, ktoré s ním súvisia. Pripomeňme, že monografiu o spisovnom jazyku nemá doteraz ani taká všeobecne uznávaná veľmoc na tomto poli, akou je Česká republika, ktorá najmä od roku 1932 (teda už 80 rokov) hrá prím alebo si aspoň udržiava povest' autority v uvedenej sfére i v medzinárodnom (nielen európskom) kontexte. Druhou pozoruhodnou monografiou toho istého autora z posledného času,ktorádopĺňauvedenýpohľad,jeknihaJAZYK,ČLOVEK,KULTÚRA(2010). Távyvolala pozornosť aj u predstaviteľov takých vedných disciplín, ako je antropológia, kulturológia a literárna veda, ktorí si ju zrejme najmä ako inšpiratívny zdroj zaradili do svojich vzdelávacích a výskumných programov (Michalovič, 2010). Pripomína to v našom priestore trochu obdobie, keď jazykoveda zohrala v dejinách vedy úlohu tzv. smerovacej vedy.

Slovenskú jazykovedu posúvajú dopredu, pravdaže, mnohé ďalšie synchronne i diachronne práce z posledného obdobia, vrátane výskumu detskej reči a súčasných lexikografických aktivít, ktoré súvisia najmä s prípravou Slovníka súčasného slovenského jazyka. Nie je pritom nič nečakané, že slovník nesprevádzajú len oslavné ódy, ale aj výčitky za to, že prelamuje starú dobrú tradíciu, že „porušujú kodifikáciu“. Dopredu však posúvajú poznanie – hoci možno paradoxne – aj také príspevky, ktoré nemajú s týmto pohľadom nič spoločné. Keď nie iným spôsobom, tak prezentovaním úvah a pohľadov, s ktorými sa treba vyrovnáť. Škoda len, že sa taká prepočetbná diskusia, po ktorej volajú obe strany, neraz zvrhne na dosť nevyberané insinácie (k jazykovedným diskusiám na Slovensku porov. najmä Horecký, 2001, Findra, 2008).

2. Orientalista a všeobecný lingvista Jiří J. Neústupný, jeden z tvorcov tzv. teórie jazykového manažmentu, ešte začiatkom 90. rokov 20. storočia predpovedal, že v 21. storočí (v jeho terminológii v postmodernej dobe) sa postoje k jazyku/jazykom čiastočne zmenia a budú nanovo pochopené niektoré imperatívy. Bol presvedčený, že sa vezmú na milosť aj odtiene a poltóny, ktorých je jazyk plný, že sa celkom prestane používať len čierno-biely raster pri pohľade na jazykové prostriedky. Postmoderná spoločnosť a kultúra budú podľa neho klásť omnoho väčší dôraz na rôznorodosť, pluralitu a nikto sa nebude vyhýbať ani konfliktom rôzneho druhu, napr. sporu, ktorý vyplýva z racionalizačného pohľadu na svet (moderný jav) s protiracionalizačnými tendenciami (typické pre postmodernizáciu), v dôsledku čoho sa v jednom systéme môže realizovať a akceptovať viacero vývinových typov. J. Neústupný však tento kladný pomer k variabilite jazyka očakával nielen u lingvistov, čo sa iste aspoň

sčasti potvrdilo, ale aj u „radových hovoriacich“ (1992, s. 148). V tejto svojej vízii spred 20 rokov hovorí o posilnení multilingvalizmu a multikulturalizmu v budúcnosti a možno trochu prioptimisticky sa zmieňuje aj o pozitívnom postoji k menšinovým jazykom, o zvýšenom záujme o jazykové práva kolektívu či jeho diskriminácie, ako aj o záujme o práva jednotlivca vo vzťahu k štátu (okrem iného o záväznosti jazykových predpisov pre jednotlivca), o novom miešaní dialektov, štýlov a iných variet, o odstraňovaní paternalizmu, uvoľňovaní štandardizácie a kodifikácie jazyka vôbec, o interferencii s angličtinou atď.

V tejto chvíli sme už všetci – aspoň chronologicky – oboma nohami v 21. storočí a môžeme sa teda pýtať: splnili sa predpovede Jiřího Neustupného? Niektoré určite áno, možno aj väčšina. To však platí najmä v prípade, ak sa pohybujeme v širšom kontexte svetovej jazykovedy. Naša domáca situácia je možno kontroverzejšia či skôr ambivalentnejšia, lebo na niektorých frontoch stále prebieha zákopová vojna (porov. k tomu Ondrejovič, 2008, najmä 4. časť Spory a rozpory slovenskej (socio)lingvistiky, s. 213 n.).

4. Bude iste namieste, ak si v prvom tohtoročnom čísle nášho časopisu spomenieme aj na 21. február – *Medzinárodný deň materinských jazykov*. Tento dátum nebol, ako je asi všeobecne známe, zvolený náhodne. Vybralo ho v r. 1999 UNESCO podľa udalosti, ktorej 60. výročie si pripomíname práve dnes. V r. 1952 vypukli v Pakistane nepokoje po tom, ako sa vláda pokúsila násilne potlačiť hnutie za bengálsky jazyk. Oficiálnym jazykom krajiny mala byť urdčina (jazyk urdu), hoci bengálčina je významným jazykom regiónu a 230 miliónov hovoriacich ju udržiava na poprednom mieste medzi najpoužívanejšími jazykmi sveta. Je to navyše jazyk bohatej literatúry, ktorej najvýznamnejším novodobým predstaviteľom bol Rabindranath Thákur. Pri potlačovaní tohto hnutia 21. februára 1952 v Dháke (dnes Bangladéš) zahynulo 9 obhajcov tohto jazyka.

Zároveň to nie je jediný sviatočný deň pripísaný jazyku, resp. jazykom. 26. september je v kalendári zaznamenaný (od r. 2001) zasa ako *Medzinárodný deň európskych jazykov*. Oba tieto dni predstavujú jazykové sviatky, počas ktorých sa po celej Európe, ale aj mimo nej, pripomínajú hodnoty jazyka či jazykov, no zároveň aj hodnoty jazykovej diverzity (rôznorodosti). Ak porovnáme vyznenie týchto dvoch dní v rôznych krajinách Európy a sveta, zisťujeme, že sa čím ďalej tým sa viac na seba ponášajú. Už v Európe nie je zrejme v móde (aspoň v odborných kruhoch) vyzdvihovanie a glorifikácia hodnôt jazykov v izolácii a bez kontextu k iným jazykom. Akcentujú sa ich vlastnosti aj v rámci širšieho jazykového prostredia (napríklad v rámci Európskej únie či typologickej rodiny, resp. skupiny) a zdôrazňuje sa potreba jazykovej tolerancie i znášanlivosti.

Nie je vôbec prekvapujúce, že po celom svete bolo postavených množstvo sôch, stvárnajúcich tvorcov a zakladateľov či reformátorov jednotlivých jazykov.

V rôznych zemepisných šírkach vzdávajú týmto pionierskym osobnostiam rešpekt a úctu na rozličný spôsob. Ak sú tvorcovia tzv. novoindických jazykov v Indii dodnes uctievaní ako svätci, je to pozoruhodný, ale iste krajný prípad (porov. k tomu Deák, 2004). V našich kultúrnych spoločenstvách sa takíto jazykovi fundátori vnímajú skôr ako tvorcovia dôležitých spoločensko-kultúrnych hodnôt.

Jazykovedci niekedy žartom pripomínajú, že oproti viacerým iným vedám majú tú nevýhodu, že za svoju vednú disciplínu nemôžu získať Nobelovu cenu. V mnohých krajinách sveta si lingvistika aj tak ponecháva vysoký kredit a jazykovedci požívajú značnú vážnosť. Vo Veľkej Británii boli lingvisti za svoju jazykovednú činnosť povýšení dokonca do šľachtického stavu (napr. Randolph Quirk a John Lyons). Na Slovensku to v súčasnosti s rešpektom (autoritou) jazykovedcov asi nie je veľmi ružové, hoci s istou hyperbolou možno tvrdiť, že v štúrovskom období boli vodcovia národa lingvistami, resp. lingvisti boli vodcami národa (Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža), čo súvisí zrejme s časom, v ktorom sa náš jazyk dotváral na moderný európsky fenomén. Neskôr došlo u nás k ústupu z týchto pozícií až do tej miery, že vynikajúci jazykovedec 2. polovice 20. storočia J. Furdík (1935 – 2002) rád šíril informáciu, že pripravuje článok s názvom „Ja som jazykovedec, kto je menej?“ Nestihol ho však dokončiť zrejme aj vinou svojej predčasnej smrti¹. No s ocenením jazykovedcov to ani u nás nebude asi celkom také čierne, lebo aj v poslednom čase sa i viacerým jazykovedcom (J. Horeckému, V. Blánarovi a K. Buzássyovej) ušli významné štátne vyznamenania.

Trochu prekvapujúcejšie je, keď sa pomníky občas postavia samým jazykom. Svoje pomníky, resp. pamätníky má vo svete predovšetkým afrikaans, oficiálny jazyk Juhoafrickej republiky².

Na otázku novinárov, položenú jazykovedcom (čo ste robili 21. februára 2011, ako ste oslávili deň materinského jazyka?), bola najčastejšie odpoveď, že hodnoty jazyka, jazykov i viacjazykovosti oslavovali svojou prácou tak, ako to robili a robia aj v iné dni roka, čiže usilovali sa ešte lepšie porozumieť jazyku a ponúknuť jeho opis, ktorý by bol presnejší a adekvátnejší než bol v minulosti. Aj náš časopis Slovenská reč je k dispozícii práve pre takéto aktivity a takéto snahy. Začal vychádzať práve pred 80 rokmi, odkedy prešiel mnohorakými metamorfózami, o čom svedčia aj jeho podtituly: prekonal cestu od časopisu pre záujmy spisovného jazyka po časopis

¹TorzotejtoštúdiueverejnIM.OloštiakvštúdiuJURAJFURDÍK–HOMOLINGUISTICUSETPAEDAGOGICUS na s. 28 – 29 v knihe J. Furdík ŽIVOT SO SLOVOTVORBOU A LEXIKOLÓGIU (Ološtiak, 2005).

²Afrikaans je jedným z mála jazykov sveta, ktorý má svoj pomník. Bol vybudovaný v r. 1975 neďaleko Kapského mesta na päťdesiate výročie vyhlásenia tohto jazyka za samostatný, keďže do uvedeného času bol považovaný za holandské nárečie. Pamätník sa nachádza na kopci v blízkosti usadlosti Paarl v Juhoafrickej republike. Táto krajina s najväčším podielom obyvateľstva európskeho pôvodu v Afrike má 11 úradných jazykov, medzi ktoré patrí aj angličtina. – Tento jazykový monument nie je jediný v JAR. V meste Brugerdp možno nájsť takýto pomník jazyku afrikaans (vtedy ešte oficiálne holandskému jazyku) už z. 1893.

pis pre výskum slovenského jazyka (k podrobnostiam porov. zborník Slovenská reč 1932 – 2002 (2003)). V roku 2012 nás čakajú, tak ako aj po minulé roky, rôzne významné jubileá, pri ktorých sa hodno pristaviť. Okrem ôsmich dekád, ktoré má náš časopis dnes za sebou, jazykovedná obec si pripomenie storočnice významných jazykovedcov, z ktorých viacerí sú spojení aj so Slovenskou rečou. Je to najmä Štefan Peciar (1912 – 1985), ktorý bol v rokoch 1951/52 – 1954 a 1970 – 1981 aj šéfredaktorom nášho časopisu, a Eugen Pauliny (1912 – 1985), onen „oporný pilier“ slovenskej jazykovedy 20. storočia, ktorý v Slovenskej reči publikoval mnohé svoje významné články. Pripomeňme jedným dychom, že práve dnes uplynulo už 300 rokov odvtedy, čo sa narodil barokový básnik Hugolín Gavlovič a 250 od narodenia Antona Bernoláka. A v tomto roku 2012 oslávime aj dvestoročnicu spisovateľa, básnika a dramatika, no predovšetkým polemika, kritika a „národného hriešnika“ Jonáša Záborského. Aj ten zasiahol do diskusií o tvári spisovnej slovenčiny. Slovenská reč nesmie a iste ani nebude chýbať ani pri jednom z týchto jubileí.

Literatúra

- DEÁK, Dušan: Hindu – Turka samrad alebo rozhovor medzi hinduistom a moslimom. In: *Studia Orientalia Slovaca*, 2004, č. 3, s. 127 – 147.
- DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu. Bratislava: Veda 2009. 302 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk, človek, kultúra. Bratislava: Kalligram 2010. 224 s.
- FINDRA, Ján: Problém polemiky (Na okraj lingvistických polemík). In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2008, s. 256 – 266.
- FURDÍK, Juraj: Jazyk, výraz, význam, duch (Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc., šesťdesiatročný). In: *Verbum*, 10, 1999, s. 109 – 111.
- HORECKÝ, Ján: Človek a jeho jazyk. Esej čiže pokus o charakteristiku vzťahu. In: *Jazykovedný časopis*, 2000, roč. 51, č. 1, s. 3 – 6.
- HORECKÝ, Ján: Diskusia či polemika. In: *Slovenská reč*, 2001, roč. 66, č. 6, s. 337 – 339.
- MICHALOVIČ, Peter: *Antropos*, 2010, roč. 7, č. 2, s. 1.
- NEÚSTUPNÝ, Jiří, V.: Postmodernost v jazyce a jazykovědě. In: *Jazykovědné aktuality*, 1992, s. 145 – 151.
- OLOŠTIAK, Martin: Juraj Furdík – homo linguisticus et paedagogicus. In: *Furdík, Juraj: Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin*. Ed. M. Ološtiak – L. Gianitzová-Ološtiaková. Košice, Vydavateľstvo LG 2005, s. 11 – 35.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: *Jazyk, veda o jazyku, societa*. Bratislava: Veda 2008.
- Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2003. 360 s.

LINGVOKULTÚRNE VÝCHODISKÁ K INTERPRETÁCII SÚČASNÉHO SLANGU SLOVENSKEJ MLÁDEŽE*

Zuzana Sedláčková

*Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského
Gondova 2, 818 01 Bratislava, e-mail: zuzi.sedlackova@gmail.com*

SEDLÁČKOVÁ, Z.: Linguocultural Background for the Interpretation of Youth Slang. In *Slovak Speech*, 2012, vol. 77, no. 1-2, p. 12-30.

Abstract: The presented paper focuses on the slang of Slovak young people. It offers one of the possible interpretations of the current socio-cultural effects as well as the mental activities of the youth of today. It links the linguistic and non-linguistic sciences as well as the extra-linguistic and extralingual factors which describe slang of youth in its complexity, especially as a specific social, cultural, generational and linguistic phenomenon.

Key words: cool culture, register, youth slang

Problematika slangu nie je v slovenskom prostredí novinkou a jeho skúmaním sa v rôznej miere zaoberajú slovenskí lingvisti približne od 40. rokov minulého storočia (porov. napríklad práce Jozefa Orlovského zo 40. rokov, M. Urbančoka zo 60. rokov, Pavla Ondrusa zo 70. rokov a i.). Staršie práce sa primárne orientovali dvoma smermi. V centre záujmu lingvistov stáli predovšetkým úsilia vymedziť slang v rámci národného jazyka a s tým koexistujúca naliehavosť ujasniť jeho charakteristické črty, alebo snahy zhromaždiť a popísať korpus slov z istej záujmovej resp. profesijnej sféry (porov. napr. práce o vojenskom slangu, ktoré realizoval Juraj Šikra, 1983 a Vladimír Patráš, 1988; o slangu študentov a mládeže Štefan Krištof, 1974, 1980). V duchu tradičného štrukturalistického chápania bol slang ponímaný skôr negativisticky, najmä ako vrstva nespisovných slov, ktoré sú používané pri neoficiálnom dorozumievaní členov istej záujmovej alebo pracovne vymedzenej spoločenskej skupiny. M. Urbančok (1967, s. 23 – 28) dokonca slangizmy charakterizuje ako jazykové jednotky, ktoré sú izolované z väčšieho integrovaného celku a v jazyku majú dezintegráciu povahu. V nadväznosti na sociologické výskumy sa postupne do popredia dostala nutnosť stratifikovať jazyk na základe sociálnych odlišností používateľov a potrieb ich komunikácie. V slovenskej lingvistike sa ako východiskový stratifikačný model národného jazyka uplatnil model Jána Horeckého (1979, s. 221 – 227), ktorý vyčleňuje päť tzv. celonárodných foriem slovenčiny (spisovnú, štandardnú, subštandardnú, nadnárečovú a nárečovú), ku ktorým pripája samostatný jazyk umeleckej literatúry. Horecký (1979, s. 227) vymedzoval slang spolu s ďalšími nespisovnými jednotkami v rámci subštandardnej formy slovenčiny a vnímal ich ako opozi-

* Príspevok vznikol v rámci grantového projektu Grantovej vedeckej agentúry MŠ SR a SAV VEGA č. 1/0332/11 DISKURZNÁ ANALÝZA: POROZUMENIE a tiež s podporou Grantu mladých (UK 533/2011) ako súčasť riešeného vedeckého projektu Mládežnícky diskurz so zacielením na slang.

ciu voči spisovnému jazyku. Pavol Ondrus (1972, s. 43) charakterizoval slangové slová na základe územného a spoločenského kritéria spolu s dialektizmami, profesionalizmami a argotizmami ako „slovnú zásobu, ktorá nie je majetkom celej spoločnosti a používa ju iba určitá spoločenská vrstva, istý kolektív“. Slangové slová navyše považoval z celonárodného hľadiska za zrozumiteľné, pretože vychádzajú z deformovaného spisovného jazyka, prípadne z posunu významov jazykových prostriedkov (op. cit., s. 46).

V 80. rokoch minulého storočia sa Branislav Hochel (1981, 1983) aj napriek svojej pozícii „nelingvistu“ – spisovateľa, literárneho vedca a translátológa – pokúsil priniesť nový a ucelenejší pohľad na slang. Slang však chápal príliš široko, ako strešný termín pre nespisovné jednotky rozličného pôvodu: „Slang je súbor nespisovných jazykových prostriedkov rozličnej proveniencie (teritoriálno-nárečovej, argotickej, žargonickkej, sociolekτικής), ktoré sú v národnom kolektíve všeobecne používané alebo sú všeobecne zrozumiteľné a ktoré celkom alebo do značnej miery stratili príznak pôvodu“ (Hochel, 1983, s. 213). Výsledkom jeho bádania a systematickej práce bolo vydanie SLOVNÍKA SLOVENSKEHO SLANGU (1993).

Napriek tomu, že sa slangu neupierala jeho spätosť s istou záujmovo, resp. pracovne vymedzenou societou, rozpracovanie jeho špecifik sa skôr obmedzovalo na kvantitatívny výpočet slangových jednotiek s prípadným lexikografickým spracovaním, pričom zohľadnenie širšieho komunikačného a sociálneho pozadia bolo málo transparentné. Upriamenie pozornosti na komunikačné, kultúrne a sociálne faktory determinujúce fungovanie a distribúciu (aj) slangových výrazov priniesol tzv. pragmaticko-komunikačný obrat v lingvistike (v slovenskom prostredí výraznejšie od 80. rokov 20. storočia). Pre lingvistu komunikačno-pragmatickej orientácie sa stali filozofickým východiskom myšlienky pragmatizmu, následkom čoho sa jazyk nechápal už iba ako nástroj dorozumievania, ale vyzdvihoval sa ako jedna zo základných konštánt ľudskej existencie. Ponímanie človeka ako „bytosti hovoriacej“ nahradilo vnímanie človeka ako „bytosti mysliacej“ a na jazyk sa začalo nahliadať cez optiku jeho užitočnosti a praktickosti zo zreteľom na záujmy ľudí (porov. napr. Vaňková a kol., 2005, s. 18 – 22). Odklon od skúmania jazyka ako systému a upriamenie pozornosti na jeho pragmatickú dimenziu, vyžaduje transdisciplinárny prístup. Táto naliehavosť nie je podmienená iba zmenou v teoretických prístupoch, ale aj kultúrnymi a spoločenskými zmenami. Po roku 1989 sa pod vplyvom zásadných spoločenských a politických zmien (nielen) v našom prostredí vyprofilovalo mnoho nových komunikačných situácií a uchopenie novovznikajúcich (prenikajúcich) komunikačných situácií prostredníctvom tradičných systémových modelov a prístupov sa ukázalo ako problematické. Pragmatizácia lingvistiky i hľadanie vzájomných súvislostí s kultúrnymi, spoločenskými a humanitnými vedami ukazuje, že sa ako nevyhnutný prístup pri spoznávaní (nielen) jazykovej reality ukazuje interdisciplinárne

prepájanie metód aj „nelingvistických“ vied. Koncept predkladaného príspevku s upriamením pozornosti na vznik, fungovanie a distribúciu slangových výrazov v reči slovenskej mládeže preto vidíme najmä v integrácii humanitných a spoločenských vied a v uplatnení poznatkov tzv. hraničných disciplín (najmä etnolingvistiky, sociolingvistiky, psycholingvistiky, ale tiež kulturológie, prípadne masmediálnej komunikácie). Ako sme už vyššie naznačili, skúmanie slangu mládeže nie je v slovenskej lingvistike novým javom (porov. napr. staršie práce Š. Krištofa, 1974, 1980; B. Hochela, 1983; novšie napr. K. Vrlíková, 2000 alebo špecializovaný projekt INFOVEK-u *Slangové výrazy žiakov a študentov*¹), avšak je pre nás výzvou najmä z toho dôvodu, že nesporne patrí medzi slangy značne dynamické, generačne premenlivé, pestré a životaschopné. Navyše slang (vrátane slangu mladých) sa v rámci nadnárodného (najmä európskeho a severoamerického) prostredia stáva markantným sociálnym, kultúrnym a jazykovým fenoménom (porov. napr. periodikum ČEŠTINA DOMA A VE SVĚTĚ, 2000, ktoré je tematicky venované slangu a sociálnym dialektom; tiež zborník z medzinárodnej konferencie MIASZLENG? TANULMÁNYOKASZLENGFOGALMÁRÓL, 1999²). Pri skúmaní sa sústreďujeme na skupiny mladých ľudí vo veku 13 – 19 rokov. Cez prizmu slangu si všímame ich každodenné činnosti i mentálne aktivity a prostredníctvom aktuálnych vývojových, inovačných a modernizačných celospoločenských procesov sa snažíme pochopiť a interpretovať tie sociokultúrne javy, ktoré ovplyvňujú vedomie mládeže a určujú jej špecifický životný štýl. Takýmto prístupom sa následne pokúšame ponúknuť jeden z možných pohľadov na verbálne aj neverbálne správanie slovenskej mládeže a následne tak odhaliť zmysel, ktorý má jazyk pre človeka ako jednotlivca i celú spoločnosť (porov. Dolník, 2010, s. 11 – 12).

Ako sa pokúsime ukázať v nasledujúcom výklade, predmetom nášho záujmu sú predovšetkým tie slangové výrazy, ktoré reflektujú reprezentatívne a prototypické domény aktuálnej mládežníckej kultúry a ich života (bližšie o mládežníckej kultúre pozri nižšie). Konkrétne sa zameriavame najmä na tie slangové prostriedky mládeže,

¹Výskum SLANGOVÉ VÝRAZY ŽIAKOV A ŠTUDENTOV v rámci projektu INFOVEK (Integrovanie informačných a komunikačných technológií do vzdelávania) bol realizovaný v priebehu rokov 1999 – 2003. Výsledky výskumu sú dostupné online na: www.infovek.sk/predmety/slovencina/projekty/slang/sj-1-eta-pa.html.

²Viaceré štúdie v zborníku (konkrétne napr. Eble, C.: ASZLENGMEGHATÁ TOZÁSÁRÓL/On the definition of slang; Forsskahl, M.: ASZLENGMEGHATÁ TOZÁSÁRÓL/On the definition of slang; Nahkola, K. – Saanilahti, M.: A finn szleng mint nyelvi és szociális jelenség/Finnish slang as a linguistic and social phenomenon) sa zaoberajú otázkami o aktuálnom formovaní slangu do pozície sily, ktorá sa v nemalej miere zúčastňuje na stvárňovaní spoločenského a jazykového správania ľudí a ktorá reflektuje životný štýl spoločnosti i konkrétnych skupín. Slang okrem funkcie charakterizovať vybranú societu súčasne nadobúda charakter marketingovej devízy, ktorú využívajú reklamné agentúry, obchodné korporácie, filmový a hudobný priemysel na oslovenie a získanie potenciálneho mladého zákazníka. V slovenskom prostredí môžeme tento fakt postrehnúť najmä v nadväznosti na life-stylové časopisy určené mládeži (viac Sedláčková, 2011a, s. 134 – 139) prípadne v prepojení s produktmi primárne určenými mladým spotrebiteľom – porov. napr. reklamy mobilných operátorov s programami „pre mladých“).

ktoré súvisia so sférou módy, hudby, internetu a počítačov, tiež si všímame oblasť filmovej produkcie, literatúry, spôsobov zábavy a trávenia voľného času vo všeobecnosti. Neabstrahujeme ani od vzájomných interpersonálnych vzťahov mladých s rovesníkmi i rodičmi a zároveň prihliadame aj na ich hodnotové orientácie či ponímanie súčasnej spoločnosti. Pri rozvíjaní uvedenej problematiky sa opierame o výsledky nášho doterajšieho výskumu zameraného na slang a diskurz mládeže³, na základe ktorého následne vydeľujeme jazykové a mimojazykové faktory a motivácie, ktoré sú relevantné pre vznik a fungovanie slangových jednotiek (pozri tabuľku č. 1⁴). Hoci v uvedenej schéme jednotlivé aspekty z dôvodu lepšej prehľadnosti od seba graficky oddeľujeme, pri našej koncepcii ich vnímame kontinuálne. Obe skupiny faktorov sa totiž vzájomne ovplyvňujú i dopĺňajú, čím vyhraňujú charakteristické rysy slangu mladých. Slang ako útvar národného jazyka, so zreteľom na definovaný rozsah problematiky, hodnotíme v graduálnej škále. Osobitne v prieniku s profesijnou rečou, ktorá je bližšie k spisovnosti, až po nespisovný subštandard a argot. Slang zároveň nevnímame výhradne iba ako záležitosť lexikálnej roviny, ale zároveň v tejto súvislosti identifikujeme aj prepojenia s inými rovinami jazyka (najmä zvukovou, morfológickou, syntaktickou rovinou). Konceptualizáciu našich východísk pri interpretácii slangu schematicky vyjadruje aj tabuľka na nasledujúcej strane.

V našej práci nepristupujeme k slangu prísne dichotomicky a negativisticky (osobitne v rámci dichotómie *spisovnosť* – *nespisovnosť*). Nespisovnosť slangu vnímame skôr ako prostriedok definujúci neoficiálnosť, resp. polooficiálnosť komunikácie členov istého spoločenstva. Slang má svoje uplatnenie v prvom rade pri spontánnej, súkromnej a ústnej konverzácii, prípadne pri komunikácii prostredníctvom simultánnych internetových komunikačných programov (Skype, Icq a pod.), ktoré neraz imitujú spontánny ústny prehovor. Slang zaradíme pod strešný termín sociálne viazané semivariety (Slančová – Sokolová, 1994, s. 227). Pomenovanie semivariety ako označenie akejsi polovariety alebo neúplnej variety je motivované najmä tým, že tieto semivariety sa „navrstvujú“ na niektorú základnú varietu (spisovnú, štandardnú, subštandardnú, dialekty) a ich využitie komunikantmi mnohokrát závisí od konkrétnej komunikačnej situácie. Daniela Slančová považuje za vhodný spôsob, ako reflektovať rozmanitosť komunikačnej hodnoty lexikálnych jednotiek, uplatnenie pojmu komunikačný register, t. j. situačne podmieneného spôsobu jazykového prejavu, ktorý je spätý s konkrétnym charakterom spoločnej čin-

³ Výskum zacielený na získavanie autentického lingvistického materiálu realizujeme prostredníctvom sociolingvistických ankiet, priamych pozorovaní, nahrávaní spontánnych, riadených i poloriadených dialógov digitálnou technikou, excerpcie z vybraných textov určených mladým ľuďom, resp. z textov, ktorých autormi sú mladí ľudia (napr. vlastné blogy alebo komunikácia prostredníctvom internetových aplikácií, sociálnych sietí a chatovacích fór).

⁴ Pri načrtnutom popise vychádzame z osnovy J. Hubáčka (1990, s. 116 – 119), ktorú dopĺňame a rozširujeme so zreteľom na slang mladých (porov. aj Orgoňová – Sedláčková 2010a, s. 151 – 162).

Lingvokultúrne východiská k interpretácii súčasného slangu slovenskej mládeže

Príloha:

OSOBITOSTI SLANGU MLÁDEŽE DETERMINOVANÉ MIMOJAZYKOVÝMI FAKTORMI		OSOBITOSTI SLANGU MLÁDEŽE DETERMINOVANÉ JAZYKOVÝMI FAKTORMI	
Psychologické aspekty vyplývajúce z biologických daností dospelujúceho človeka			
Sebauvedomovanie, hľadanie postavenia v spoločnosti a vlastné konštituovanie obrazu sveta.	Stručnosť/úspornosť vyjadrovania a jeho komunikačná výhodnosť.	• expresívnosť, intenzifikácia výrazu, • uplatnenie elíps, fráz a ustálených slovných spojení, • synonymita výrazov, • kontextové viazanie výrazov, • využívanie slovotvorných a onomaziologických postupov, • metaforizácia a metonymizácia, • využívanie neverbálnej komunikácie, • špecifická intonácia.	
Mentálna pružnosť, pohotovosť, tvorivosť, túžba po inováciách.	Jazyková hra, kreativita a originálnosť výrazu.		
Antipatia voči autoritám.	Tabuizácia a kódovanie výrazu.		
Negácia oficiálnosti.	Spontánnosť, neoficiálnosť prejavu (nespisovnosť). Ústnosť (príp. supľovanie hovoreného prejavu).		
Sociokultúrne aspekty vyplývajúce zo socializácie dospelujúceho človeka			
Formovanie sociálnych skupín mladých a identifikácia jednotlivca s kolektívom.	Globálny multikulturalizmus a internacionalizácia slangu.	• interslang • preberanie výrazov cudzej proveniencie	
Kreovanie svojbytnej mládežnickej kultúry – teen kultúry, cool kultúry.			
Aktuálnosť verzus nadčasovosť kultúrem a ich odraz v slangizmoch.	Dlhodobá aktuálnosť, archaizácia, revitalizácia slangizmov.		
Stupeň uzavretosti sociálnych skupín (subkultúry, alternatívne kultúry, marginálne kultúry).	Záujmovo profilované slangy.		

Tabuľka č. 1

nosti ľudí, sociálneho prostredia a vzájomných vzťahov účastníkov komunikácie (podľa Ološtiaka, 2010, s. 33; porov. tiež Ghillányová – Slančová, 2004, s. 64 – 65). Komunikačný register (Ološtiak, 2010, s. 34) je možné ďalej definovať ako „súbor výrazových prostriedkov, ktorých existenčnou motiváciou je spätosť s istými viac alebo menej opakujúcimi sa, unifikovanými, ritualizovanými komunikačnými situáciami, v ktorých sa dané prostriedky preferenčne používajú“.

Za ekvivalentný termín k pojmu sociálne viazané semivariety považujeme aj termín sociolekt (Bosák, 1996, s. 25 – 30 a 2005, s. 24; tiež Odaloš, 1999, [online]). Sociolekty, (okrem slangu medzi sociolekty zaraďujeme aj profesionálnu reč a argot), sa formujú v ohraničených sociálnych skupinách a ako semivariety (polovariety) v rôznej miere prestupujú ďalšími varietami národného jazyka (Bosák, 1996, s. 27 – 28). V nadväznosti na pojem register považujeme slangizmy (i ostatné sociolekty) za dominantné prostriedky formujúce konkrétny komunikačný register (porov. aj Ološtiak, 2010, s. 36). Ako sme už uviedli, slang hodnotíme v graduálnej škále, a to v prieniku s inými varietami a semivarietami národného jazyka (profesijnou rečou, subštandardom, argotom)⁵. Stanoviť spresňujúce kritériá na odlíšenie slangizmov od ostatných semivariet a variet národného jazyka nie je jednoduché, najmä ak vezmeme do úvahy, že ich vzájomné hranice sú priechodné. Profesionalizmy a slangizmy spája fakt, že ide o lexicálne jednotky využívané pri komunikácii v profesijnej alebo záujmovej sfére. Jozef Mistrík (1970, s. 200) vymedzoval slang na základe hierarchického hľadiska na vyšší (profesionálny, pracovný) slang a nižší (familiárny) slang. Podobné kritérium možno identifikovať aj v českom prostredí, kde sa zaužívalo členenie slangu na „slang profesijný“ a „slang zájmový“ (Klimeš, 1997, 47 s.). Podobnú tendenciu naznačuje aj SLOVNÍK NESPISOVNÉ ČEŠTINY (Hugo a kol., 2009, s. 11 – 13), v ktorom autori opäť upozorňujú na dvojaké (širšie i užšie) chápanie slangu. V rámci širšieho chápania ho stotožňujú s profesionálnou rečou (profesní mluvou), v užšom zmysle príčiny vzniku slangu vidia „v potrebe expresívneho prekódovania už známych pojmov a javov, ich hodnotenia a prehodnotenia“ (op. cit. s. 13).

V našej koncepcii vnímame profesionalizmy a slangizmy ako osobitné semivariety najmä z toho dôvodu, že medzi profesionálnou rečou a slangom identifikujeme viaceré funkčné rozdiely. Profesionalizmy považujeme za označenia vzťahujúce sa na tie predmety a javy, ktoré sú späté s určitou societou ľudí vzájomne prepojených spoločným profesijným, výrobným, resp. remeselným odvetvím. Ich vznik je motivovaný hlavne potrebou týchto ľudí pomenovať určitý jav jednoduchšie, čím sa profesionalizmy zvyčajne stávajú skrátenejšími a zjednodušenými pendantmi viacslov-

⁵ Na základe výskumu síce identifikujeme viaceré skutočnosti, ktoré poukazujú na rozdiely slangu mladých aj v závislosti od jednotlivých regiónov Slovenska a vplyvu teritoriálnych nárečí, avšak pre potreby aktuálneho príspevku od týchto momentov abstrahujeme. Naším cieľom je poukázať na slang slovenskej mládeže ako celku, bez výraznejšej regionálnej špecifikácie.

ných termínov (Dolník, 2003, s. 213). Vznik profesionalizmov môže byť podmienený aj nutnosťou spoločenstva pomenovať takú skutočnosť, pre ktorú neexistuje terminologické označenie (Slovník nespisovné češtiny, 2009, s. 12, tiež Bosák, 1996, s. 27). Pre profesionalizmy je navyše príznačná ich relatívna časová ustálenosť, menšia schopnosť aktualizovať sa a zvyčajne nevytvárajú viacčlenné synonymické rady, čím sľahšie od slangových výrazov (porov. napr. SLOVNÍK NESPISOVNÉ ČEŠTINY, 2009, s. 12; tiež Klincková, 1990, s. 330 – 331).

Slangizmy na rozdiel od profesionalizmov majú výraznú tendenciu k expresívnosti, emocionálnosti, exkluzívnosti a gestačnosti vyjadrovania (Klincková, op. cit.). Tendencia k skracovaniu (ekonomizácii) výrazovej štruktúry je pre sociolekty typická, ale osobitne pri profesijných a slangových výrazoch identifikujeme v tejto spojitosti rozličné motivácie. Pri profesionalizmoch je skracovanie určené najmä praktickosťou a hlavným cieľom je nielen efektívnosť a rýchlosť komunikácie, ale aj jej úspešnosť determinovaná vzájomným porozumením odovzdávaných informácií. Ekonomizácia (až deformácia) slangových slov síce korešponduje s potrebou urýchlenia komunikácie, ale nie je neobvyklé, ak sa slangizmy stávajú pre nečlenov vybranej skupiny istým kódom, „tajnou rečou“, čím sa vymedzenie slangu zároveň čiastočne prekrýva s argotom.

Pokiaľ ide o otázky argotu, jeho používanie sa zvyčajne spája s potrebou utajovania určitých informácií pred nezainteresovanými účastníkmi komunikácie. Spomedzi ostatných sociolektov je utajovacia funkcia argotu najmarkantnejšia (Slovník nespisovné češtiny, 2009, s. 12; tiež Odaloš, 1999, [online]). Motiváciou uplatnenia zašifrovaného jazyka môže byť potreba hovoriaceho vydeliť sa od ostatných ľudí napr. z dôvodu utajenia kriminálnych činov pred predstaviteľmi zákona, ale aj nutnosť zachovania profesijného tajomstva a výrobných či remeselných postupov (pozri napr. práce P. Ondrusa o argote detí, vandrovných remeselníkov, napr. 1977, 1978), prípadne zamaskovanie protispoločenského snaženia (pohnútky k revolte, odmietanie spoločenských a politických noriem a pod.). Istý prienik medzi argotom a slangom mladých môžeme na jednej strane identifikovať v tom, že obe skupiny pomenovaní majú ráz zábavnosti, kreatívnosti a originálnosti a ich tvorcovia neraz siahajú po metaforách či kryptosémických homonymných pomenovaniach. V nadväznosti na tendenciu kódovať a utajovať informácie môžeme isté prepojenia medzi slangom a argotom postrehnúť v súvislosti so zámerným snažením mládeže skryť pred rodičmi (príp. učiteľmi a nečlenmi kolektívu) svoje (nezriedkavo zakázané) aktivity a plány, akými sú najmä alkoholové seansy, fajčenie, sex a užívanie drog. Mnohí mladí nad 15 rokov sú už medzi svojimi priateľmi *legal* (môžu mať sex bez trestného stíhania), alebo majú aj napriek antipatii a zákazu rodičov osobné skúsenosti s *jazdou na zelenú a špenátovým koláčom* (fajčením marihuany a koláčom upečeným zo sušenej konopy).

Novým trendom pri vzájomnej komunikácii mladých ľudí sa stáva využívanie súboru skratiek a akronymov (prevažne anglo-amerického pôvodu), ktorých primárnou doménou je oblasť internetovej komunikácie. Komunikácia prostredníctvom internetu ako komunikačného kanála kladie na mladých používateľov nároky na pohotovú reakciu a zdĺhavé vyjadrovanie je z toho dôvodu považované za limitujúce. Uplatnením súboru ustálených skratiek nadobúda ich komunikácia pre nezainteresovaného človeka podobu kryptosémickej reči. Porov. napr. *AFK* – užívateľ nie je pri počítači/klávesnici (z angl. *away from keyboard*), *som s5* – som späť (pri počítači), *o5* – opäť; *w8* – počkať, čakať (z angl. *wait*). Mnohé skratky a akronymy však postupne opúšťajú výhradne počítačovú sféru a môžeme ich postrehnúť už aj v neformálnych hovorených prejavoch mladých. Pri našom výskume sme zatiaľ v hovorených prejavoch postrehli tieto akronymy: *NJN* – no samozrejme, no jasne; *JJ* – áno, áno (z angl. YES); *OMG* – Ó bože! (z angl. Oh my god!); *BTW* – mimochodom (z angl. by the way); *ROFL* – váľať sa po zemi od smiechu (z angl. *rooling on the floor laughing*); *LOL* – veľmi (hlasno) sa smiať (z angl. *laugh out loud*), *BRB* – hneď sa vrátim (z angl. *be right back*); *GL* – Veľa šťastia! (z angl. Good luck!).

V rámci výskumu sme medzi pubertálnou mládežou rovnako spozorovali silnejší sklon ku kódovaniu vulgarizmov. Obzvlášť v škole je používanie vulgárnych slov nežiaduce a v rámci školských interných predpisov aj v rôznej miere sankcionované (napr. udelenie poznámky, ktorej opakovanie môže viesť k zhoršeniu známky zo správania, trest vo forme participácie na úprave školského dvora, pomoc v školskej jedálni a pod.). Mládež však tento „komunikačný hendikep“ neraz vyrieši originálnym spôsobom. K všeobecne známym a ľahko identifikovateľným vulgarizmom (najmä slová začínajúce hláskovou skupinou KO-, PI-, KU-, JE- a ich derivátom) vytvárajú vlastné ekvivalenty, ktoré sú známe iba úzkemu okruhu kamarátov (viac pozri Sedláčková, 2010, s. 327 – 334).

Treba však podotknúť, že hranice sociolektov sú priechnuté a v rámci prototypickej semivariety slangu v reči slovenskej mládeže tak následne môžeme identifikovať aj také slangizmy, ktoré v dôsledku ich „odtajnenia“ a častého používania v komunikácii prenikli z primárnej, užšie ohraničenej záujmovej, profesijnej, marginálnej alebo alternatívnej sféry do širšieho povedomia (nielen) mladých ľudí a ich vyhranená prítomnosť k pôvodnej sociálnej skupine sa minimalizovala, prípadne úplne zotrela.

Charakter zdanlivo nesúrodnej, zmiešanej a rôznorodej prototypickej vrstvy slangových výrazov mladých ľudí na Slovensku vysvetľujeme na základe viacerých aspektov dnešnej pluralitnej, internacionálnej a rýchlo sa meniacej postmodernej spoločnosti a kultúry. Vybrané vekové rozpätie sledovanej skupiny mladých ľudí (t. j. 13- až 19-ročných) nevnímame iba ako sociálnu skupinu, ale zároveň aj ako kultúrnu kategóriu, ktorá definuje široké spektrum ďalších faktorov. V posledných desaťročiach nastalo v Európe a v severoamerickom prostredí výrazné prehodnote-

nie prístupu spoločnosti voči mládeži. Čoraz zreteľnejšie sa začína zdôrazňovať existencia svojbytnej *cool kultúry*⁶ resp. *teen kultúry* (kultúry „náštročných“), čiže kultúry zábavy a konzumu, ktorá masovo zasahuje a ovplyvňuje životný štýl a hodnotové orientácie mladých ľudí. Prejavom týchto smerovaní je kultúrne a sociálne osamostatňovanie sa mládeže a vytváranie vlastných foriem života s ich špecifickými endogénnymi a exogénnymi zložkami, ktoré zvyčajne hlásajú dištanc od tradičného prostredia staršej generácie a príklon k neformálnym skupinám (Džambazovič, 1999, s. 6). Na prahu dospievania (biologického aj psychického) si každý mladý človek začína uvedomovať sám seba ako plnohodnotného člena spoločnosti a postupne začína reagovať na predkladané normy správania staršej generácie.

Medzi základné sebauvedomovacie psychické procesy dospievajúcej mládeže patrí kritický (zvyčajne až apriórne odmietavý) postoj voči hodnotám a normám správania, ktoré vyznávajú „konzervatívni“ a „nemoderní“ dospelí. Svoju odlišnosť môže mladý človek v prvom rade deklarovať neverbálne, t. j. konaním, ktoré zodpovedá jeho sociálnemu zaradeniu v spoločnosti (neplnoletého a do 15. roku života aj školopovinného človeka, ktorý je finančne závislý od rodičov, avšak zároveň vyznáva vlastné kultúrne a sociálne hodnoty) a sekundárne aj verbálne (t. j. jazykovým uchopovaním mimojazykovej reality). Autorita (najmä autorita vlastných rodičov) zvyčajne slabne a citové väzby rôznej kvality a sily si mladí ľudia omnoho ľahšie vytvárajú s rovesníkmi. Vznik neformálnych a poloformálnych spoločenstiev je pre dospievajúcich mladých ľudí veľmi dôležité a kamarátstvo, spoločné záujmy a názorové orientácie plnia v živote dospievajúceho človeka osobitný význam. Kolektív sa stáva určujúcou i organizujúcou silou, ktorá podlieha vzájomnej skupinovej kontrole a spoločnému rešpektovaniu určitých (kolektívnych) pravidiel. Spolupatričnosť, participácia členov kolektívu na spoločných aktivitách zvyčajne mladému človeku prináša sebauspokojenie a pocit, „že niekam patrí“⁷ (porov. aj Novotná, 2010,

⁶ Cool kultúru a koncept coolovosti chápeme na pozadí naznačených východísk rozpracovaných v knihe COOL RULES. ANATOMY OF AN ATTITUDE (Pountain, D. – Robins, D., 2000). Autori si uvedomujú širokospektrálny, premenlivý, a preto aj nejednoznačný rozsah anglického slova *cool*, ktoré sa vzťahuje na ponímanie javov objektívnej reality (porov. napr. významy ako *chladný*, *svieži*, *pokojný*, *skvelý*, *drzý*, tiež substantívum *pohoda* a i.). Z toho dôvodu charakterizujú cool ako kategóriu, ktorá je výhradne generačným (a teda aj premenlivým) fenoménom a behaviorálnym rysom obdobia dospievania. Pri vymedzení cool kultúry autori ďalej zdôrazňujú, že javy, ktoré mladí vnímajú ako cool (napr. oblečenie, filmy, knihy, hudba, trávenie voľného času, normy a formy správania sa), nie sú cool samy o sebe. Cool nie je inherentná vlastnosť, veci a javy sa stávajú „coolovými“ až na základe postoja, ktorý k nim ľudia zaujmú, a teda až vtedy, keď im mládež pripíše určitú hodnotu. Cool je generačným fenoménom práve preto, že každá mladá generácia vyznáva iné hodnoty a vždy iným spôsobom odmieta kultúru „staromódnych“ rodičov. Cool sa tak stáva zdanlivo opozičným postojom, pretože na jednej strane je prijímaný jednotlivcami alebo malými skupinami ako hodnotový systém, ktorým však zároveň tieto society vyjadrujú vzor voči hodnotám uznávanými autoritami (rodičmi, učiteľmi a i.).

⁷ Negatívne aspekty kohéznosti sociálnej skupiny, kedy skupinová identita podnecuje napr. k deviantnému správaniu, ako aj nerovnocenné vzťahy medzi členmi konkrétnej skupiny, sú nateraz mimo nášho záberu.

s. 31 – 35). V mladšom veku si dospievajúci ľudia zvyčajne vytvárajú homogénne skupiny (t. j. chlapci a dievčatá samostatne), neskôr sa pod vplyvom stupňujúceho záujmu o opačné pohlavie jednotlivé kolektívy i záľuby premiešavajú. Používanie slangu umožňuje dospievajúcim zaujať odmietavý postoj voči oficiálnosti vyžadovanej spoločenskými inštitúciami a ich reprezentantom a zároveň jeho uplatnením môžu proklamovať, že sú právoplatnými členmi vlastnej mládežníckej kultúry, s ktorou sa identifikujú.

Dievčatá sa zvyčajne najlepšie cítia v spoločnosti svojich *kamošiek* a *bestfriendiek* (najlepších kamarátok), s ktorými môžu čítať obľúbené *teen časáky* (life-stylové časopisy určené tínedžerom) a následne rozoberať všetky možnosti, ako sa vhodne *nastylovať* (ako si vybrať oblečenie, mejkap, účes a doplnky), aby ich *look* (výzor) bol *trendy* (v zmysle móдне oblečená a naličená) a trochu *crazy* (pôsobili osobito a nevšedne). Všetky dobre vedia, že súčasným módnym hitom sú *sultánky* (dámske nohavice voľného strihu, so zníženým pudlom, ktoré sa šnúrkou/gumou upevňujú okolo členkov, resp. pod kolenami), *platformy* (dámske topánky, ktorých podrážka a vysoký podpätok sú zvyčajne spojené do jedného celku), *gladiátorky* (sandále na nízkej podrážke, ktoré sa k chodidlu upínajú prostredníctvom vzájomne prepletených remienkov, niekedy môžu remienky siahať až do polovice lýtok) a pestrofarebné *maxáče* (maxi šaty, t. j. dlhé letné šaty voľného strihu). Častou témou ich rozhovorov sú rôzni *sexoši* (príťažliví a pekní chlapci), na ktorých sú *totálne namotané* (ktorí sa im páčia), alebo *mantineláci* (príťažliví muži, ktorí sú zvyčajne objektom dievčenského záujmu, vrátane nedosiahnuteľných idolov, ktorými sú herci, hudobníci, moderátori, športovci, či inak mediálne známe *celebs* = celebrity).

Chlapci, naopak, radšej športujú, konkrétne *bajkujú* (bicyklujú sa), hrajú *basket*, *voliš* (basketbal, volejbal), prípadne spolu s ostatnými *hopermi* (prívržencami hudobného žánru hip-hop) (*hip*-) *hopujú* a *brejkujú* (tancujú brake-dance, hip-hop). Tí pohodlnejší *zevlujú* (nečinne sa túlajú po meste). Pozornosť chlapcov zvyčajne upúta pekná *čaja*, *baba*, *babenka*, *roštenka* i *kobra* (pekné mladé dievča) a pred vlastnými *fellas* (kolektívom kamarátov vyznávajúcich hudobný žáner hip-hop) si budujú imidž drsného *dávača* (tvorca a aktívneho používateľa slangových výrazov) až absolútneho *kinga* („kráľa“, v kolektíve obľúbeného a úspešného človeka).

Spoločným menovateľom pre obe pohlavia sú slangizmy vzťahujúce sa na zručnosti spojené s využívaním počítača a internetovej komunikácie. Mladí na *kom-poch* (počítačoch, z angl. *computer*), *noťasoch* (prenosných kufříkových počítačoch, z angl. *notebook*) napríklad s obľubou *gejmia onlinovky* (hrajú internetové hry), v rámci ktorých sa veľkej popularite tešia najmä *erpégéčka* (tzv. rolové počítačové hry označované ako RPG – z angl. *role playing game*), prípadne *skypujú* (komunikujú prostredníctvom aplikácie skype). Mnohí mladí radi chodia na *facák* (internetová sociálna sieť Facebook), kde *facebookujú* (využívajú možnosti tohto komunitného

webového systému), *tagujú* (v rámci internetovej aplikácie Facebook označujú buď seba alebo svojich priateľov na zverejnených fotkách) a *lajkujú* (zverejnené výroky, fotografie a iné aktivity svojich priateľov ohodnotia ako zaujímavé a také, ktoré sa im páčia, z angl. *like* – páčiť sa). Pri príprave referátov sa menia na *googlerov* a *googlia* potrebné *infošky* (prostredníctvom internetového vyhľadávača Google hľadajú informácie).

Do popredia nápadne vystupuje aj emocionálna stránka a pre mladého človeka sa stáva príznačným rýchle striedanie viacerých postojov, nálad a emócií, ako napríklad vzdor oproti túžbe po pochopení, prehnané sebedovetovanie i samolúbovosť oproti nedôvere vo vlastné schopnosti. Častým sebavyjadrením dospelujúceho človeka sa stáva úsilie upútať pozornosť, čím chce dokázať svetu svoju jedinečnosť a získať tak obdiv kolektívu, opačného pohlavia a neraz aj dospelých. Jana Hoffmannová (2000, s. 250) v tejto súvislosti hovorí o jazykovom exhibicionizme mládeže, ktorí si pri vzájomnej komunikácii informácie nielen odovzdávajú, ale navyše majú ambície vyjadriť sa v danom momente originálne a zaujímavo. Neraz túžia pobaviť seba i svojich poslucháčov a následne tomu prispôsobujú aj svoje verbálne vystupovanie – v duchu pragmatiky povedané – paralelne k svojim cieľom volia komunikačné stratégie (Hirschová, 2006, s. 170). Slangové výrazy tak používateľom umožňujú vyjadriť sa v danom okamihu originálne, pútavo, ba až exaltovane. Ich použitie v komunikácii závisí od konkrétneho vyjadrenia postoja alebo pragmatického parametra, čím pregnantnejšie vystihnú rozmanité odtiene osobných postojov, hodnotení a nálad komunikantov vyplývajúcich z konkrétnej situácie.

Na ilustráciu uvádzame niekoľko príkladov zo získaného materiálu týkajúceho sa výskumu slangu tínedžerov na Slovensku. Mladí môžu upútať napr. prostredníctvom neobvyklých kontaktných oslovení a pozdravov (*čaveste ľudkovia, ahojky detská, zdravím vás babenky, hoj lidi*), alebo schopnosťou vyjadriť širokú škálu subjektívnych pocitov inovatívnou kombináciou superlatívu, komparatívu, či spájaním slangových slov s prefixoidmi *hyper-*, *super-*, *extra-*, *mega-*, *giga-* (napríklad *mega-žúrka* – bujará, neviazaná oslava s množstvom hostí a bohatým programom; *extralama* – výrazne nešikovný človek, najmä v oblasti informačných technológií; *superdžouker* – človek schopný svojimi vtipmi alebo inými aktivitami zabaviť svoje okolie, výborný zabávač a i). Mladí sa neraz „titulujú“. Byť *tupelom*, *vypatlancom* alebo *trotlom* (v rámci uvedeného radu s gradujúcou intenzitou negatívneho príznaku vzťahujúceho sa na označenie hlupáka) v danej situácii odzrkadľuje postoj hovoriaceho a jeho hodnotenie danej situácie či partnera.

Pod vplyvom svetovej globalizácie a internacionalizácie sa stáva dominantným multikulturalizmus, ktorý prináša mnohé rýchlo sa meniace, koexistujúce i vzájomne sa prelínajúce inovačné kultúrno-sociálne impulzy. Mládež si v súčasnosti vyberá z veľkého diapazónu možných stratégií sebavyjadrenia, hodnotových preferencií

a noriem správania sa tie, ktoré aktuálne vyhovujú jej individuálnym potrebám (Džambazovič, 1999, s. 8). Vzhľadom na naznačené skutočnosti je oblasť nášho skúmania situovaná vo vzájomnom prestupovaní pomyselných hraničných oblastí, akými sú na jednej strane slangové výrazy záujmovo a profesijne špecializovaných a ohraničených skupín (napr. basketbalistov, skautov, futbalistov a pod.), alternatívnych kultúr (napr. prívrženci hudobných štýlov gothic, metal, punk, hip-hop a i.), až po prípadné hraničné marginálne kultúry narkomanov a kriminálnikov (na pomedzí medzi marginálnou a alternatívnou kultúrou sa pohybujú maliari grafity, ktorí svoju činnosť vnímajú ako umelecké sebavyjadrenie, zatiaľ čo spoločnosť ich výtvyry zväčša hodnotí ako nezákonné poškodzovanie verejného/súkromného majetku).

Alternatívne kultúry sa formujú ako eventualita k dominantnej (väčšinovej) kultúre a ich predstavitelia často vyznávajú odmietanie obvyklých spoločenských (niekedy aj právnych) noriem. Každá alternatívna kultúra má viac alebo menej vyhranenú ideológiu a reflexiu sveta, ktorými sa odlišujú od iných sociálnych skupín. Túto svojráznosť môžu nositelia ďalej deklarovať vlastnými symbolmi, životným štýlom a módou, ktoré majú neraz odraz aj v ich verbálnom správaní (E. Mistrik, 1999, s. 4). Vyjadrenia alternatív však majú zvyčajne nadnárodný a interkultúrny rozsah, následkom čoho môžu jednotlivé podnety nadobudnúť charakter módnjej vlny a stať sa tak súčasťou väčšinovej kultúry. Porov. napr. *čínany* – prvotne látkové nízke topánky s gumenou špičkou, najčastejšie v čierno-bielej farebnej kombinácii ako súčasť oblečenia prívržencov anarchistického hnutia punk, sekundárne je tento typ topánok medzi mladými obľúbený ako pohodlná (športová) obuv v rôznych farebných a strihových obmenách (už nielen v čierno-bielej kombinácii); *arafatka* (čierno-biela vzorovaná šatka so strapcami, pôv. mužská pokrývka hlavy v arabských krajinách, ktorej nosenie rozšíril palestínsky politik Jásir Arafat ako symbol odboja voči sionizmu, neskôr ju ako symbol boja za slobodu nosili prívrženci anarchistických a extrémistických hnutí, v súčasnosti je arafatka obľúbeným módnym doplnkom a vyrába sa v mnohých farebných kombináciách a sezónnych verziách), *sneaker(k)y* – športová šnurovacía obuv, zvyčajne s gumenou podrážkou a koženým alebo pláteným zvrškom, ktorý zvyčajne siaha nad členky; obuv pôvodne určená športovcom a atlétom sa od 70. rokov 20. storočia stala typickou súčasťou odevu prívržencov hip-hopu, v súčasnosti sú tieto topánky všeobecne rozšírenou módnou obuvou, ktorá sa vyrába v rôznych farebných a strihových verziách a finančných reláciách, navyše majú dámsky ekvivalent s podpätkami.

Marginálne kultúry, naopak, stoja v opozícii k dominantnej kultúre a ich konanie obyčajne siaha za hranicu legálnosti. Výrazné uvoľnenie etických zábran vplyvom spoločenských, kultúrnych a politických zmien a paralelným odtabuizovaním viacerých (aj kriminalizovaných sfér života) spôsobilo, že mnohé slová a výrazy prestali byť výhradne záležitosťou suterénnych societ. Porov. napríklad *herák* (hero-

in), *bongo* (plastová fľaša upravená na fajčenie marihuany), *kérka* (tetovanie, ktorého aplikácia sa v európskom kontexte pôvodne spájala najmä s kriminálnikmi, prípadne nižšími sociálnymi vrstvami ako isté symbolické vyjadrenie, sa v súčasnosti stalo obľúbeným módnym trendom, pričom obrázok neraz plní iba estetickú funkciu) a i.

V jazyku sa uchovávajú poznatky o premenách spoločnosti, myslenia a prežívania každodenného života (Vaňková a kol., 2005, s. 22). Slangové výrazy sú charakteristické svojou časovou premenlivosťou, pričom sa mnohé slangizmy v dôsledku technického vývoja, spoločenských aj kultúrnych zmien pasivizovali v podobe historizmov, pretože skutočnosti, na ktoré sa pomenovania vzťahovali, sú dnešnej mládeži neznáme, prípadne sa pod vplyvom nových módných alebo hodnotových vln opätovne revitalizovali (viac Orgoňová – Sedláčková, 2010b, s. 155 – 164, tiež Sedláčková, 2011b, s. 170 – 174, v tlači). Prototypickú časť slangu mladých so zreteľom na časovú ohraničenosť a dobovú aktuálnosť tvoria nielen nové jednotky, ktorých vznik motivovala potreba pomenovať novovzniknuté mimojazykové javy (kulturémy⁸), ale aj slangizmy, ktoré tvoria jadro aktívnej „slangovej“ zásoby mladých relatívne dlhé obdobie, a to aj naprieč viacerými generáciami. Zreteľne to vidieť najmä na pozadí slangových výrazov v reči mladých, ktoré sa vzťahujú na označenie školských priestorov, pedagógov, vyučovacích predmetov a známk. Z mimojazykového hľadiska vzdelávacie inštitúcie podliehajú slabším progresívnym tlakom a v porovnaní s predprevratovým obdobím (ktoré v našom kontexte ovplyvnilo viacero sfér spoločenského, kultúrneho i politického života) si dodnes zachovali relatívne nezmenený charakter. Pravdepodobne aj z tohto dôvodu sú mnohé slangizmy vzťahujúce sa na toto prostredie aktuálne a frekventované kontinuálne. Mnohí mladí aj dnes navštevujú *zéde(e)šky a základky* (základné školy), prípadne sú študentmi *gymplov* (gymnázii), alebo *zušiek* (základných umeleckých škôl). Počas *vyučka* (vyučovania) ich aj naďalej učia *profky, profáci* alebo *učky* (profesorky, profesori, učiteľky) a na mnohých školách v školských osnovách stále figuruje *anglina, matika, slovina, deják, zemák/geoška, prďák/biola, telák, výtvarka* a i. (vyučovacie predmety: anglický jazyk, matematika, slovenský jazyk, dejepis, zemepis/geografia na gymnáziách, prírodopis/biológia na gymnáziách, telesná výchova a výtvarná výchova). Prirodzená túžba mládeže po inováciách a schopnosť kreatívneho myslenia neraz motivuje mladých používateľov k postupnému rozširovaniu všeobecne známych skupín slov o nové, originálne a z ich pohľadu „neošúchané“ pomenovania, ktoré by vyhovovali ich komunikačným potrebám a navyše odrážali potenciál ich tvorivej

⁸ Pod pojmom *kulturéma* rozumieme parametre kultúrnej identity určitého etnika, ktorých ukazovateľmi sú prototypické (celonárodné dominantné) symboly/znaky a morálne hodnoty každodenného života. Ide teda o materiálne alebo duchovné kultúrne symboly spoločnosti. Tie sú vnímané diferencovane v súlade so sociálnou stratifikáciou nositeľov daného jazyka.

osobnosti. Následkom toho vznikajú bohaté synonymické rady slangových výrazov vzťahujúcich sa neraz aj na ten istý jav. Ostaňme ešte v školskom prostredí, kde sú najmenej obľúbenými činnosťami počas školského roka *kontrolky*, *prievany* a *záťahy* učiteľov (kontrolné práce, skúšania a testy), pretože ak je žiak *vymeteným*, *nulovým* či *vypatlaným tupelom* alebo *vymletou botou* (v tomto zmysle nenaučený, nepripravený), ktorý si ani *neškrtnie* (nič nepovie/nenapíše), môže za svoje výkony dostať *gulu/guľu*⁹, *baňu*, *delo*, *basu*, *šajbu*, *plný zásah* (známku 5). Medzi spolužiakmi sa stále nájdu *šprti*, *bifľoši/bifľoši*, *kocky* i *kockáči* (inteligentní ľudia, ktorí sa veľa učia a veľa vedia, zvyčajne k nim práve preto vrstovníci pristupujú s antipatiou), ktorí sú *áčkoví* (v tomto zmysle prvotriedni, ako opozitum voči „béčko-vý“, t. j. druhotriedny, menšej kvality) a vždy majú všetko *za plný počet* (dostanú známku 1). Preferencia konkrétneho slangizmu pritom mnohokrát závisí od osobných potrieb a motivácií jednotlivca alebo sociálnej skupiny, prípadne je podmienená aktuálnym kontextom (komunikačnou situáciou), regiónom, alebo prostredím určitej triedy alebo školy.

Synonymické rady slangových výrazov bohato rozširujú aj slová cudzej proveniencie, ktoré do slovenčiny prenikajú predovšetkým na základe intenzívnejších kontaktov so zahraničím (porov. napríklad synonymický rad slangizmov označujúcich peniaze: *prachy* – *prašule* – *keše* – *love/lóve* – *many/mony* – *evri* – *éčka*). Dominantnými sa v tejto súvislosti stávajú najmä lexémy anglo-amerického pôvodu, ktoré majú v očiach (nielen) mladých „príchut“ akejsi exotickosti, nevšednosti, modernosti i všestrannosti. Angličtina ako univerzálny svetový jazyk výrazne vplýva okrem iného aj na profiláciu slangu slovenskej mládeže, čo môžeme zreteľne postrehnúť na základe dvoch tendencií. Lexikálne jednotky anglo-amerického pôvodu, ktoré sú pôvodne bezpríznačkové, nadobúdajú povahu slangizmu až v našom prostredí, pričom sa v rôznej miere (gramaticky, graficky, foneticky) adaptujú (porov. napríklad *spikovať*, *spiknúť* – hovoriť, z angl. *to speak*; *čeknúť* – kontrolovať, pozrieť, z angl. *to check*; *fejs(y)* – tvár, zovňajšok, ale tiež výraz tváre, grimasy, z angl. *face*). Druhou tendenciou je prenikanie lexikálnych jednotiek cudzieho pôvodu, ktoré majú povahu slangového výrazu už vo svojom domácom prostredí a ku nám prenikajú ako hotové slangizmy, ktorých adaptácia (gramatická, grafická, fonetická) je minimálna (napríklad angl. *newbie*, *noob* – nováčik, začiatočník pri používaní počítačových programov; *merch* – propagačné materiály hudobných skupín; resp. už spomínané počítačové akronymické skratky *OMG*, *BRB* a i.).

Úzke kontakty slovenského a českého prostredia môžeme v reči slovenskej mládeže identifikovať aj na báze výskytu slangových výrazov pôvodne českej pro-

⁹ Vzhľadom na to, že výskum bol okrem nahrávania rozhovorov realizovaný aj pomocou sociolinguistických ankiet, resp. excerpce z textového materiálu, prípadnú grafickú a fonetickú variabilnosť slangizmov zaznačujeme v texte pomocou lomky.

venienencie (napríklad *nářez* – vysoká porážka, najmä pri súťažiach a v športe, ale tiež niečo strhujúce, ako napr. podujatie, koncert; *bejvák* – byt, dom; *prudič* – človek, ktorý iných rozčuľuje, znechucuje, obťažuje).

Slang zároveň nevnímame výhradne iba ako záležitosť lexikálnej roviny. V ostatných rokoch môžeme postrehnúť fakt, že sa okrem dominantnej lexikálnej roviny formuje aj v rámci zvukovej, morfolologickej a syntaktickej roviny (porov. aj Ghillányová – Slančová, 2004, s. 64). Zvukovú rovinu reprezentuje predovšetkým špecifická intonácia, tempo a prízvuk, prípadne nedodržiavanie asimilácie. Morfológická rovina sa výrazne prejavuje v zámernom deformovaní slovných tvarov (napr. *mať tri evri* – mať tri eurá), prípadne v snahe zaradiť slová cudzieho pôvodu do konjugačných a deklinačných paradigiem uplatnením slovotvorných postupov a prostriedkov s adaptačnou funkciou (napr. *fejsbúkovat'*/*facebookovať* – využívať internetovú sociálnu sieť Facebook, *facák* – sociálna sieť Facebook; *šopovať* – nakupovať, *gejmka* – počítačová hra, byť *winerom* – víťazom v online hrách).

Zvláštnosťou slangovej syntagmatiky sú mnohé hotové citáty alebo v rôznej miere inovované pseudocitáty prebrané z filmov, reklám, literárnych diel a textov piesní, ktoré aj napriek opakovanému využívaniu v dialógoch zvyčajne nestratia nič zo svojej príťažlivosti a sú spontánne využívané na dosiahnutie pôsobivého efektu (*Piť či nebyť/nepiť* – obmena známej Shakespeareovej otázky o zmysle bytia z tragédie Hamlet; *Keď to nejde, tak to nejde* – z piesne speváčky Zdenky Prednej; *Kto sa smeje naposledy, ten má dlhé vedenie* – ako odkaz na známe príslovie). Neobvyklým tiež nie je výskyt spojení prebratých z cudzieho jazyka (najmä angličtiny), ktoré sú charakteristické rôznou mierou adaptácie. Od doslovne prevzatých (*Take it easy!* – Ber to s nadhľadom!; *Don't worry!* – Neboj, žiadna panika!) až po ustálené spojenia so slovenskými aj „cudzími“ prvkami (*Ten má lucky!* – Ten má šťastie!; *Aký je time?* – Koľko je hodín?; *Je king!* – Je skvelý, je kráľ!). V prejavoch mládeže nie je zriedkavý výskyt elíps a ustálených slangových spojení, ktoré sa spravidla vyznačujú zámerne zložitou syntaxou spôsobenou atypickým slovosledom, vypúšťaním slov, alebo originálnym spájaním rozmanitých lexikálnych jednotiek. Uvedené syntaktické prostriedky môžu slúžiť nielen na ekonomizáciu dorozumievania, pretože sú aj napriek svojej úspornosti v rámci vybranej society komunikačne výpovedné, ale tiež fungujú ako štylistické obohatenia textu (*tlačiť kaleráby* – klamať, *triasť perím* – báť sa, *dať to* – byť v niečom úspešný, *nemusieť to/ho* – z rôznych dôvodov niečo/nieko ho odmietať, resp. nemať rád).

Osobitne pri spontánných prehovoroch má výrazný podiel aj neverbálna komunikácia (napr. gestika, mimika, posturika), ktorá niekedy spolu so špecifickou intonáciou a kontextom determinuje variabilný význam určitých výrazov, následkom čoho niektoré slangizmy získavajú variabilné, od kontextu závislé (pozitívne aj negatívne) konotácie (napr. *týpek* – zaujímavý, osobitý človek, zvyčajne „nad vecou“,

ale aj z rôznych dôvodov zvláštna a z kolektívu vylúčená osoba; *husté* – niečo zábavné, vtipné, zaujímavé, ale aj napínavé, prekvapivé a namáhavé).

Pri vytváraní slangových výrazov sa využívajú rovnaké slovotvorné a onomaziologické postupy ako v spisovnom jazyku. Komunikácia mladých je živá a dynamická a zdĺhavé vyjadrovanie vníma väčšina z nich ako obmedzujúce, pretože ak chcú upútať, musia reagovať rýchlo a zároveň dostatočne efektívne. Pre slangizmy je preto príznačné tvorenie zrazenín, ešte väčšmi univerbátov či abreviatúr. Značné množstvo slangových slov sa tiež tvorí kombináciou trunkácie a sufixácie, trunkácie a transflexie, trunkácie a prefixácie, alebo prostredníctvom trunkácie univerbizovaných slov (porov. aj Vužňáková, 2006, s. 108). V našom korpuse slov máme doposiaľ veľký podiel slangizmov vzniknutých trunkačno-sufixálnym postupom (*absenčka* – absencia, napr. v škole; *solárko* – solárium; *profák*, *profka* – profesor, profesorka; *stretko* – stretnutie, *ibáč/ibáčik* – liek Ibuprofen) a slov, ktoré vznikli kombináciou univerbizácie a trunkácie (*antivirák* – antivírusový program na počítač; *sympoš/sympaťák* – sympatický človek; *furmany* – furmanské halušky; *obchod'ák* – obchodný dom). Prefixácia sa pri tvorení slangizmov v porovnaní so sufixáciou uplatňuje zriedkavejšie a väčšinou ide o motívy už existujúcich slov: (*vygoogliť* – vyhľadať na internete prostredníctvom vyhľadávača Google, *vypotiť* – povedať hlúposť; *zavakať* – zaplatiť; *naspídovaný* – byť hyperaktívny, ale tiež užiť stimulačnú drogu). Ojedinelá tiež nie je trunkácia kompozit (kvázikompozit) spojená so sufixáciou (*fitko* – fitnesscentrum; *hypác* – hypermarket; *metroš* – metrosexuál).

Jazyková tvorivosť prostredníctvom metaforizácie a metonymizácie je tiež vhodný spôsob, ktorým môžu tínedžeri prejať kreativnú silu svojej osobnosti a dodať „bežným“ pomenovaniam nový obsah (porov. napr. *oxidovať* – prekážať, *handry* – oblečenie, *kosíť sa* – smiať sa, *kosa* – zima, *zložiť (sa)* – podľahnúť napr. únave, psychickému tlaku, *prievan* – skúšanie v škole; *naložený* – opitý).

Prostredníctvom predkladaného príspevku a stručného výberu exemplifikácií konkrétnych slangizmov sme sa snažili ponúknuť jeden z možných prístupov ku komplexnej interpretácii determinantov slangu slovenskej mládeže. Pri rozpracovávaní vybranej problematiky sme sa snažili slang mládeže, odrážajúci reprezentatívne domény ich života a kultúry, situovať do pomyselného centra vzájomne sa prelínajúcich jazykových aj mimojazykových faktorov. Pozornosť sme upriamili predovšetkým na dominantné psychologické a sociokultúrne aspekty vyplývajúce z biologických a sociálnych daností dospelujúceho človeka. Imanentná túžba každej mladej generácie „prekročiť tieň svojich rodičov“ a posunúť „ich kultúru“ do inej roviny, a tak zdôrazniť vlastnú projekciu obrazu sveta, sa prekláňa aj do verbálneho správania mládeže. Preferencia spontánnosti, uvoľnenosti, hravosti, ale aj vzdoru a provokácie spolu s mentálnou pružnosťou, pohotovosťou myslenia a tvorivosťou, urč-

je vznik, výber a frekvenciu slangových prostriedkov mladých. Globalizácia a internacionalizácia kultúrnych podnetov, neustále vznikanie svojbytných mládežníckych (sub)kultúr a stupeň ich uzavretosti, kreujú okrem úzko profilovaných záujmových slangov aj vrstvu slangových slov s interslangovou povahou, ktoré sa stávajú nástrojom vzájomne prepojeného rámca pluralitného životného štýlu a hodnotového rámca mladých.

Literatúra

- BOSÁK, Ján: Dialekty a sociolekty. In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1996. s. 25 – 30.
- BOSÁK, Ján: Dynamika substandardov. In: *Studia Academica Slovaca*. 34. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2005. s. 21 – 28.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. s. 169 – 216.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk – človek – kultúra. Bratislava: Kalligram 2010. 224 s.
- DŽAMBAZOVIČ, Roman: Nové možnosti interpretácie mládežníckej subkultúry In: *Súčasná subkultúra mládeže. Zborník príspevkov zo seminára Sekcie sociologickej teórie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV uskutočneného 21. októbra 1998*. Eds. R. Džambazovič – R. Klobucký. Bratislava: Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV, 1999. Online: http://www.vyskummladeze.sk/images/stories/iuventa/PRIESKUMY/PKD001/zbornik_ssssubkulturymladeze.pdf, cit. 20. 5. 2011.
- EBLE, Connie: A szleng meghatározásáról/On defining slang. In: *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Eds. T. Kis, – A. Fenyvesi – J. S. Várnai. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó 1999. Online: http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/szl_kut/03miaszl/tartal.htm, cit. 9. 3. 2009.
- FORSSKÁHL, Mona: A szleng meghatározásáról/On the definition of slang In: *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Eds. T. Kis, – A. Fenyvesi – J. S. Várnai. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó 1999. Online: http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/szl_kut/03miaszl/tartal.htm, cit. 9. 3. 2009.
- GHILLÁNYOVÁ, Gabriela – SLANČOVÁ, Daniela: Sociolektová lexika v leteckom komunikačnom registri. In: *Jazyk v komunikácii*. Ed.: S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2004, s. 63 – 75.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Pragmatika v češtině. Olomouc: Univerzita Palackého 2006. 243 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Styl současných teenagerů (na pozadí úvahy o „stylech věkových“). In: *Stylistika IX*. Opole 2000, s. 247 – 262.
- HOCHÉL, Branislav: Slang v národnom jazyku. In: *Studia Academica Slovaca*. 10. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1981, s. 135 – 154.
- HOCHÉL, Branislav: O nespisovnej slovnej zásobe mládeže. In: *Studia Academica Slovaca*. 12. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1983, s. 211 – 228.
- HOCHÉL, Branislav: Slovník slovenského slangu. Bratislava: Hevi 1993. 185 s.
- HORECKÝ, Ján: Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 1979, roč. 44, č. 4, s. 221 – 227.
- HUBÁČEK, Jozef: Funkce slangu v komunikaci. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 114 – 120.
- HUGO, Jan a kol.: Slovník nespisovné češtiny. Praha: Maxdorf 2009. 501 s.
- KLIMEŠ, Lumír: Komentovaný přehled výzkumu slangu v Česko-slovensku, v České republice a ve Slovenské republice v letech 1920 – 1996. Plzeň: Pedagogická fakulta Západočeské univerzity 1997. 47 s.

- KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 6, s. 327 – 334.
- KRIŠTOF, Štefan: Mládežnícky slang. In: Studia Academica Slovaca. 3. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1974, s. 83 – 110.
- KRIŠTOF, Štefan: Frazeológia mládežníckeho slangu. 1. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 30. Red. J. Mistrík. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 123 – 130.
- MISTRÍK, Erich: Dominanta a alternatíva. Súčasné subkultúry mládeže. Zborník príspevkov zo seminára Sekcie sociologickej teórie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV uskutočneného 21. októbra 1998. Eds. R. Džambazovič – R. Klobucký. Bratislava: Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV, 1999. Online: http://www.vyskummladeze.sk/images/stories/iuventa/PRIESKUMY/PKD001/zbornik_ssssubkulturymladeze.pdf, cit. 20. 5. 2011.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 415 s.
- NAHKOLA, Kari – SAANILAHTI, Marja: A finn szleng mint nyelvi és szociális jelenség / Finnish slang as a linguistic and social phenomenon. In: Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról. Eds.: T. Kis, – A. Fenyvesi – J. S. Várnai. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó 1999. Online: http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/szl_kut/03miaszl/tartal.htm, cit. 9. 3. 2009.
- NOVOTNÁ, Eliška: Sociologie sociálních skupin. Praha: Grada 2010. 120 s.
- ODALOŠ, Pavol: Argot v súčasnej jazykovej situácii na Slovensku. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 4, s. 233 – 238.
- ODALOŠ, Pavol: Čo je sociolekt a čo je slang. In: Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról. Eds.: T. Kis, – A. Fenyvesi – J. S. Várnai. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó 1999. Online: http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/szl_kut/03miaszl/tartal.htm, cit. 9. 3. 2009.
- OLOŠTIAK, Martin: Registrová motivácia lexikálnych jednotiek (O vzťahu medzi pojmami lexikálna zásoba, register, sociolekt). In: Jazykovedný časopis, 2010, roč. 61, č. 1, s. 31 – 42.
- ONDRUS, Pavol: Slovenská lexikológia 2. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. s. 41 – 49.
- ONDRUS, Pavol: Argot slovenských vandrovných remeselníkov. In: Sborník přednášek z konference o slangu a argotu v Plzni v září 1977. Red. L. Klimeš. Plzeň, Pedagogická fakulta 1978, s. 56 – 58.
- ONDRUS, Pavol: Sociálne nárečia na Slovensku. 1. Argot slovenských detí. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 248 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Lingvokultúrní dimenze slangu slovenské mládeže 20 let po. In: Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech (česko-slovensko-maďarské reflexe). Brno: Masarykova Univerzita 2010, s. 19 – 27.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – SEDLÁČKOVÁ, Zuzana (2010a): Coolový pöcek o slangu teenagerov. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2010, s. 151 – 162.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – SEDLÁČKOVÁ, Zuzana (2010b): Etnokultúrny základ reči slovenskej mládeže. In: Studia Academica Slovaca. 39. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského 2010, s. 155 – 164.
- ORLOVSKÝ, Jozef: K slovenskému slangu študentskému a vojenskému. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1941. 16 s.
- PATRÁŠ, Vladimír: Vojenský slang. In: Príroda a spoločnosť, 1988, roč. 37, č. 12, s. 26 – 27.
- POUNTAIN, Dick – ROBINS, David: Cool Rules. Anatomy of an Attitude. Online: staff.bath.ac.uk/ssxlw/cool%20rules%20CHAPTER%20ONE.doc, cit. 13. 6. 2011.
- SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: Slang tínedžerov. Nepublikovaná magisterská diplomová práca. Bratislava: Univerzita Komenského 2008. 73 s.
- SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: Vôbec nie som vulgárny, to len používam slang. In: Varia XIX. Zborník z medzinárodnej konferencie XIX. Kolokvia mladých jazykovedcov v Modre – Harmónii (CD ROM). Eds. J. Hladký – Ľ. Rendár. Trnava: Pedagogická fakulta 2010, s. 327 – 334.

- SEDLÁČKOVÁ, Zuzana (2011a): Slang v mládežníckych printových médiách. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach III. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2011, s. 134 – 139.
- SEDLÁČKOVÁ, Zuzana (2011b): Aktuálnosť verus nadčasovosť slangových výrazov v reči slovenskej mládeže. In: Bohemica Olomucensia – Philologica Juvenilia. 2. Olomouc: Univerzita Palackého 2011, s. 170 – 174, v tlači.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 23. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1994, s. 225 – 240.
- Sociálne dialekty a slangy. In: Čeština doma a ve světě, 2000, č. 3. 205 s.
- ŠIKRA, Juraj: Vojenský slang. In: Slovenská reč, 1983, roč. 48, č. 4, s. 207 - 215.
- URBANČOK, Milan: Spisovný jazyk a slangy. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967, s. 23 – 28.
- VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva – SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, Lucie – ŠLÉDROVÁ, Jasňa. Co na srdci, to na jazyku. Praha: Univerzita Karlova 2005. s. 11 – 36.
- VRLÍKOVÁ, Kristína: Sonda do slangu stredoškolskej mládeže v meste. In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica slovaca. 5. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 203 – 210.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Problémy lexikografického zachytenia slovotvorného systému slovenčiny. Prešov: Prešovská univerzita 2006, s. 101 – 112. Online: <http://www.pulib.sk/elpub2/PF/Vuznakova1/index.htm>, cit. 27. 8. 2011.

EŠTE JEDNA VÝNIMKA Z PRAVIDLA O RYTMICKOM KRÁTENÍ

ALEBO

NIEKOĽKO POZNÁMOK K PROBLEMATIKE SLOVENSKÝCH FREKVENTATÍV

Ľubomír Kralčák

*Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína filozofa
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra, e-mail: lkralcak@ukf.sk*

KRALČÁK, Ľ.: Further Exception from the Rhythmical Rule or Several Notes on Problematics of Slovak Frequentatives. In *Slovak Speech*, 2012, vol. 77, no 1-2, p. 31-39.

Abstract: The article is concerned with the issue of quantity in the words like “zakódúvať”, in which the rhythmical rule of reduction of a long syllable following a previous long syllable in a word is broken. The author deals with the problem of understanding this type of quantity with regard to the fact that it is not declared as an exception to the official rule in any of the current codification handbooks. His reflections are based on the real situation of linguistic practice, as represented in the database of the Slovak National Corpus. Part of these reflections act as a detailed analysis of a quantitative structure and word-formation givennesses of Slovak frequentatives and imperfectives formed by the suffix -úv-.

Key words: quantitative structure, word-formation, frequentatives, imperfectives

Viktor Krupavosvojej publikácii *JEDNOTA A VARIABILITA JAZYKA* (1980) použil takúto formuláciu: „Digitálny spôsob kódovania je historicky neskorší a objavil sa vtedy, keď vznikla potreba spracúvať a zakódúvať väčšie kvantá informácií“ (s. 55). V tomto významovo a syntakticky priezračnom súvetí sa nachádza z formálneho hľadiska pozoruhodný tvar – slovesný výraz *zakódúvať*. Hodná pozornosti je jeho kvantitatívna stránka, a to výskyt dvoch po sebe nasledujúcich dlhých slabík. Na jednej strane je síce pravda, že na výraze *zakódúvať* by vlastne nemalo byť nič pozoruhodné, pretože stavba slov či tvarov so spomínanou kvantitatívnou štruktúrou sa v spisovnej slovenčine bežne označuje ako výnimka z pravidla o rytmickej krátene a takéto výnimky sa už tradične vymedzujú v kodifikačných príručkách. Na druhej strane však treba poznamenať, že konštatovanie o faktickej štandardnosti výrazu *zakódúvať* by platilo, keby v čase edície spomínaného textu bolo možné tento výraz usúvztážiť s niektorou z kodifikovaných výnimiek týkajúcich sa pravidla o rytmickej krátene. Ako je však známe, výnimka tohto typu nebola deklarovaná v žiadnej z doterajších kodifikácií a nie je ani v tej, ktorá platí v súčasnosti. A tak je potrebné položiť si otázku, ako vlastne hodnotiť podobu *zakódúvať*.

Vzhľadom na skutočnosť, že tento typ porušenia pravidla o rytmickej krátosti kodifikácia nepozná, ponúka sa podľa zaužívaných hodnotiacich kritérií prostá odpoveď: ide o nespisovnú, resp. nekodifikovanú podobu. Ibaže vec sa ukazuje zložitejšia, a preto je potrebné pýtať sa ďalej: je tvar *zakódúvať* podobou, ktorú by sme mohli označiť za nenáležitú či nekorektnú nielen v pomere ku kodifikovanej norme, ale aj vo vzťahu k štruktúrnym danostiam spisovnej slovenčiny a ich reflexii v jazykovom diskurze? S tým úzko súvisí aj iná, zásadná otázka, či v prípade tvaru *zakódúvať* ide vskutku o výraz reprezentujúci určitý vymedziteľný štruktúrny typ alebo iba o unikátne slovo. Snaha o relevantnú odpoveď nás núti hľadať oporu práve v poznatkoch o príslušných štruktúrnych danostiach spisovného jazyka, ako aj v poznaní realizácie týchto daností v jazykovej praxi.

1. SUFIX *-úv-* A TVORENIE FREKVENTATÍV A IMPERFEKTÍV

Štruktúrne špecifiká výrazu *zakódúvať* spočívajú v morfematickom ustrojení, ktoré si vyžaduje povaha operácie potrebnej na jeho utvorenie. Zo segmentácie tohto slova (*za-kód-úv-a-t*) vyplýva, že je utvorené sufixom *-úv-*¹, ktorý tu má primárnu funkciu obmeniť východiskový výraz *zakódovať* predefinovaním slovesného vidu z dokonavého na nedokonavý. Ide teda o imperfektivizáciu, ktorá predstavuje obligátny postup týkajúci sa širšej skupiny slovies, napr.: *dobudovať* – *dobudúvať*, *nasmerovať* – *nasmerúvať*, *obdarovať* – *obdarúvať*, *obžalovať* – *obžalúvať*, *opanovať* – *opanuvať*, *opotrebovať* – *opotrebuvať*, *pomenovať* – *pomenúvať*, *prebojovať* – *prebojúvať*, *prerokovať* – *prerokúvať*, *pretransformovať* – *pretransformúvať*, *priklinčovať* – *priklinčúvať*, *spracovať* – *spracúvať*, *spotrebovať* – *spotrebuvať*, *sprostredkovať* – *sprostredkúvať*, *ubytovať* – *ubytúvať*, *vyšachovať* – *vyšachúvať*, *vysťahovať* – *vysťahúvať*, *zacomponovať* – *zacomponúvať*, *zúžitkovať* – *zúžitkúvať*...

Pomocou sufixu *-úv-* je však možné utvárať aj slovesá, pri ktorých sa nemodifikuje vid, ale sa pretvára iba spôsob priebehu deja, a to z aktuálneho (aktuálne prebiehajúceho) na opakovaný. Motivujúcim slovom je v uvedenom prípade sloveso v nedokonavom vide, ktorý sa touto operáciou nemení. Výsledkom sú frekventatíva, ako napr.: *bojovať* – *bojúvať*, *cestovať* – *cestúvať*, *čarovať* – *čarúvať*, *d'akovať* – *d'akúvať*, *hodoť* – *hodúť*, *horekovať* – *horekúvať*, *kupovať* – *kupúvať*, *maľovať* – *maľúvať*, *nocovať* – *nocúvať*, *obedovať* – *obedúvať*, *pestovať* – *pestúvať*, *poľovať* – *poľúvať*, *snovať* – *snúvať*, *tancovať* – *tancúvať*, *zimovať* – *zimúvať*, *žartovať* – *žartúvať*... O utváranie frekventatív ide navyše aj v prípadoch, keď fundujúcimi nedokonavými slovesami nie sú primárne, ale predponové slovesá, napr.: *obehovať* – *obe-*

¹ Pri morfematickej segmentácii sa v niektorých starších koncepciách (porov. napr. MORFOLÓGIA SLOVENSKEHO JAZYKA, 1966) vydeľuje pri tomto type slovies segment *-úva-*. V príspevku budeme vyčleňovať derivačné a modifikačné morfémy ako samostatné segmenty, čo je v súlade so segmentačnými princípmi uplatňovanými napr. aj v MORFEMATICKOM SLOVNÍKU SLOVENČINY (1999). V citovanom slovníku sa navyše tematické submorfy pričleňujú ku gramatickým, teda spomínaný výraz by bolo možné segmentovať aj v podobe *za-kód-úv-a-t*.

*húvať, oblamovať – oblamúvať, podpisovať – podpisúvať, presakovať – presakúvať, upratovať – upratúvať, uľahovať – uľahúvať, vyčítovať – vyčítúvať...*²

Možno teda zhrnúť, že prostredníctvom sufixu *-úv-* vznikajú dva vzájomne diferencované typy slovesných výrazov: z dokonavých sloves imperfektíva (typ *spracúvať*) a z nedokonavých sloves frekventatíva (typ *nocúvať*). Slovesá typu *spracúvať* majú potenciál za pomoci kontextu označovať tak aktuálny, ako aj opakovaný dej³. Naproti tomu výrazy patriace k typu *nocúvať* majú schopnosť vyjadriť iba opakovaný dej, no nie dej aktuálny: **práve nocúvame*. Nespôsobilosť označovať aktuálny dej, a to ani pomocou kontextu, možno pokladať za diferenčný príznak frekventatív (porov. aj Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 419). Rozlišovanie frekventatív v pomere k imperfektívam utvoreným rovnakým sufixom sa prezentuje aj v novších prácach (porov. napr. Sokolová, 1999, s. 29; 2000, s. 425 – 426; 2009, s. 8).

Ak zvolíme sumárny pohľad na prostriedky, ktorými sa tvoria slovenské frekventatíva, dostaneme súbor pozostávajúci zo sufixálnych segmentov *-áv-/-iav-*, *-iev-*, *-úv-*, *-v-* (so zriedkavým variantom *-j-*). Hoci pre tieto sufixy platí, že slúžia aj na tvorenie časti imperfektív⁴, ide primárne o uzavretú sústavu prostriedkov na tvorenie opakovacích sloves, a preto ich možno bežne označovať ako *frekventatívne sufixy*. Nimi utvorené frekventatíva a imperfektíva sú významovo diferencované, no zároveň sa zoskupujú na formálnej báze vďaka jednotným podobám sufixálnych segmentov (porov. aj vyššie uvedené údaje o sufixe *-úv-*). Vedľa seba tak možno pri uplatnení formálnych kritérií klásť napr. výrazy *česávať* a *nasávať*, *chodievať* a *uctievať*, *nocúvať* a *spracúvať*, *kúvať* a *zdúvať*, *píjať* a *nabíjať* a pod. Zoskupovanie sloves do jednotného súboru na formálnom základe má v tomto prípade význam pre praktickejší postup napr. pri riešení problematiky ich kvantitatívnej štruktúry. Preto pre potreby tohto príspevku budeme označenie *frekventatívne sufixy* používať nielen pri frekventatívach, ale aj pri imperfektívach a v rovnakom zmysle budeme používať aj súhrnné označenie *slovesá s frekventatívnym sufixom*.

2. SLOVESÁ S FREKVENTATÍVNÝM SUFIXOM A RYTMICKÉ KRÁTENIE

Všetky dnes produktívne sufixy slúžiace v slovenčine na tvorbu frekventatív (*-áv-/-iav-*, *-iev-*, *-úv-*) sa vyznačujú výraznou spoločnou vlastnosťou, ktorou je prí-

² Niekedy sa v rámci opakovacích sloves rozlišujú frekventatíva a iteratíva. Takúto detailnú diferenciáciu nepokladáme v tomto príspevku vzhľadom na jeho zameranie za potrebnú. Opakovacie slovesá budeme preto súhrnne označovať termínom *frekventatíva*.

³ Tento potenciál pri imperfektívach dokumentuje napr. aj veta z citovaného súvetia V. Krupu (vznikla potreba *spracúvať* a *zakódúvať* väčšie kvantá informácií), z ktorej vyplýva, že imperfektíva *spracúvať* a *zakódúvať* sa tu vnímajú ako budúce viacrázové, resp. opakované deje.

⁴ Súbor sufixov, ktorými sa v slovenčine tvoria imperfektíva, je širší. Okrem prostriedkov na tvorenie frekventatív k nim patria aj sufixy *-ov-* a *-ín-*.

⁵ Suffix *-v-* s variantom *-j-* sa realizuje iba v úzkom okruhu sloves patriacich do neproduktívneho vzoru *žuť*.

tomnosť kvantity. Pokiaľ však ide o ich kvantitatívnu stabilitu v súvislosti s uplatňovaním rytmického krátenia, je nutné konštatovať, že pri ich realizácii nie je v skupine slovies s frekventatívnym sufixom jednotný stav.

(a) Sufix *-áv-/-iav-* podlieha rytmickému kráteniu, čo znamená, že po predchádzajúcej dlhej slabike sa pravidelne kráti, napr. *strúhať* – *strúhavať*, *spúšťať* – *spúšťavať* oproti *stretat'* – *stretávať*, *vešať* – *vešiať*. V skutočnosti toto krátenie nie je úplne bezvýnimočné, pretože v niektorých ojedinelých prípadoch jestvujú varianty, akonapr. *ošúchať* – *ošuchávať* / *ošúchavať* (porov. SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA II, 1960). VPRAVIDLÁCH SLOVENSKEHO PRAVOPISU (2000, s. 125; PSP) sa krátenie sufixu *-áv-* uvádza ako jeden z príkladov uplatňovania pravidla o rytmickom krátení.

(b) V protiklade k uvedenému stavu je pre kvantitatívnu štruktúru slovies tvorených sufixom *-iev-* príznačná rezistencia voči rytmickému kráteniu. Sufix *-iev-* sa po predchádzajúcej dlhej slabike nekráti, napr. *blúdiť* – *blúdievať*, *vážiť* – *vážievať*, *kvíliť* – *kvílievať* atď. Tento typ je, samozrejme, ako výnimka uvedený aj v súčasných PSP, pričom hodno poznamenať, že prvý, kto túto výnimku vyznačil, bol už J. Damborský (porov. 1924, s. 45).

(c) Pokiaľ ide o sufix *-úv-*, otázka jeho kvantitatívnej stability nebola dosiaľ riešená. To znamená, že ani súčasné PSP v súvislosti s vymedzovaním rytmického krátenia si slovesá tvorené uvedeným sufixom nijako nevšímajú. Neuvádzajú ich ani medzi prípadmi pravidelného krátenia, ani medzi výnimkami.

3. ŠTRUKTÚRNY TYP ALEBO UNIKÁTNE SLOVO?

Na tomto mieste sa nám navracia otázka z úvodu, t. j. či je výraz *zakódovať* z hľadiska neutralizácie kvantity reprezentantom vymedziteľného štruktúrneho typu alebo tu ide iba o isté unikum. Riešenie tejto otázky je ďalej potrebné spojiť s poznáním údajov z jazykovej praxe. Pre takéto údaje je cieľuprimerné využiť ako materiálovú oporu predovšetkým dva pramene: jazykový materiál Slovenského národného korpusu (SNK) a RETROGRÁDNY SLOVNÍK SLOVENČINY (1976; RSS). Obidvaja zdroje reprezentujú jazykovú prax síce len v istom výseku, zato však dostatočne hodnoverne. V porovnaní s niektorými inými lexikografickými prameňmi je ich prednosťou, že reflektujú typovo nezužovaný výskyt jazykových prvkov z reálnej vzorky jazykového diskurzu. Ako doplnkový zdroj aktuálnych informácií z jazykovej praxe môže za istých okolností poslúžiť aj internetový vyhľadávač Google, no tu treba postupovať s určitou opatrnosťou. Vyhľadané údaje sú totiž veľmi často umelo zmnožené a presnosť grafického záznamu môže byť niekedy menej hodnoverná⁶. Vierohodnosť získaných údajov preto treba preverovať „vnáraním sa“ do exemplifikácií a výsledky následne korigovať.

⁶ Napr. pri zadaní podoby *vyučťovať* vyhľadávač zobrazí jeden výskyt, ktorý je dokumentovaný citáciou z konkrétnej zmluvy (č. 163/208 o poskytnutí dotácie na podporu kultúry), no keď vstúpi užívateľ do naskenovaného dokumentu, nenájde tu zadaný tvar *vyučťovať*, ale náležitú podobu *vyučťovať*.

SNK vo svojej aktuálnej najobsiahlejšej databáze korpusovej verzie prim-5.0-public-all ponúka možnosť pomocou príslušných nástrojov vyhľadať nasledujúce slovesá tvorené sufixom *-úv-*, v ktorých sa porušuje rytmické krátenie: *odčiarkúvať*, *odtieňúvať*, *odzátúvať*, *prečiarkúvať*, *prihniezdúvať*, *vykôstúvať*, *zúčúvať*, *zabari-kádúvať*, *začiarkúvať*, *zakódúvať*, *zarámúvať*.⁷ RSS zachytáva tieto podoby: *háčkú-vať*, *odmínúvať*, *podmínúvať*, *prečisťúvať*, *preúčťúvať*, *sánkúvať sa*, *vyhniezdúvať*, *vyúčťúvať*, *zúčťúvať*. Získaný materiál napriek relatívne veľkému počtu prípadov preukazuje, že tu treba uvažovať nie o špecifickej jednotlivosti, ale o štruktúrnom type, pre ktorý je príznačné porušovanie rytmického krátenia. V prospech daného tvrdenia vystupujú ako zásadné tieto argumenty:

a) Skracovanie slovotvorného segmentu *-úv-* sa v spisovnej slovenčine javí ako problematické, pretože vedie k vzniku tvarov, ktoré sú totožné s nárečovými podobami, napr. *odzátúvať*, *vykôstúvať*, *sánkúvať sa* atď., a navyše stratou kvantitý môže dôjsť (v závislosti od kontextu) k oslabeniu, ba v menej zreteľných prípadoch až k strate významu opakovanosti alebo imperfektivnosti deja. V databáze SNK sa nachádzajú tri slovesá so skráteným segmentom *-úv-* po predchádzajúcej dlhej slabike, ktoré nie sú nárečovými podobami a vyjadrujú význam imperfektivnosti deja: *odzátúvať*, *zúčťúvať*, *zarámúvať*. Vo vyhľadávači Google sa v čase vzniku tohto textu vyskytovali nasledujúce slovesá spomenutého typu, v ktorých išlo o vyjadrenie významu opakovanosti alebo imperfektivnosti deja: *preúčťúvať*, *zaučťúvať*, *zúčťú-vať*, *háčkúvať*. Je zrejmé, že súbor týchto výrazov nemá potenciál stať sa základom pre všeobecný model pravidelného krátenia kvantitý v sufixe *-úv-* po predchádzajúcej dlhej slabike. Napriek tomu ich existencia signalizuje možnosť takéhoto skracovania ako variantného, hoci reálne iba čiastočne využiteľného postupu. Jeho prípadnému širšiemu využitiu akiste bráni i to, že po strate sufixálnej kvantitý sa v takýchto prípadoch odlišujú od nárečových nefrekventatívnych foriem len príznačné tvary (napr. **háčkúva*, **háčkujú*... oproti nefrekventatívnym *háčkuje*, *háčkujú*...), ale už nie ostatné gramatické podoby (*háčkúvať*, *háčkúval*, *bude háčkúvať*, *háčkúvanie*).

b) Za krajne problematickú a rozpornú s reálnym stavom treba pokladať možnosť alternatívneho skracovania základu v dôsledku predstavy o regresívnom účinku sufixu *-úv-*. Pri zbežnom posúdení sa môže zdať, ako keby v niektorých prípadoch pridaním sufixu *-úv-* dochádzalo v pôvodne dlhom slovesnom základe práve k takejto kvantitatívnej alternácii, napr. *skúpiť* – *skupúvať*, *ostrieť* – *ostrekúvať*, *presiaknuť* – *presakúvať* a pod. Treba však zdôrazniť, že sufixom *-úv-* sa tvoria frekventatíva a imperfektíva primárne od sloves vzoru *pracovať*. Prosto, takéto prípady kvantitatívnej nestability nesúvisia s tvorením slovesných podôb sufixom *-úv-*. Platí totiž, že pre podoby ako *skupúvať*, *ostrekúvať*, *presakúvať* a pod. sú bezprostrednými mo-

⁷ Príklady boli vyhľadané s použitím implicitného atribútu „lemma“, čo znamená, že uvedené slovesné neurčitkové formy zastupujú všetky vyskytujúce sa tvary konkrétneho slovesa.

tivantmi nedokonavé slovesá vzoru *pracovať*, no a v tých sa kvantitatívna alternácia už realizovala, teda: *skúpiť* – *skupovať* → *skupúvať*, *ostrieť* – *ostrekovať* → *ostrekúvať*, *presiaknuť* – *presakovať* → *presakúvať* a pod.⁸

Tieto tvrdenia vychádzajú z poznania, že dokonavé predponové slovesá po pribratí sufixu *-ov-* získavajú svoj nedokonavý pendant, pričom pôvodná kvantita v základe podlieha alternačnému kráteniu. Ide tu teda o pevný vzťah dvoch vidových korelátov, založený na imperfektivizácii ako operácii gramatikalizačnej povahy, ktorej jedným z formálnych znakov je práve kvantitatívna alternácia, napr.: *okríknuť* – *okrikovať*, *rozťiahnuť* – *rozťahovať*, *sfúknuť* – *sfukovať*, *vdýchnuť* – *vdychovať*, *vyblknúť* – *vyblkovať*, *zasiahnuť* – *zasahovať*; *osvietiť* – *osvecovať*, *posúdiť* – *posudzovať*, *prehlbiť* – *prehlbovať*, *skrátiť* – *skracovať*, *vydlážiť* – *vydlažďovať*; *olámať* – *olamovať*, *priviazať* – *priväzovať*, *rozhádzať* – *rozhadzovať* a pod.

Ako zásadný možno v tejto súvislosti hodnotiť poznatok o pôvode kvantity v základe sloviess vzoru *pracovať*, a to vzhľadom na skutočnosť, že pri ich tvorení od sloviess nastáva jej alternačné krátenie. Slovesá vzoru *pracovať* totiž nadobúdajú túto kvantitu takmer výlučne deriváciou od substantív, resp. okrajovo aj od adjektív. Takýto pôvodne dlhý neslovesný základ sa už potom v celom slovotvornom rade kvantitatívne nemení, napr. *háčik* → *háčkovať* → *háčkúvať*, *zátk* → *zátkovať* → *zátkúvať*, *sánky* → *sánkovať* sa → *sánkúvať* sa atď.

Z uvedeného vyplýva, že sufix *-úv-* nepreukazuje regresívne pôsobenie, a teda nevytvára tlak na alternačné skracovanie základu. Potvrdením toho je aj skutočnosť, že k alternačnému kráteniu nedochádza nielen v prípadoch, keď primárnym motivantom slovesa je deminutívum s historicky rezistentnou kvantitou v základe (*kôstka*, *sánka*), ale ani vtedy, keď fundujúcimi slovami sú iné lexikálne štruktúry, napr. *mína*, *číslo*, *účet*, *rám* (*podmínovať*, *prečíslovať*, *preúčtovať*, *zarámováť* → *podmínúvať*, *prečíslúvať*, *preúčtúvať*, *zarámúvať*).

4. JE POTREBNÁ ĎALŠIA VÝNIMKA Z PRAVIDLA O RYTMICKOM KRÁTENÍ?

Od sloviess vzoru *pracovať* sa môžu frekventatíva a imperfektíva tvoriť dvoma spôsobmi: buď sufixom *-úv-*, alebo sufixom *-áv-*, napr. *prebojovať* → *prebojúvať* i *prebojovávať*. Oba spôsoby tvorenia sú funkčne i sémanticky rovnocenné, no druhý z nich je špecifický v tom, že pri jeho realizácii sufix *-áv-* neobsadzuje pozíciu tesne za koreňom, resp. za slovesným základom, ako je to v prípade realizácie ostatných frekventatívnych sufixov. Navyše nenahrádza segment *-ov-*, ale umiestňuje sa až zaň (napr. *od-mín-ov-at'* → *od-mín-ov-áv-at'*). Hodno si všimnúť, že takýmto usporiada-

⁸ Takýto reťazec predstavuje vlastne podstatnú časť vidovo-slovotvorného radu tvorenú vidovou dvojicou ako aspektuálnou bázou a frekventatívom ako „(čisto) slovotvorným“ členom (k chápaniu klasického vidovo-slovotvorného radu porov. Janočková, 2004, s. 68 – 69).

ním morfematickej štruktúry sa v plnom rozsahu vylučuje eventualita porušenia pravidla o rytmickej krátene. Vzniká tak vlastne možnosť vyhnúť sa potenciálne problematickému tvaru s nepravidelnou kvantitatívnou štruktúrou porušujúcou toto pravidlo.

Z uvedených skutočností by mohol vziť argument, že porušovanie rytmického krátene v tvaroch frekventatív a imperfektív tvorených sufixom *-úv-* nie je nevyhnutné, pretože ho možno obísť voľbou variantného tvaru. V tejto súvislosti je však zaujímavé sledovať príklady z jazykovej praxe, ako ju reprezentuje SNK (porov. nasledujúcu tabuľku). Tie prezrádzajú, že nejestvuje zovšeobecniteľná tendencia obchádzať tvorenie podôb porušujúcich rytmické krátene početnejším výskytom variantov utvorených sufixom *-áv-*. V nasledujúcom prehľade je výnimkou iba nezvyčajne vysoký výskyt výrazu *zúčtovávať* (144) oproti podobe *zúčtúvať* (8), čo nepochybne súvisí s úzom, ktorý sa ustálil v ekonomickej sfére najmä pri tvorbe faktúr, výkazov, zmlúv a pod.

Variant <i>-úv-</i>		Variant <i>-áv-</i>	
	Výskyt	Výskyt	
<i>odčiarkúvať</i>	1	0	<i>odčiarkovávať</i>
<i>odtieňúvať</i>	1	0	<i>odtieňovávať</i>
<i>odzátkúvať</i>	3	3	<i>odzátkovávať</i>
<i>prečiarkúvať</i>	2	0	<i>prečiarkovávať</i>
<i>prihniezdúvať</i>	1	0	<i>prihniezdovávať</i>
<i>vykôstkúvať</i>	1	1	<i>vykôstkovávať</i>
<i>zabarikádúvať</i>	1	1	<i>zabarikádovávať</i>
<i>začiarkúvať</i>	1	0	<i>začiarkovávať</i>
<i>zakódúvať</i>	1	1	<i>zakódovávať</i>
<i>zarámúvať</i>	1	1	<i>zarámovávať</i>
<i>zúčtúvať</i>	8	144	<i>zúčtovávať</i>

Tento prehľad nás presviedča, že prípadná voľba variantu tvoreného sufixom *-áv-*, ktorá je motivovaná snahou vyhnúť sa porušeniu pravidla o rytmickej krátene, nezodpovedá všeobecnej tendencii v reálnom používaní obidvoch variantov.

ZÁVERY

Z predchádzajúcich zistení sa javí ako nepochybné, že sufix *-úv-* predstavuje v štruktúre slovenských frekventatív a imperfektív segment, ktorý nemá alternačné účinky na kvantitu predchádzajúcej slabiky a zároveň vykazuje voči pôsobeniu rytmickej neutralizácie kvantity pomerne pevne vyhranenú rezistenciu, ktorej podstatu

nerelativizuje ani výskyt niektorých prípadov jeho krátenia. Takýto stav sa potom v príslušnej štruktúre slovesa prejavuje ako systémové, vypočítateľné porušovanie rytmického krátenia. To však znamená, že výnimku typu *zakódúvať* je náležité posudzovať ako iné platné výnimky vzťahujúce sa na pravidlo o rytmickom krátení, a znamená to tiež, že je možné jej preskriptívne ustanovenie. Pritom by nemal obstať protiargument, že výskyt sloviess tvorených sufixom *-úv-*, v ktorých dochádza k rezistencii voči rytmickému kráteniu, je v jazykovej praxi relatívne nízky, a rovnako by sa v tomto zmysle nemala argumentačne osvedčiť ani skutočnosť, že takúto výnimku je možné obísť variantným tvarom tvoreným sufixom *-áv-*. No a napokon, dôvodom odmietavého postoja nemôže byť ani existencia niektorých prípadov krátenia sufixu *-úv-*, pretože nepreukazujú reálnu perspektívu utvorenia jediného všeobecného modelu pravidelného krátenia kvantity v tomto sufixe. Povedané inak: nie je opodstatnené, aby také zretele, ako sú relatívne nižšia frekvencia alebo existencia typového variantu, nadobudli relevantnosť osnovných preskriptívnych kritérií obmedzujúcich alebo vylučujúcich ustanovenie pravidla, resp. jeho výnimky. V našom prípade by išlo o znevýznamňovanie systémovej danosti určitého typu jazykovej štruktúry objektívne reprezentovanej funkčnou realizáciou v jazykovom diskurze, a to navyše v textoch patriacich do okruhu spisovnej variety.

Relatívne vysoký počet výnimiek z pravidla o rytmickom krátení viedol nedávno k voľným (vlastne skôr kuloárnym) diskusiám o validite samotného pravidla, a tak už len predstava o zmnožení tohto počtu o typ *zakódúvať* môže podobné diskusie v istom zmysle oživiť. Napokon, rušenie niektorých výnimiek z rytmického krátenia vo vydaniach PSP z 90. rokov minulého storočia je prípustné azda interpretovať i tak, že išlo, okrem iného, aj o reakciu práve na takéto diskusie a úvahy. Obmedzenie rozsahu akéhokoľvek pravidla narastajúcim počtom výnimiek môže za istých okolností, samozrejme, dosiahnuť kritickú hranicu, ktorej prekročenie legitimizuje otázky o zmysluplnosti či funkčnosti takéhoto pravidla. Avšak v súvislosti s pravidlom o rytmickom krátení je nepochybné, že jeho rozsahová báza predstavuje dnes, a to aj po prípadnom deklarovaní ďalšej výnimky, dostatočný priestor na preukazovanie jeho platnosti či na napĺňanie jeho fundamentálneho zmyslu.

Ustanovenie výnimky typu *zakódúvať* by malo primárne slúžiť na odstránenie prípadnej neistoty používateľov spisovnej slovenčiny pri rečotvorných operáciách s frekventatívami a imperfektívami tvorenými sufixom *-úv-*. Išlo by просто o poskytnutie nástroja pre tých, ktorí pokladajú za potrebné či praktické overiť si pomerne špecifický jazykový jav v príslušnej kodifikačnej príručke.

Literatúra

DAMBORSKÝ, Ján: Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis. Nitra: nákladom a tlačou Štefana Huszára 1924. 264 s.

- JANOČKOVÁ, Nicol: Slovtvorné a sémantické súvislosti slovesného vidu v slovenčine. (K štatútu slovesného vidu v slovenčine.) In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 2, s. 65 – 84.
- KRUPA, Viktor: Jednota a variabilita jazyka. Bratislava: VEDA 1980. 196 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- MISTRÍK, Jozef: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 1976. 736 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava: VEDA 2000. 592 s.
- Slovník slovenského jazyka II. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1960. 648 s.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – MOŠKO, Gustáv – ŠIMON, František – BENKO, Vladimír: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999. 530 s.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Alternácie v spisovnej slovenčine. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: VEDA 2000, s. 417 – 444.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Verbálny aspekt v slovenčine – bilancia doterajšieho výskumu. In: Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine. Ed. M. Ivanová. Prešov: Prešovská univerzita 2009, s. 6 – 21.

VYMEDZENIE NIEKTORÝCH ZÁKLADNÝCH POJMOV A TERMÍNOV TEXTOVEJ LINGVISTIKY

Ján Findra

*Katedra slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela,
Tajovského 4, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: Jan.Findra@umb.sk*

FINDRA, J.: Delimitation of Some Basic Concepts and Terms of Textual Linguistic. In *Slovak Speech*, 2012, vol. 77, no 1-2, p. 40-47.

Abstract: The work deals with an idea that a text is a bilateral unit consisting of a content and a form. In their analysis of functional relations between content, formal components and textual parts, the authors use the terms coherence, cohesion and connection in a different way. The author explicitly defines and analyses these terms. Moreover, he associates the coherence with a content-thematic organization of the text and claims that there is a functional base of the author's text creation. He associates the connection with a linguistic-compositional text structure; the connection helps percipient comprehend content of the text. There is an interference between them, but not a synonymy. The cohesion (ohesion – incohesion) is a term from a different field, it is a property of the content textual models.

Key words: textual linguistics, terminology, invariant, content, form, surface textual organization, depth textual organization, coherency, connection, cohesion, connector

Ako lexikálne štýlémy sú terminologické pomenovania nocionálne, príznakové a štylisticky zafarbené výrazové prostriedky. Na základe tejto paradigmatickej klasifikácie, ako aj vzhľadom na to, že ich slohová hodnota má invariantnú povahu, predstavujú terminologické pomenovania základný inventár príznakovej roviny štýlovej vrstvy náučného textového modelu (Findra, 2004). Ako textotvorné prostriedky zabezpečujú presnosť, jednoznačnosť, pojmovosť, systémovosť, významovú priezračnosť aktuálnych textov (Horecký, 1956, Masár, 1991), ktoré expedienti vytvárajú v priestore tohto modelu povrchovej organizácie textu. Preto sa pri ich využívaní nepredpokladá napätie medzi konkrétnymi terminologickými pomenovaniami a kontextom. Ich sémantika a štylistika nie je závislá ani na kontextovom okolí, ani na vonkajšej situácii. Do textu vstupujú s presne a jednoznačne vymedzeným pojmo-terminologickým obsahom a rozsahom. Vzhľadom na svoju mimotextovú a potom aj kontextovú jednoznačnosť a presnosť, ktorej platnosť je ohraničená definíciou vystihujúcou ich charakteristické znaky a vlastnosti, sa terminologické pomenovania bránia synonymickej variácii i polysémickému rozptylu (významovej vágnosti), a to najmä ak k viacvýznamovosti dochádza v rámci toho istého vedného odboru (Hahn, 1983). Iba tak dokážu plnohodnotne naplniť špecifické potreby odbornej komunikačnej sféry a plniť svoje textotvorné poslanie.

Pravdaže, toto je ideálna situácia. Tak ako – na všeobecnej úrovni – neexistujú tzv. večné vedecké pravdy, takisto nemožno hovoriť ani o štandardizovanej terminológii, ktorá by bola dlhodobo všeobecne prijímaná. Navyše často sa v odbornej komunikácii ani v tej istej vednej oblasti neuplatňuje jednotné pojmo-terminologické ozna-

čenie tých istých kategórií, postupov, myšlienkových obsahov. A teda problém utvárania, vymedzovania (definíciou) a kodifikácie terminológie je permanentný. Iste to súvisí aj s dynamikou sveta, heterogénnosťou prostredia, v ktorom žijeme a ktoré iba postupne dovoľuje odkrývať svoje tajomstvá. Potom je prirodzené, že vo chvíli, keď dochádza k novým zisteniam vo vedeckom výskume alebo aj k novým pohľadom na staré poznatky, zároveň dochádza aj k pohybu vo vymedzovaní pojmov a k pohybu v ich terminologickom označovaní. Ide tu vlastne z jednej strany o napätie nové zdroje informácií, nové poznatky – doterajšie skúsenosti a konštantné pohľady na isté výseky skutočnosti a zo strany druhej o napätie tradičná pojmovo-terminologická sústava – potreba pomenovať nové javy, fakty, skutočnosti a prípadne aj novo terminologicky označiť fakty, javy, skutočnosti, ktoré sa na základe doterajších bádání považovali za výskumne uzavreté. Práve v tomto prípade môže byť silné aj napätie domáca tradícia – vonkajší tlak, ktorý sa zintenzívnili najmä v posledných dvoch desaťročiach minulého storočia. Tak či tak dynamika vedeckého poznania sa odráža vo variabilite terminológie, v jej preskupovaní i v tvorbe nových terminologických pomenovaní.

Dejiny lingvistiky poskytujú dostatok dôkazov o tom, že hybnou silou vývinu, dynamiky a premien na časovej osi je aj v jazykovede spomínané viacvrstvové napätie. Zrod nových teoreticko-metodologických pohľadov na jazyk ako dynamický systém, ktoré prehĺbujú staré poznatky alebo ich dosť často aj prekonávajú, prináša nielen preskupovanie v hierarchizácii dovtedajších terminologických sústav, ale aj a najmä utváranie nových terminologických pomenovaní, ktoré súvisia s novými zisteniami a ktoré majú pokrývať nové pojmy a kategórie. Tak či tak akcelerácia v teoreticko-metodologickom priestore sa spravidla odráža aj v hľadaní nových terminologických riešení. Svedčí o tom aj vývin myslenia o jazyku v dvadsiatom storočí, a to nielen v súvislosti s rozvojom humanitných vied, ale aj vied prírodných (pozri Černý, 1996).

K takejto situácii došlo aj v druhej polovici minulého storočia, keď sa nielen lingvistika, ale aj príbuzné vedné disciplíny začali intenzívnejšie zaoberať textom, jeho vonkajšou stavbou a vnútornou, obsahovo-tematickou štruktúrou, ako aj jeho sociálne podmieneným a zároveň jedinečným uplatňovaním v diferencovanej komunikačnej praxi. Rozvoj textovej lingvistiky (textovej syntaxe), výskum zložiek a častok textu a sledovanie vzájomných vzťahov medzi nimi si vyžiadali aj nové terminologické riešenie. Do základnej terminologickej výbavy patrili a dodnes patria pomenovania *koherencia*, *kohézia* i *konexia*. A dodnes im jednotliví autori prisudzujú odlišný pojmový obsah. Vo všetkých prípadoch sú však semémy týchto terminologických pomenovaní opreté o východiskový význam *vzťahu*. Zároveň sú aj v dotyku so semémami synonym čiasťkovej zhody, ako napríklad *spojitosť*, *spätosť*, *väzba*, *zviazanosť*, *kompaktnosť*, *hustota*, *vonkajšia* i *vnútorná organizovanosť*, *súvislosť* atď. Zrejme s týmto synonymickým (sémantickým) rozptylom súvisí aj nejednotné a pólavo odlišné chápanie i výklad uvedených základných pojmov textovej

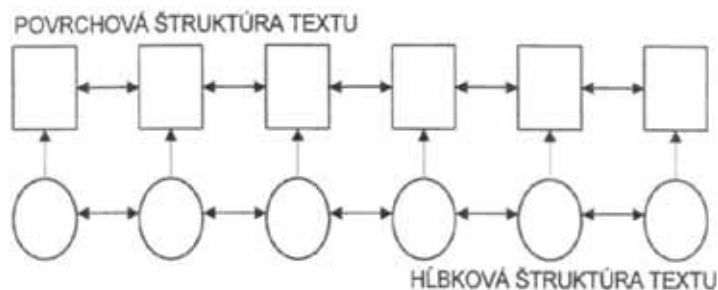
lingvistiky, ako o tom podrobne informuje J. Hoffmannová (1993). Pri ich vymedzovaní a charakteristike možno hovoriť až o polysémickej heterogénnosti – takmer každý autor používa vlastné pojmo-terminologické riešenie.

Zároveň je však dôležité, že všetci autori, ktorí sa orientovali na textové výskumy, chápali text ako bilaterálnu jednotku, ktorá má svoj obsah a formu. V prvých fázach výskumu sa však ich záujem sústreďoval predovšetkým na vonkajšie (syntaktické) vzťahy medzi jazykovo-kompozičnými jednotkami textu, ktoré zabezpečovali jeho formálnu, povrchovú kompaktnosť a súdržnosť. Pravdaže, rátalo sa pritom aj s tým, že táto vonkajšia spojitosť textu implikuje jeho vnútornú organizovanosť, je jej reflexom. Zrejme aj preto sa ako s dominantným pracovalo s termínom *konexia*. V tomto ranom štádiu textových výskumov bol takto orientovaný výskumný program vlastne prirodzený, pretože textové analýzy boli zamerané predovšetkým na to, ako sa v aktuálnom texte realizujú syntaktické vzťahy medzi stavebnými jednotkami textu za pomoci jazykových a kompozičných *konektorov*.

Neskôr, keď sa výskumy a analýzy textu začali postupne orientovať na horizontálno-vertikálne vzťahy medzi jeho obsahovými a formálnymi zložkami a čiastkami, *konexia* ako termín ustupoval a dodnes sa tieto vzťahy pokrývajú najmä termínmi *koherencia* a *kohézia*. Pritom – ako možno vydedukovať zo štúdie J. Hoffmannovej (1993) – vzťah medzi nimi riešia jednotliví autori individuálne, používajú ich zamieňavo a v niekoľkokorakom uplatnení. Väčšina autorov spája koherenciu s organizáciou obsahovo-tematickej roviny textu, zatiaľ čo *kohézia* podľa nich sleduje postupnosť a spojitosť prvkov v rámci vetných a nadvetných zložiek a čiastok textu. Iní autori obidva termíny považujú za synonymá a bez pojmovej diferenciacie ich hodnotia ako základnú podmienku textovosti, vytvorenia zmysluplného textu. Tento prístup je blízky chápaniu, ktoré nerozlišuje medzi koherenciou, *kohéziou* a *konexiou*, a v rámci analýzy textu sleduje iba syntaktickú, sémantickú a pragmatickú rovinu koherencie, resp. v rámci koherencie hovorí o gramatických (syntaktických) a tematických (sémantických) modeloch, ktoré možno identifikovať iba na hotových textoch. To znamená, že v tomto prípade sa neráta s napätím invariant – variant. Autori, ktorí pracujú so všetkými tromi termínmi, *kohéziu* spájajú s pragmatickou dimenziou textu, koherenciu s jeho sémantickým podložíom a *konexia* sleduje jeho vonkajšie, formálne usporiadanie. Nie iba v našich podmienkach je známa aj Danešova koncepcia, ktorý *konexiu* považuje za nadradený termín. V rámci nej sa v koherencii realizujú sémantické vzťahy, ktoré sa potom na úrovni *kohézie* formálne manifestujú pomocou jednotlivých druhov *konektorov*. S týmto poňatím čiastočne korešponduje koncepcia, ktorá *konexiu* považuje za prostriedok intertextovosti. Dodajme ešte, že sú aj autori, ktorí koherenciu spájajú s kategóriou intencie. Na oboch úrovniach textovej organizácie potom hovoria o koherencii autorskej intencie, ktorá je podmienkou adekvátnej interpretácie textu a jeho obsahových a formálnych zložiek a prvkov (Compagnon, 2006).

Lingvistika textu (textová syntax) sa veľmi rýchlo etablovala aj u nás, predovšetkým v štylistike (pozri Mistrík, Bajžíková, Findra). V súvislosti s výstavbou textu, spájaním textových jednotiek, a teda v súvislosti s vonkajšou kompozíciou uvedení autori hovoria iba o *konexii*. Vymedzujú ju ako stavebný princíp, ktorým sa realizujú kontextové vzťahy (nadväznosť) medzi výpovednými časťami viet (východisko – jadro výpovede), medzi vetami, ako aj medzi nadvetnými kontextovými jednotkami (napríklad odsekmi). Konexia je teda spôsob pripájania textových jednotiek za pomoci stavebných jednotiek textu – konektorov, ktoré môžu byť odlišnej proveniencie (Findra, 1983, s. 390). Jednotlivé druhy konektorov podrobne analyzuje E. Bajžíková (1979, s. 17 n.). J. Mistrík (1977, s. 387 n.) popri *konexii* uvádza aj ďalšie stavebné postupy, glutináciu (pripájanie nasledujúcej vety prostredníctvom iniciálneho slova) a rekurenciu (pripájanie nasledujúcej vety za pomoci rekurenčných čiže odkazovacích prvkov); tieto tri spôsoby textovej väzby charakterizuje J. Mistrík aj v ďalších vydaniach svojej Štylistiky (pozri napr. 1997). Dodajme, že – po prvé – najmä medzi *konexiou* a Mistríkovou rekurenciou je krehká hranica a že – po druhé – uvedené stavebné postupy, vrátane *konexie*, hovoria o formálnej kompozícii pri stavbe textu a možno iba predpokladať, že implicitne poukazujú aj na vzťahy v jeho hĺbkovom podloží. Pravda, slovenská lingvistika neskôr tiež pracovala iba s koherenciou a kohéziou. Považovala ich však za synonymá: „Vzájomná súvislosť textových jednotiek sa realizuje jazykovým vyjadrením – hovoríme potom o koherencii, resp. o kohézii textu. Súdržnosť textu sa manifestuje ... prostriedkami, ktoré nazývame konektory.“ (Slančová, 1994, s. 29-30), alebo s nimi pracovala ako so sémanticky ekvivalentnými slovami, pričom osobitnú pozornosť venovala klasifikácii a charakteristike konektorov v pôvodnej koncepcii E. Bajžíkovej (Dolník – Bajžíková, 1998).

Aj v rámci teórie textových modelov hĺbkovej a povrchovej organizácie textu bolo potrebné riešiť pojmovo-terminologické vzťahy medzi koherenciou, *konexiou* a kohéziou. V systémovej i v aktuálnej rovine je totiž text funkčná následnosť a viacsmerná vzájomná prepojenosť obsahovo-tematických segmentov (motívov) a jazykovo-kompozičných zložiek a prvkov (štylém). Funkčná prepojenosť obsahových a formálnych jednotiek textu sa manifestuje v ich horizontálno-vertikálnej zviazanosti (Findra, 2000):

Naznačená horizontálno-vertikálna synchronizácia funkčných zložiek a čiastok textu hovorí o dynamike vzťahu medzi obsahom a formou. Šípky na horizontálnych osiach signalizujú, že v texte ako lineárnej jednotke, ktorá má v systémovej rovine i v rovine konkrétnej realizácie bilaterálnu povahu, sa obsahové a formálne jednotky navzájom viažu v perspektívnej následnosti. Tento základný stavebný princíp však pripúšťa aj situácie, že nasledujúca jednotka vrástá do predchádzajúcej, a tak na ňu perspektívne nadväzuje. Šípky na horizontálnej úrovni poukazujú na hierarchizáciu vzťahu medzi obsahom a formou. Potvrdzujú síce synchronizáciu medzi hĺbkovou a povrchovou organizáciou textu, zároveň však pripomínajú, že forma aj v tomto prípade má vo vzťahu k obsahu služobné postavenie, že je jeho reflexom, že sa obsah v nej zrkadlí, že naň poukazuje, a tak ho navonok prezentuje. Toto hierarchické odstupňovanie vzťahov medzi hĺbkovou organizáciou a povrchovou štruktúrou je závažné aj z hľadiska dynamického a statického prístupu k textu (pozri Findra, 2004 a, s. 125).

Dynamický alebo procesuálny prístup k textu je tvorivý (stvoriteľský). Je to prístup z pozície expedienta, ktorý sa rozhoduje vytvoriť aktuálny text. V čase tejto textotvornej aktivity sa v autorovej komunikačnej kompetencii vedome alebo intuitívne aktualizuje jednak povedomie o vzťahu (napätí) medzi hĺbkovou a povrchovou štruktúrou textu a jednak povedomie o príslušných textových modeloch a o ich vzájomnej podmienenosti a spätosti. V prvých fázach tohto tvorivého procesu expedient uvažuje o ukotvení témy v hĺbkovom rozmedzí (pôdoryse) textu a o jej obsahovo-tematickom stvárnení. Robí tak – opäť uvedomene alebo iba intuitívne – na základe komunikačného zámeru, ktorý vzápätí (zároveň) premieňa na plochu komunikačného plánu. V skutočnosti je to rozhodovanie o hierarchickom usporiadaní obsahovo-tematických segmentov textu a o ich funkčnej následnosti v priestore príslušných textových modelov. V dynamickom alebo procesuálnom prístupe k textu ide teda o usporiadanie *vzťahov* medzi *obsahovými* zložkami a čiastkami témy, medzi *motívmi* ako najmenšími obsahovo-tematickými segmentmi textu. A keďže pritom ide aj o ich časovú, priestorovú alebo o logicko-príčinnú súvislosť, hierarchizáciu a následnosť (Mistřík a kol., 1993), pri pojmovo-terminologickom vymedzení tohto procesu ako vnútorne spätého tvorivého aktu bude vhodné zostať pri „klasickom“ termíne *koherencia*, ktorý väčšina autorov spája so sémantickou dimenziou textu (Hoffmannová, 1993).

Už počas formulovania komunikačného zámeru, ale hlavne v čase jeho rozvrhnutia v rámci komunikačného plánu dochádza aj k premostňovaniu hĺbkovej a povrchovej organizácie utváraného aktuálneho textu. Expedient uvažuje o výbere a usporiadaní výrazových prostriedkov, pomocou ktorých by jazykovo-kompozične stvárnil spracúvanú tému. Rozhodujúcu úlohu prisudzuje verbálnym štylám. Z lexiky vyberá plnovýznamové pomenovania z jednotlivých vrstiev slovnej zásoby, ktoré po

gramatickom spracovaní a v spolupráci s neplnovýznamovými slovami syntagmaticky usporadúva v rámci vety ako základnej syntaktickej konštrukcii. Vzťahy, hierarchizáciu a následnosť medzi základnými textovými jednotkami (výpoveďami), ako aj medzi nadvetnými kontextovými jednotkami (najmä odsekmi) na vyššej, kompozičnej úrovni zabezpečuje prostredníctvom väzobných prostriedkov. Takto na povrchovej úrovni textu formálne zabezpečuje a navonok prezentuje vnútornú spáťnosť čiastkových obsahov (motívov) v hĺbkovom podloží textu.

Túto zviazanosť a následnosť textových a nadvetných kontextových jednotiek, prostredníctvom ktorých sa na povrchovej úrovni manifestujú významové vzťahy medzi obsahovo-tematickými segmentmi, bude tiež vhodné označovať „klasickým“ termínom *konexia*. Predovšetkým – pôjde o prirodzený návrat k termínu, ktorý uplatňovali autori prvých prác o textovej syntaxi (Bajzíkova, Mistrík, Findra). Druhý dôvod je závažnejší. Formálnu väzbu medzi vetnými a nadvetnými kontextovými jednotkami zabezpečujú *konektory*. Tieto formálno-významové svorníky medzi susednými a niekedy aj vzdialenejšími stavebnými jednotkami textu (štylémami) sú v genetickom vzťahu s termínom *konexia*.

A práve s *konexiou* a s *konektormi* súvisí statický prístup k textu. Je to prístup percipienta, adresáta, ktorý vníma a interpretuje hotový aktuálny text. Formálna väzba jazykových a kompozičných prostriedkov prostredníctvom *konektorov* upriamuje jeho pohľad na hĺbkové, obsahovo-tematické vzťahy kontextu a textu. Aj v tomto prípade teda platí, že forma slúži obsahu, spriazračňuje sémantický tok textu, vyznačuje jeho časový, priestorový alebo aj logicko-významový pohyb, smerovanie. V tomto zmysle *konektory* kolikujú, vyznačujú textovú trasu. Spolu s ostatnými výrazovými prostriedkami sú pre adresáta zároveň bezprostredným priezorom do hĺbkových, obsahových rozmerov textu, „zviditeľňujú“ mu jeho sémantickú perspektívu.

Z doterajších výkladov vyplýva, že koherencia je funkčným podložením textotvornej aktivity autora, lebo mu naznačuje, ako by mal (mohol) v rámci komunikačného zámeru a komunikačného plánu riešiť vnútorné vzťahy medzi čiastkovými obsahmi témy, ich hierarchizáciu a následnosť. *Konexia* spolu s *konektormi* zas upriamuje pozornosť adresáta na tieto obsahové vzťahy a zároveň mu poskytuje kľúč, explicitné alebo aspoň implicitné signály, ako by mal (mohol) interpretovať aktuálny text. Preto je opodstatnená idea o interferencii koherencie a *konexie*, nie však o ich synonymii.

Záverom sa žiada vysloviť tri poznámky. Prvá. Jednoznačná konštatácia v predchádzajúcom odseku viaže *konexiu* na povrchovú organizáciu textu. Tým sa odstraňuje pojmovo-terminologické tápanie, keď sa formálna zviazanosť vetných a nadvetných jednotiek textu prostredníctvom *konektorov* označovala raz ako *konexia*, inokedy ako *kohézia* (pozri aj Findra, 2003, 2004a, 2004b). Druhá. *Kohézia* sa uplatňuje na inej úrovni. Opozícia *kohéznosť* – *inkohéznosť* je jedna z piatich opozitných

dvojíc, ktoré charakterizujú obsahové modely textu. A tak napr. rozprávací model má vlastnosť *kohézności*, ktorá hovorí, že tak v potenciálnom texte (úroveň langue), ako aj v aktuálnom texte (úroveň parole) je medzi motívami ako najmenšími obsahovo-tematickými segmentmi témy silný vzťah spojitosti, súvislosti, súdržnosti. Zároveň je pre tieto texty príznačná aj vlastnosť *explikativnosti*, *sukcesivnosti*, *subjektívnosti*, *aktualizovanosti*. Opisný model má vlastnosť *inkohézności*, a keďže je zároveň *enumeratívny* a *komutabilný*, vzťah medzi motívami, ich vnútorná prepojenosť a zviazanosť je oveľa voľnejšia. Vlastnosť *objektívnosti* a *gnómickosti* modelový rozdiel medzi rozprávaním a opisom ešte prehľbuje (Findra, 2000).

Tretia poznámka má všeobecnejší charakter. Tak ako platí, že modely hĺbkovej a povrchovej organizácie textu sú invarianty, rovnako platí, že mechanizmy koherencie a konexie sú tiež invariantným rámcom, a to tak pre expedienta, ako aj pre percipienta. Na veci nič nemení fakt, že vzhľadom na zvolený komunikačný zámer a komunikačný plán autor uplatní príslušný textový model individuálne, variantne a že výsledok tejto textotvornej aktivity, aktuálny text adresát interpretuje jedinečne. Ani jeden, ani druhý však nemôže ignorovať a prekročiť žánrové hranice, ktoré sú vyznačené štandardizovaným modelovým pôdorysom na jeho hĺbkovú organizáciu a povrchovú štruktúraciu čiže koherenciu a konexiu. Zrejme to bol jeden z dôvodov, prečo J. Mukařovský (1941) v umeleckom texte hovoril o jednotiacom geste ako o bode či priestore, na ploche ktorého sa organizuje (harmonizuje) vnútorné usporiadanie textu a jeho povrchové, jazykovo-kompozičné ustrojenie. Napokon – postmodernizmus je v podstate tiež založený na tom, že narúša i rozbíja práve túto harmonickú synchronizáciu významu a výrazu (Marčok, 2010), a teda vlastne koherencie a konexie, hĺbkovej a povrchovej organizácie textu. V skutočnosti však práve toto popieranie systémovej podstaty textu je potvrdením jej (doterajšej) existencie.

Literatúra

- BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Úvod do textovej syntaxe. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava 1979. 83 s.
- COMPAGNON, Antoine: Démon teórie. Bratislava: Kalligram 2006. 320 s.
- ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva: Současná stylistika. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008. 382 s.
- ČERNÝ, Jiří: Dějiny lingvistiky. Olomouc: Votobia 1996. 520 s.
- DANĚŠ, František: On Text Constituting Semantic Relations. In: S. Rot, Languages in Function. Budapest 1983, s. 71 – 76.
- DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Textová lingvistika. Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 1998. 134 s.
- FINDRA, Ján – GOTTHARDOVÁ, Gabriela – JACKO, Jozef – TVRDONĚ, Emil: Slovenský jazyk a sloh. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 436 s.
- FINDRA, Ján: Jazyková kultúra a kultúra vyjadrovania. In: Kultúra slova, 1999, roč. 33, s. 136 – 142.

- FINDRA, Ján: Konštitutívne determinanty textu. In: Jazyková komunikácia v 21. storočí. Red. J. Klincková. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB; Pedagogická fakulta UMB 2000, s. 9 – 16.
- FINDRA, Ján: Predmet štylistiky. In: Komunikácia a text. Red. Z. Stanislavová. Prešov: Nauka 2003, s. 19 – 25.
- FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Vydavateľstvo Osveta 2004a. 232 s.
- FINDRA, Ján: Žáner ako modelová štruktúra textu. In: Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. Red. V. Patráš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2004b, s. 25 – 29.
- FINDRA, Ján: Jazyk v kontextoch a v textoch. Red. J. Klincková. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2009. 318 s.
- HAHN, Walther: Fachkommunikation. Geschichte – Linguistische Konzepte – Betriebliche Beispiele. Berlin 1983. 184 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Koherence, koheze, konexe...? In: Slovo a slovesnosť, 54, 1993, s. 58 – 64.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Stylistika a... Praha: Trizonia 1997. 200 s.
- HORECKÝ, Ján: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.
- KARLÍK, Petr a kol.: Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 606 s.
- MARČOK, V.: V poschodovom labyrinte. Bratislava: Informačné centrum 2010. 284 s.
- MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1991. 192 s.
- MISTRÍK, Jozef a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1993. 514 s.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 412 s.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. 3. vyd. Bratislava: 1997. 584 s.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan: Kapitoly z české poetiky. Praha: 1941. Melantrich 1941. 524 s.
- SLANČOVÁ, Dana: Praktická štylistika. Prešov: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika. Filozofická fakulta 1994. 180 s.

PREDSPISOVNÁ SLOVENČINA V TLAČENÝCH A PÍSA- NÝCH DOKUMENTOCH TEREZIÁNSKEJ URBÁRSKEJ REGULÁCIE

Štefan Švagrovský – Slavomír Ondrejovič

*J. C. Hronského 26, 831 02 Bratislava – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813
64 Bratislava, e-mail: slavoo@juls.savba.sk*

ŠVAGROVSKÝ, Š. – ONDREJOVIČ, S.: Pre-Literary Slovak in the Printed and Written Documents of Theresian Urbar Regulation. In *Slovak Speech*, 2012, vol. 77, no 1-2, p. 48-66.

Abstract: Documents of the urbar regulation does not only belong to the most important resources for studies of agricultural situation as well as property relation conditions in Austria-Hungary in the 18th century, but they are also an important resource for the history of Slovak language. They describe social and historical situation of the monarchy in the west Slovak variant of the cultural Slovak, which, apart from Latin, German and Hungarian, acted as an official, or rather to say a semi-official language of the monarchy. Analysing the long passages of the urbar printed and written documents, we have come to conclusion that this form of the Slovak had slowly moved away from the Czech spelling (unlike the printed urbar, the letters ř, ů, ě were not used in the proclamations at all). Moreover, the word forms used are less influenced by Czech declination and many Czech words, which were considered to be archaic in Slovak territory, were being progressively replaced by the Slovak ones. It might be claimed that the writings of the urbar regulation influenced the formation of Bernolák's as well as Štúr's Slovak.

Key words: pre-literary slovak, Theresian urbar regulation

Nepokoje a vzbury sedliakov v Uhorsku, ale i v ďalších krajinách monarchie, sa množili od prvej štvrtiny 16. storočia. Tí v dôsledku neúmerného zvyšovania poddanských tiarch zo strany zemepánov nezriedka odmietali plniť poddanské povinnosti a odvádzať dávky. Mária Terézia v obave, že poddaní nebudú schopní plniť svoje kontribučné povinnosti ani pre viedenský dvor, rozhodla sa zasiahnuť do vzťahov zemepánov a poddaných. Už v r. 1749 zreorganizovala verejnú správu: zriadila ústredné politické, finančné a súdne úrady, poštátnila krajskú správu a začala pripravovať daňovú a školskú reformu. Cisárovnú k tejto agilite viedli nielen vzbury a narastajúce sťažnosti poddaných na zemepánov (porov. Horváth, 1955), ale i stále naliehavé hlasy jej radcov (vrátane nášho A. F. Kollára), že nevoľnícka forma poddanskej dediny je brzdou na ceste ďalšieho napredovania monarchie a že bez rozsiahlejšej úpravy vzťahov medzi poddanými a zemepánmi ďalší rozvoj krajiny nebude možný.

V snahe zmierniť poddanské ťarchy a obmedziť svojvôľu zemepánov poverila Mária Terézia dvorného radcu A. Raaba pripraviť návrh, ktorý by na zákonnej báze určil vzťah zemepána a poddaného jednotne v celej krajine. Panovníčka chcela príslušnú úpravu pôvodne dať schváliť uhorskému snemu a aj preto sa po dlhej odmlke rozhodla zvolať snem (ten zasadal naposledy v rokoch 1704 – 1705). Otázka úpravy

vzťahov medzi zemepánmi a poddanými sa však pre odpor vysokej svetskej i cirkevnej šľachty na program nového zasadania nedostala. Tieto vzťahy považovala totiž uhorská šľachta za oblasť svojej súkromnoprávnej kompetencie a zásah panovníčky do nich vnímala ako porušovanie zákonov, odvolávajúc sa na zákon uhorského snemu z r. 1608. Keďže sa Márii Terézii na sneme nepodarilo presadiť ani niektoré ďalšie návrhy zákonov (napr. nahradenie šľachtickej insurekcie stálym poplatkom na vydržiavanie armády), rozhodla sa na jar r. 1765 snem rozpustiť a reformy v Uhorsku presadzovať formou kráľovských nariadení a patentov. Umožňovala jej to uhorská ústava, ktorá priznávala kráľovi výkonnú moc aj bez snemu.

ÚPRAVA VZŤAHOV MEDZI ZEMEPÁNMI A PODDANÝMI

23. januára 1767 Mária Terézia vydala nariadenie, v ktorom ohlasovala pripravovanú úpravu vzťahov medzi zemepánmi, poddanými a ďalšími veľkými vlastníkami pôdy, akými v tom čase boli kráľovská komora, kapituly, prepoštvá a opátstva. Príslušné nariadenie („patent“) bolo publikované v dvanástich jazykoch používaných v Uhorsku: v latinčine, maďarčine, nemčine, v kajkavskom i štokavskom variante chorvátčiny, v srbčine, slovinčine, rumunčine, rusínčine (vo variante „jazyčie“) a v jazyku, pre ktorý latinčina v tom čase používala označenie *lingua slavonica*, čím sa rozumel západoslovenský variant slovenčiny, ktorý staršia slovenská jazykoveda nazývala „jezuitskou“ slovenčinou (porov. najmä Pauliny, 1948) a novšia ho nazýva kultúrnou západoslovenčinou (porov. napr. Pauliny, 1973).

Nariadenie sa začínalo obvyklou úvodnou formulkou *„My, Mayra (ano, Mayra!) Terezya z Boží Milosti rímská a rakuská etc. cýsarowna wdowa, uherskeg, českeg, dalmatskeg, chorwatskeg etc. kragin králowna ... na znamost dáwáme wssem... nasse prjsne králowské rozkazy, na prjrozeny wass gazyk, aby se totižto některý z newědomosti wymluwati nemohel...“*, ktorá lapidárne vysvetľuje nezvyčajne vysoký počet jazykových mutácií, resp. prekladov patentu. Vydanie nariadenia o pripravovanej úprave poddanských pomerov v ríši panovníčka zdôvodňuje aj ponosami poddaných na zemepánov. Uvedomovala si, že ani v živote poddaného sa nemajú prekračovať isté medze. Po zverejnení patentu vyšiel 10. júla 1767 tlačou 29-stranový celokrajinsky záväzný Urbár v latinčine a následne v nemčine, maďarčine a slovenčine (in *lingua slavonica*), ktorý v 9 bodoch a 93 paragrafoch určoval predovšetkým povinnosti poddaných k príslušnému gruntovnému pánovi.

Aj keď si v štúdií všimneme predovšetkým jazykovú stránku dokumentov tereziánskej urbárskej regulácie, hodné pozornosti je aj to, čo vzniku týchto dokumentov predchádzalo, resp. ich sociálny kontext. Preto najprv niekoľko historických faktov.

V období feudalizmu sa všetka pôda stala najprv vlastníctvom kráľa, resp. kniežata, neskôr aj cirkevných a svetských feudálov. Keďže feudáli sami nemohli pôdu obrábať a využívať, začali ju dávať do prenájmu poddaným, ktorí im boli za to po-

vinní odvádzať robotné, naturálne a neskôr aj peňažné dávky. Prvé boli zákonom stanovené povinnosti poddaných vo vzťahu k cirkvi, a to už za panovania uhorského kráľa Štefana I. (1000 – 1038). V druhej knihe zákonov¹ nájdeme aj nariadenie, že „ak niekomu Boh dá ročne desať, desiatku nech dá Bohu“ (Si cui Deus decem dederit in anno, decimam Deo dat), po čom nasleduje informácia o treste za neodovzdanie desiatku: previnilec je povinný odovzdať *deviatu*, teda väčšiu časť (Et si quis decimam suam abscondit novem solat). Tak vznikli pojmy *desiatok* a *deviatok* (porov. Marsina – Kušík, 1959; Uličný, 2001).

Všeobecné ustanovenie o deviatku sa objavuje v r. 1507, keď snem spresnil, že cirkevný desiatok a svetský deviatok sú veľkosťou rovnaké a že poddanému sedliakovi zostane osem častí úrody. Pomenovanie deviatok však zostalo. Snem z r. 1514 stanovil, že deviatok sa má odovzdávať z úrody žatých a kosených plodín, teda obilnín a sena. Uvedený snem vniesol zásadné zmeny do rozsahu povinností k zemepánom. Konal sa krátko po porážke Dóžovho povstania proti šľachtickej a cirkevnej vrchnosti a keďže účastníci tohto povstania sa najviac regrutovali zo sedliackeho stavu, snem sa uzniesol, že sa sedliakom ruší sloboda sťahovania z dediny a panstva do dediny iného zemepána a sedliaci sa stávajú nevoľníkmi, navždy („navěky“) pripútanými k svojim zemepánom. Odsťahovať sa odvtedy mohli len po súhlase zemepána. Odvtedy sa začali používať aj v predterezianskych urbároch označenia, resp. termíny *večitý*, *večistý*, *yrečitý*, *urečitý*, *orečný poddaný* (k sémantickej štruktúre týchto pojmov porov. heslá *uročitý*, *večistý* a *večitý* v HSSJ, 6. zv., s. 226, 319 – 320) Spomínaný snem zároveň určil sedliakom povinnosť každoročne zemepánom platiť daň, dávky naturálií a vykonávať roboty (Uličný, 2001).

V najstarších urbároch z polovice 16. storočia sa v súvislosti s daňovými povinnosťami poddaných voči kráľovi vyskytujú slovné spojenia, resp. termíny ako: *daň od porty*, *od pol porty*, *štvrt' porty*. Túto daň ešte v r. 1323 nariadil od poddaných vyberať kráľ Karol Róbert. V uhorských právnych a daňových písomnostiach sa tento latinský výraz definuje ako sedliacka usadlosť zdaňovaná daňou kráľovi (porov. aj HSSJ, zv. 4, s. 127 – 128). Možno spresniť, že porta ako daňová jednotka zahŕňala celú sedliacku usadlosť, na ktorej v 14. storočí hospodárila jedna sedliacka domácnosť, v 15. a 16. storočí jedna až štyri a v 17. storočí aj viaceré sedliacke domácnosti. Porta bola bránou, cez ktorú vošiel sedliacky rebrinák naložený senom alebo zbožím do sedliackeho dvora, a tá sa stala základným prvkom hospodárskej sociálnej stability sedliackej domácnosti schopnej platiť daň kráľovi. Aby sa vylúčili možné nejasnosti, v r. 1342 sa rozhodnutie kráľa konkretizovalo tak, že zdanenie od porty sa vzťahuje na bydlisko, v ktorom môže bývať jedna rodina, príp. aj štyri či viacero rodín, majúcich domy za sebou, zdaňované len od jednej porty. Neskôr sa

¹ MARKUS, D.: (Edit.) CORPUS JURIS HUNGARICI 1000–1526, s. 42, hlava 52. Budapest 1899 (Uličný, 2001, s. 685).

zdaňovalo nielen od jednej celej, ale aj pol a štvrt' porty – od chudobnejších želiarskych domácností. Rozlišovanie celej, polovičnej a štvrtinovej porty sa nezakladalo, samozrejme, na rozmeroch brány, ale na rozsahu obhospodarovaných rolí, lúk a dvora sedliackej domácnosti. Táto majetková, presnejšie povedané, pozemková podstata sedliackej domácnosti obhospodarujúcej celú, polovičnú, štvrtinovú a neskôr aj osminovú sedliacku usadlosť však nebola v Uhorsku do 18. storočia stanovená zákonom a uplatňovali sa len miestne zvyklosti, ktoré vo svoj prospech menila šľachta. V jej záujme bolo, aby mala čo najviac sedliackych domácností hospodáriacich na celých usadlostiach, a aby rozsah pozemkov pre celú sedliacku usadlosť bol čo najmenší (Uličný, 2001).

ČO PRINIESOL TEREZIÁNSKY URBÁR?

Tereziánsky urbár namiesto pojmu-termínu *sedliacka usadlosť* a *porta* zavádza termín *sedlácky grunt* a *sedlácky dŕm*. V 1. bode paragrafu I. sa to opisuje takto: „*Poněwačž wsseligake panske danky a urbarske roboty y povinnosti podle vlastnosti sedlackých domův a gruntůw narizené byty musegu, takowé pak domy neb grunty ne na každém myste gednake, ale gak podle položený chotara, tak též y ginych přiležitostech, neb nepřiležitostech powažené byty magu: potož w tomto miste (tu bolo voľné miesto, na ktoré sa mal dosadiť názov príslušnej osady) za sprawedliwé gest, abyse na gedem wnitrný domowný grunt gedneho celého sedlackého gruntu, to gest na dum, na dwor, a na plac na stodolu, tolko zemy dalo, kdežto by se dvě Presspurské Měrice² zboža wysaty mohly...*“ V paragrafe II sa dopľňa: „*Ku celemu sedlackému domu na zewnitřném chotarském grunte magu se daty* (na toto miesto sa mal doplniť počet) *role, dyly neb zemy, do kterého gedneho každého dyla dvě presspurské měrice obily wysaty by se mohli; luky pak* (sem sa mal dopísať počet)³ *koscuw, které w gednem roku* (tu sa malo označiť koľkokrát) *se kosyty mužů.*“ Vo IV. paragrafe sa nájde vysvetlenie, že „*Wssecko to, čo wysseg o gednem celém sedlackém grunte gest doloženo, ma se podle prislussneg myry, rownosti y o polowicy, čvrtg aneb osmég částky gedneho sedlackého gruntu rozuměti.*“ Dnešnou terminológiou povedané, pre každú obec urbár určoval rozsah poddanskej usadlosti, v rámci nej intravilán, ktorý bol celokrajinsky stanovený v dvoch prešporských mericiach (asi 1200 siah) a k nemu prináležiaci extravilán – rozsah rolí a lúk.

Takto stanovený rozsah poddanskej usadlosti je v pozemkovom práve známy ako *tereziánsky kataster*. V 2. bode paragrafu II. sa urbár odvoláva na článok 1. z r. 1550, podľa ktorého „*Slobodu magu poddany od swatého Michala Archangela až do Wánocz swé vlastné wyno pod wychu dawaty, neb ssenkowaty.*“ V ďalších ôsmich paragrafoch sa špecifikujú „*Duchodky a vžitky, které poddaným prislucha-*

² Prešporská merica – merná jednotka obilnín (62,3 litra).

³ Rozsah lúky sa meral na počet koscov, t. j. akú plochu lúky skosi jeden kosec za jeden deň.

gu“, napr. v paragrafe II. *„Kde poddaný vyklčowane grunty, neb kopanice, to gest, nowe role, luky, wynice magu a vžiwagu, tam pán gruntowny takowé kopanice ani poddaným odgimaty, ani k domownému neb chotarskému gruntu počítaty nemuže.“* Ak by však také kopanice odňať chcel, *„tehdy podlužen bude gym prwe, nez to včiny, Prácu a nakladek, který tiže poddany na takowych kopanicach měli podle vstanowený, to gest: rozsudu od stolicneg wrchnosti pod krestianským swědomým včineného hotowimy penezmy wyplatiti.“* Ďalej sa požaduje, aby gruntovný pán vyčlenil poddaným pastviská pre ich dobytok, určil dni, kedy v lese môžu zbierať bukvice, žalude, šišky, suché drevo pre vlastnú potrebu, ako aj dal označiť stromy v lese, ktoré poddaným poslúžia buď ako drevo na stavbu, alebo na oheň.

V bode 3, paragrafu I. sa stanovujú roboty a poddanské služby takto: *„Gedenkaždy poddany od gedneho každeho sedlackeho gruntu powinen bude swemu gruntownemu panu w gednem každem tydny geden czely den, to gest: od wycho- du až do zapadu slunce služiti.“* Žiada sa však, aby sa do toho započítala *„chudza do roboty y z roboty, tak i čas ku nakrmenj, a napogeny zapražneho dobitka potrebný do tohože dne počzital.“* Ak by vznikla medzi *„gruntownym panem a podda- nym hadka negakaneb otazka, kolko času na chudzu do roboty a z roboty by se gemu počítaty mel, tehdy od stolicžnej wrchnosti ma se rozeznati, gak mnoho času patricze na vzdalenj toho, aneb gineho mysta poddanemu se musy počzítaty.“* Počas kosby, žatvy alebo obračiek môže gruntovný pán aj dvojnásobnú zápražnú alebo pešiu robotu požadovať, ale s podmienkou, že robotu v iných týždňoch zas odráta. V § 4 sa ďalej uvádza, že každý hofer (želiar), ktorý má dom, bude povinný vykonávať pre gruntovného pána 18 dní v roku a želiar bez domu 12 dní. Ak chce pán viac roboty ako stanovuje krajinský zákon, *„gest, aby teg pryhode, kdiž neko- mu ginemu do ručneg roboty se nagaty chce, tu a takowu robotu a praczu predews- semi ginimy panu swemu wykonal; wssak ale za rowny plat, a za gine rowne vzitky anebo gako se wespolek dobrowolne zgednagu, anebo pak za hotowe penje podle narizený a vstanoweny stolicneg wrchnosti w tych pryhodach, w kterych predgme- nowana stolycza podle krajinskego prawa mocz a wladu má, wsse czeny a platy uridity a ustanowity.“* Z ďalších paragrafov 3. bodu je dôležitý § X, ktorý hovorí, že gruntovný pán nemá nútiť poddaného, aby robotu nahrádzal peniazmi, ale môže sa poddaný s pánom dohodnúť o takejto náhrade buď na určitý čas alebo natrvalo a príslušná zmluva sa má *„w prytomnosti swedkuw w stolicnem urade stogiczných potwrdyti.“* V § XII sa v šiestich odsekoch hovorí o tom, že okrem *„obyčegneg roboty powinny gsu poddany swému gruntownemu pánu každoročne gedenkrát na gednu daleku cestu z vozem gity“* a konkretizujú sa prípravy na takúto cestu od zapriahania *zapražneg lichwy* až po výdavky a platby na tejto ceste na mýtniciach, prevozocho, mostoch, hostincoch. Ďalekú cestu (furmanku) pán nemá žiadať v čase orby, sejby, kosby a obračiek.

V bode 4, § I. *O poddanských dankach* sa stanovuje: „*Gedenkaždy poddany, hofer, který osobytne swe domy magu, powinny gsu swemu gruntownému pánu každoročně geden zlaty cyns platity we dwuch terminoch, to gest pol zlateho na swatého Gura a pol na swatého Mychala: na proty pak tomu hofery, který swe domy nemagu, tento cyns platiti nebudu powinny.*“ Poddaný, ktorý hospodári na celom grunte (v urbári sa označuje ako celodominík), bude povinný každý rok pánovi dávať *dve kurencze, dwa kapuny* (t. j. vykastrované kohúty na mäso), *dwanact wagec, gednu holbu topeneho másła*. Polodominíci, hospodáriaci na polovičnom grunte polovičnú, štvrtníci (tzv. kvartalisti), resp. osminkári, tzv. oktavalisti, štvrtinovú či osminovú časťku spomínaných dávok. Okrem toho budú poddaní „*z trycat celých gruntuw powinny swemu gruntownemu panu každoročně gedno tele anebo na mysto telata geden zlaty a trycet kragczaruw dawaty.*“

A aby toho nebolo dosť – „*geden každý sedlak gest podlužen w ten czas, kdy gehu gruntowny pan anebo pany do stawu małżelskeho wstupu... gakożto y kdy duchowny gruntowny pan prwnu swatu missu służy... z wecy k stowé prinależegicych a wisseg w druhem człanku dolożonych, stowne dary offerowati,*“ čo znamená zase „*dve kurencze*“ atď. polodominíci, štvrtníci, osminkári príslušnú časť. V § V. sa pánovi dáva možnosť slobodne sa rozhodnúť, „*zdzaliż on takowe do kuchiny prinależegice dary, in natura, to gest gak samy w seb gsu przigaty anebo na mysto takowych od gedneho každého czeleho gruntu 48 kragczaruw mity chce.*“ A už úplne nemravný je § VI., podľa ktorého „*Gestli by se przyhodilo, żeby gruntowny pan w czas vogny do takoweho rabstwa a wezeny wpadł, z ktereho by on gławu swu penezmy wykupity musel, tehdy podle starodawneg obyčzeży a podle 39 artykułe roku pane 1548 podlużny gsu poddany k takowemu sweho pána wykupeny... na pomocy bity.*“

Bod 5 v § 9 stanovuje, z čoho a v akých termínoch sa odvádza deviatok. Podľa paragrafu I. sa odvádza: „*Od wszech ziemskych użytkuw (po mymo tych, które w załhradach przy dome gsuczych wyrostu) rownym sposobem a y w temż rocze zplodzonych berankuw, kozlenecz, a wczelnych kossuw, neb klatuw* (t. j. primitívnych úľov), *powinnen gest poddany lewatek in natura... daty,*“ nemožno ho nahrádzať peňažnou dávkou. Keby sa deväť baránkov, kozliat a včelích úľov „*nenassło, tehdyż za každého beranka cztery, za kozie trzy, a za klát⁴ wczel ssest kragczaruw panu gruntownemu powinien gest poddany platity.* Podľa § IV. *geden každý czeleho gruntu poddany podlužen bude ze swych konopy a lenu dewatek dawaty; anebo na mysto tego ssest funtuw pradze z panskych konopy neb lenu prasty.*“ Tí, ktorí hospodária na polovičnom atď. grunte, sú povinní odovzdať zodpovedajúcu dávku. V § VI. sa spomínajú snemové články z r. 1481, resp. 1715 o tom „*z gakowych weczy se ma dewatek dawaty.*“ V tomto i ďalších dvoch paragrafoch, t. j. v § VII. a VIII., sa podrobne rozvádza deviatok z hrozna, resp. vína, ako sa má vyberať tzv. *horne prawo wyniczne* a iné.

⁴ Klát – jednoduchý úľ

Pozoruhodný je § IX. z hľadiska panskej lakoty, ktorý hovorí: „*Gestliby by se pak w takowych wynohradech (t. j. spojených viníc) żadne wno neurodilo; tehdy poddany bude sycze powinnen swemu gruntownemu panu y z toho neplodneho roku horne prawo daty. Poneważ pak takowe prawo ne na penezach, ale w natury, to gest tak, gak se z wynohraduw zbyra, má se odbiraty, tehdy pry takoweg przyhogye musy poddany z urody, kteru w nasledugiczem roku z požehnany Božyho mity bude oddaty.*“

V bode 6 sú stanovené „*panske prawa a czo podle nych panstwu prinależy.*“ V § I. sa stanovuje, za akých okolností má zemepán nárok na dedičstvo poddaného, ktorý zomrel bez potomkov. Je tu odvolávka na 30. ods. Tripartita ako aj nariadenie 18. čl. z r. 1723, podľa ktorých ak bol zomrelého grunt zaťažený dlhmi, môže si ho ponechať ten, kto dlhy vyplatí. V § II. sa stanovuje, ako môže zemepán nakladať s gruntmi a domami tých poddaných, ktorí zutekali. § III. sa odvoláva na 18. čl. 5. dekrétu kráľa Vladislava a na čl. 22 z r. 1729 podľa čoho „*wsseligake polowany, loweny ptakuw, lapany ryb w gakychkolwiek ribnych wodach poddanym bude sylno a ostro zakazane poneważ tato sloboda k panskemu prawu prinależy a samym panum gest zanechana.*“ V § IV., V., VI. sa uvádza, čo má zemepán podľa 36. čl. z r. 1550, keď „*krčzmu swu nekteremu ze swych poddanych zwery, tehdy ten poddany pokud ssenkujе anebo krčzmarem gest od podlužneg tydnoweg roboty ma slobodny bity a krome toho ma gemu pan od gedneho každého wissenkowaneho okowa⁵ čtyry penize anebo kralowske wiplatity*“ a ako a kde sa majú vyberať „*wesseczky garmaczne a trhowe duchodky, myto...*“ a iné pôžitky podľa panského práva.

7. bod v § I. gruntovnému pánovi „*gakożto ubohych syrot ochranczy... żadnego platu, a dary nebude dowolene braty.*“ V ďalších paragrafoch sú zhrnuté všetky ťarchy, ktorými zemepáni zaťažovali svojich poddaných bez povolenia zákona, teda len z vlastnej vôle. Poddaní majú právo s takými produktmi, ako je tabak, med, vosk, maslo, ľan, obilie, ktoré vypestovali pre vlastnú potrebu, slobodne nakladať. Môžu ich predávať komu uznajú za vhodné a zemepán im v tom nesmie brániť. Má len právo daný produkt kúpiť ako prvý, za hotové peniaze a len pre vlastnú potrebu. Ďalšie paragrafy (celkovo ich je 19) zakazujú zemepánom nútiť poddaného, aby mlel svoje obilie len v panskom mlyne, aby kupoval víno len z panského hostinca, aby dával hnoj od vlastných zvierat pánovi, aby musel šklbať husi pre panstvo a odovzdávať husie perie z vlastných husí pánovi, aby musel zväzať vlastnú slamu do panských vinohradov, aby zemepánovi hájníci a strážnici vyberali od poddaných peňažné poplatky celkom svojvoľne. Ani poddaní, ktorí ako desiatok alebo deviatok odovzdávajú víno, nesmú byť nútení spolu s vínom odovzdať aj vlastné sudy. Zemepán v budúcnosti nebude môcť poddanému odňať role a lúky patriace k poddanskému domu bez toho, aby mu pridelil role a lúky rovnakej kvality na inom mieste chotára.

⁵ Okov – obsahová miera 56,6 litra

V 8. bode sa stanovuje, čo sa smie a nesmie a) podľa krajinského, b) stoličného a c) panského práva. Pokuty a tresty poddaných musia byť v súlade s krajinským právom a stoličné a panské právo ich musí rešpektovať. Peňažné a telesné tresty sa síce zakazujú, „*ponewačz ale nekdy by se mohlo pritrefity, že sedlak, gakožto ze slobodným gazykem aneb telem zhressyl, a ginačze take any z praczu za try dny namysto pokuty ustanowenu by se nepolepssyl, tehdy takowego y na tele trestaty bude potrzebne, protož we wsseczkich takowych przypadnostech ma se pozorowaty, že když se skrzewa na tele trestany přičzina prytreffy, tehdy prestupnyk gestli sylna a zdrawa osoba bude, podle zaslužený wystupkuw swych z uderenym čtyry a dwaczet palicz, ženskog pak pohlawy osoba take z wytanym tolko korbačzuw ma bity trestana.*“ Urbár v § IV. a V. má aj výnimku z tohto druhu fyzického trestu: je ním osoba „*zesleho a stareho weku anebo mla a maleg Syly.*“ Takáto osoba previnila sa má zavrieť do „*temniczy aneb gineho panskeho wezeny.*“ Odvtedy však už previnilec, ak je upevnený na reťaz alebo ho držia v putách, za čas strávený vo väzbe nebude platiť viac ako 15 grajciarov. Paragrafy VI. až XVIII. vymenúvajú, čo poddanému nie je dovolené. A nie je toho málo. Je to napr. svojvoľne kľčovať panské grunty, vyrubovať bez zvolenia pána v lese mladé a zdravé zelené stromy na koly, žrde, ploty, koly do vinogradov a pod. Za porušenie spomínaných zákazov je zemepán oprávnený dať poddanému trest „*try czele dny pesseg roboty.*“ Ďalej sa poddaným „*svwe wepry a swyne do panskych zahagenych* (t. j. zakázaných) *hor na žalud anebo na bukwu tagne*“ vyháňať pod pokutou zakazuje. Poddaný nesmie držať zbraň ani chovať poľovné psy, „*gakekolwek trunky a napoge ssenkowaty a predawaty*“ okrem termínov, ktoré dovoľuje krajinský zákon. Ak poddaný pre svoju nedbanlivosť zmešká panskú robotu, hrozí mu trest 12 palíc.

V 9. bode v § I. až VIII. sú ustanovenia o voľbe richtára, notára a prisažných, resp. boženíkov. Povinnosťou richtára bolo dozeráť, aby poddaní mali dobré susedské vzťahy, aby platili daň kráľovi, odovzdávali desiatok cirkvi, aby si plnili daňové, dávkové a robotné povinnosti k zemepánovi. Odmenou za túto službu bolo jeho oslobodenie od desiatku a deviatku a roboty, ale len počas zastavania funkcie. „*Od plateny porty nemagu bity wigimany a oslobozeny.*“ Veľmi dôležité sú dve záverečné ustanovenia tohto posledného bodu, kde sa hovorí, že ak sa poddanému deje krivda či už „*od panskych officiruw*“, alebo aj „*sameho gruntowneho pana*“, má poddaný právo dovolávať sa spravodlivosti pred stolicou, ba aj vyššou vrchnosťou. Gruntovní páni, ktorí budú kruto zaobchádzať so svojimi poddanými, „*magu sudeny bity.*“ Na vtedajšiu dobu to bol nemalý počin! V tomto trende pokračoval syn Márie Terézie Jozef II., keď v r. 1781 patentom zrušil nevoľníctvo a podstatne rozšíril osobné slobody poddaných. Pravda, robotné, naturálne a peňažné povinnosti museli poddaní odvádzať aj naďalej. Úplnú osobnú slobodu a zrušenie robotných povinností voči zemepánom dosiahli poddaní až zrušením poddanstva v revolučných rokoch 1848 – 1849.

INÉ TLAČENÉ DOKUMENTY URBÁRSKEJ REGULÁCIE

K slovenskej verzii (prekladu) krajinského urbára vyšli dodatočne aj vysvetlenia k prvým piatim bodom, tzv. *prýdawek aneb wiswetlený nekterich niže pozname-nanich ku predtim wtlačženeg urbarskeg poradnosty, neboližto regulach prinaleže-gczich punktuw*, ďalej 15 tzv. *zakázaných bodov (15 generalis punctum)*, tzv. *nepo-radnostj, které magu zahubené byti* a text prísahy, ktorú skladali zástupcovia obce na začiatku „vypočutí“ pred úradníkmi stolice a v prítomnosti zemepána počas urbárskeho súpisu (konskripcie): „*Gá, N. N. prisahám Bohu Wssemohucýmu Otcu, Synu y Duchu Swatému, preblahosloweneg a prečisteg Panné Marye, a wsseckym Božjm Swatým, že gá odložje wssecku bázeň, hnév a milost, swu vlasnu sskodu aneb swug vlastnj osoh a gakekolwek lidské prehlidánj, na wssecko to, na čo spitowán budem sprawedliwé odpowjm, tak swé a giných zdegsich obywateluw jmany, a gake kolwek tegto osady dobrownosti a osoh, tak ag sskodliwosti a prekássky werně wygewim, a když takowé na kolko len wjm, ani negmensse nezatagim. Tak mi atd.*“

Okrem všeobecného krajinského urbára a vyššie spomenutých dokumentov vyšiel aj predtlačený urbár pre jednotlivú obec, tzv. *urbárium*, čo bol vlastne formulár, do ktorého počas súpisu stoliční úradníci zapisovali názov obce, jej zemepanskú príslušnosť a do tabuľky (predtlačenej *tabelly*) priezviská a mená hláv rodín poddaných, ich zemepána, resp. zemepánov, rozsah nimi obhospodarovanej pôdy, lúk, formy vykonávaných robôt, dávky, dary a niektoré ďalšie údaje, napr. či je v obci fara, škola, či sa obec vyznačuje nejakou prírodnou alebo inou zvláštnosťou, či niekedy vyhorela a pod.

K správne vyplneniu predtlačeného formulára v slovenčine vyšli pokyny pre budúcich konskriptorov *Inscriptiones in spatiis vacuis urbariorum slavonicorum faciendae* (Ako treba vykonať zápisy na voľných miestach slovenských urbárov), v ktorých sa okrem iného určovalo, čo treba zapísať veľkými a čo malými písmenami, ako zapisovať počet a rozsah oráčin a lúk, patriacich k sedliackemu gruntu a pod.

FORMY URBÁRSKEJ REGULÁCIE

Tereziánska urbárska regulácia sa uskutočnila v rokoch 1767 – 1774 vo vtedajších 48 uhorských stoliciach. Z celkového počtu 8 742 obcí a zemepanských miesteciek bolo 2 629 takých, v ktorých žilo buď čisto slovenské alebo prevažne slovenské obyvateľstvo. Mimo dnešného územia Slovenska to bolo aj v 38 obciach peštianskej, 21 boršodskej, 14 veszprémskej a fejerskej, 10 báčkej a békešskej a 3 v tolnianskej stolice (Lexicon locorum;⁶ Petrov, 1 924; Udvari, 1 331).

Zavedenie jednotnej krajinskej úpravy (regulácie) vzťahov medzi zemepánmi a poddanými bolo veľmi potrebné najmä pri vyberaní deviatka a dávok, pretože tie

⁶ LEXICON UNIVERSORUM REGNI HUNGARIAE LOCORUM POPULOSORUM...anno Domini MDCCCLXXIII. Budapest: 1920.

sa od polovice 14. storočia menili a na začiatku panovania Márie Terézie mali rozmanité formy nielen v rámci krajov, ale často aj dediny. Urbársku reguláciu mali realizovať šľachtické stolice pod dohľadom kráľovských komisárov. Úradníci stolice rozdelili obce a mestechá na obvody a do každého obvodu vyslali jedného slúžneho a jedného tabulárneho sudcu s potrebným počtom notárov, t. j. pisárov (ide o latinský význam slova notarius), ktorí ovládali miestny jazyk. Tento jazyk sa v latinčine označoval ako *lingua vernacula*, čo v tej dobe bolo nárečie príslušnej obce, t. j. jazyk jej obyvateľov.

V stanovený deň do obce prišli stoliční úradníci a richtár na ich pokyn zvolal boženíkov, prisázných, príp. ďalších obyvateľov obce a tí zložili prisahu, že na deväť (výsluchových) otázok budú odpovedať pravdivo. Prítomný mal byť aj zemepán, resp. jeho zástupca. Poddanské pomery, ktoré títo predstavitelia obce konskriptorom priznali, sa označujú latinským slovom *fasie* (do urbára zapísané ako *Fasiones colonorum possessionis*). Práve tieto priznania majú zo všetkých dokumentov urbárskej regulácie Márie Terézie najväčší význam pre spoločenskovedné disciplíny, vrátane jazykovedy. Pre jazykovedu najmä preto, že nám jazykom tereziánskej doby, dvadsať rokov pred uzákonením Bernolákovej kodifikácie, približujú stav slovenčiny v troch kultúrnych variantných podobách – západnej, strednej a východnej. *Fasie*, priznania poddaných v obciach, boli prvým rozsiahlym sociografickým prieskumom krajiny v dobe vlády Márie Terézie. Druhý sa realizoval za panovania jej syna Jozefa II., počas tzv. jozefinského sčítania obyvateľstva monarchie v rokoch 1785 – 1787. Tak ako pri urbárskej regulácii, aj pri sčítaní obyvateľstva boli vydané predtlačené sčítacie hárky v kultúrnej západoslovenčine.

Otázky (*interrogatoria*) i odpovede (*responsoria*) konskriptori podľa pokynov (*inscriptiones*) zapisovali tak, že voľnú stranu zvisle rozdelili na dve polovice: na ľavú stranu zapísali otázky a na pravú odpovede vypočutých zástupcov obce. V každom urbári obce musel konskriptor potvrdiť, že otázky vypočutým zástupcom obce kládol v ich materinskom jazyku a oni im porozumeli. Vo *fasii* zemepanského mestechka Modrý Kameň jeho zástupcovia potvrdzujú, že „*w pritomnosty zemskich nassich panuw namesnikuw pred slawnej stolicy teto deputowany pani conscriptormy na niž poznamenane otazky nam w materinskem gaziku nassem predloženge gen mi samy, nez spolu s namy y czele mesteko nasledugicy wiznany učinili...*“ V niektorých iných *fasiách* je obdobný zápis v latinčine. Vo *fasii* obce Slavkovce (dnes okres Michalovce) je nasledovný zápis: „*Anno 1772. die 21. novembri in possessione Szalok ad complures dominos terrestres pertinente, in praesentia eorundem partim, partim officialium suorum adjuratis, praevis loci illius iudice et juratis adstantibus quoque frequentiori numero aliis praefatae possessionis incolis, lingua vernacula, clara et distincta voce sequentes exceptae sunt colonorum fassiones.*“ (21. novembra r. 1772 v obci Slavkovce, patriacej viacerým zemepánom, v prítomnosti sčasti ich

samých a sčasti úradných prisázných, na prvom mieste prítomného richtára tejto obce, prisázných, ako aj početných iných obyvateľov boli priznania obyvateľov vyslovené v miestnej reči jasným a zreteľným hlasom).

Deväť otázok, ktoré člen konskripčnej komisie kládol zástupcom obce, vychádzalo z deviatich bodov všeobecného krajinského urbára, ale ich formulácie nebola vždy jednotná, podobne ako ani ich pravopis.

Vo fasioi obce Slavkovce je prvá otázka zapísaná notárom takto: ***Zdališ a gake urbary su wčil a od ktereho času?*** Vo fasioi obce Badín (dnes okres Banská Bystrica) je tá istá otázka zapísaná takto: „*Zdaliss gest tu urbar gakowy a kedy sa započal?*“ Druhá otázka vo fasioi obce Slavkovce je zapísaná takto: ***Kde ale žadnych urbaruw se ne nachaza, zdališ poddaný podle contractu neb običaju zbiwaju swich panow od ktereho času budto takowa običaj, budto contracti počatek majú?*** Vo fasioi obce Badín takto: „*Kde wčil žaden urbar neny, gake powynosty znassagu poddany, treba wedle contractu, treba vedle obycegi, o gakem čase takowa obyceg alebo contracty se započaly pred wcylegssima contracty alebo urbarmy, czy byly druhe urbare?*“ Deviata otázka má vo fasioi obce Slavkovce formuláciu: „*Wečity ly su? neb slobodneho odchodu w tejto obcy panom swim poddany.*“ Vo fasioi obce Badín: „*Zdaliss slobodne pod druhich panou pregist mužů? Aneb gsu yrečity poddany?*“

Ešte pestrejšiu pravopisnú a formulačnú podobu majú notárske zápisy odpovedí vypočúvaných zástupcov obcí. Ad. I.: „*Žadne urbarii nemame.*“ (Slavkovce) „*Nemame žaden pisany urbar.*“ (Badín). Ad. II.: „*Ne majice zadne urbarii, lem podle običaju panske odbiwame, ktera običaj pred pamecu našu nastala.*“ (Slavkovce). „*Nemáme contracty žadne, ale wedle starodawneg obycegi panstwu robime a od zadnich urbarach, predtim že/by byly, nepamatame.*“ (Badín). Ad. IX.: „*Wečity sme wšecke podani krom Lelkema Mihala, ay Tamaška Pala, ktere su slobodneho odchodu.*“ (Slavkovce). „*My sme wssecy yrečity poddany a neny nam slobodne pod druhich panuw pregisty.*“ (Badín)

Vo fasiách sú zaznamenané aj prípady, keď sa obyvatelia obce síce považujú za poddaných, ale s právom slobodného odchodu od zemepána, no zemepán to neuznáva. „*Slobodného odchodu se by ti uznawagj, ale slawne panstwa gich za wečitjch držj.*“ (Ratková). Slováci, ktorí sa po definitívnom vyhnaní Turkov z Uhorska (1711) sťahovali na Dolnú zem a krajinskú hranicu, zvyčajne v odpovedi na prvú otázku spomenuli aj rok, kedy sa tam usadili. „*Ponewadž raczi tuto osadu predne obidlelj a w malem počtu gich bilo, ked sme my sem prišly, o urbaru sme neslišelj, ani teras newyme. Roku 1745 sme sa tu osadily.*“ (Báčsky Petrovec).

Z obsahového i jazykového aspektu sú najzaujímavejšie odpovede sedliakov a poddaných (v niektorých prípadoch sa to pojmovo diferencuje) na tretiu až siedmu otázku, keďže v nich nachádzame slovnú zásobu feudálnej doby, ktorá sa v súčasnosti vyskytuje len v historickej literatúre. Tieto odpovede sa vyznačujú bohatou

synonymiou v pomenovaní predmetov, javov, udalostí a pod. vo vtedajších slovenských nárečiach i v dobovom úradnom variante predpisovnej slovenčiny, čo sa, žiaľ, celkom nevyužilo ani v Historickom slovníku slovenského jazyka a Slovníku slovenských nárečí, na čo upozorňuje aj V. Blanár vo svojej práci o A. F. Kollárovi (Blanár, 2002). To je aj dôvod, prečo budeme z fasií obcí, nachádzajúcich sa dnes na území Slovenska, Maďarska, Srbska a Poľska, citovať aj obšírnejšie. Na zápisoch fasií chceme zároveň predstaviť stav vtedajšieho slovenského pravopisu, čiastočne gramatiky (morfológie) a slovnej zásoby. Citácie v originálnom odpise ukazujú, ktoré výrazy sa do nášho predpisovného jazyka dostali z češtiny, latinčiny, maďarčiny, poľštiny a rusínčiny.

Tu sú niektoré ďalšie odpovede: Ad III. Poddaní odpovedajú na otázku **Gako dosawat zbiwagu swe poddanske povinnosti?** „*Od roku 1766 po rezolucie aneb indorsatie na našu instantiu widaneg każdy poldomnyk, který ma štiry zapražne dobitky, tehdy w tidny geden den panske ze štirma dobitky odbawuge, který pak len dwa dobitky zapražne ma, ten dwa dny w tidne, ked ale ze zaprahu lichwu sa robotta a panske ne odbiwa, techdy pešu robottu každý poldomnyk stiry dny w tidne wibawuge...*“ (z fasio obce Slovensky Grob). V obci nie sú sedliaci hospodáriaci na celom grunte, ale len „*poldomniczy*“ a „*štwrtniczy*“.

„*Okrem contractualneg powinosti musegi z rozkazu panskich urednikoch každi rok na Gellnickim chotare panske luki Sspane pole, a Dluhu luku N°100 koscy kosa, 50 hrabače hrabagu y do smikoch zloža, po treti krat gidu na geden den 10 chlopi ty giste kopi obhrazowat, na stahowani tich smikoch dawagu 3 czugy na geden den kteru pracu pred tim w cinse ročnim gim trimali a priginali, gak pamatagu prwssi rok...*“ (z fasio obce Kojšov).

„*Panuw tich poddany, který zadne contracty nemagu, swogim panum wykonnawagu robotu gedni sice polnu, gakossto oraczku, żatwu, kosbu, drewa dowazany, nektere y trus wiwazany, kterim robotam specificatia gest w puncte 6-m wiložena...*“ (z fasio obce Val'kovo).

„*Podle obiczagu od swogeg pameci czeia dziedzina ročne dawa panstwu swemu na jarnu robotu 5 hlopuch na 12 dni, 8 koscuw na 24 dni, pred ttim 8 ženczow tež na 24 dni dawali, a teraz už od gedno troch rokuw, tak dluho su na panskjm, dokud žniwo se nedokončzi, dwa pluhi na 12 dni, 8 obiraczow na czale winobrane posilagu...*“ (z fasio obce Turcovce).

„*Mimo contractu prisluchajce dane, z konopi od osazeny našeho wzdicky dewgatu a desgatu dawaty musjme, potom na rozkaz pansky roboty zbjwame: gakožto obili slawneho panstwa (mimo našeho desatku:) do Futoka do syparnj s kočmy po trjch po čtirach konach zaprahnutich wozime. Potom, čo se dotiče koseny, hrabany, žyta zwažany na panske humno, k tomu y mi prisluhowatj a delatj musjme...*“ (z fasio Báčsky Petrovec).

„W tegto obcy nachacagu sa deset gazdowe, kterižto od gruntuw hotowich penizuw spoľeľne kaŹď rok platya 20 rimskich zlatj. Robotj gegich dosawat nebolj im na giste dnj widane, krema keďj gak z wozom, anebo pessj, keďj potrebnolo bolo panstwu, muselj se ustanovit...“ (z fasie obce Derenk, Maďarsko).

Ad IV. Poddanij odpovedajŹj na otŹzku **Gake chosnŹj neb skodŹj pry obcy se nachazagu?** „Osoh mame z vlastnich gruntu winohradskich, kdis len Buh nebeskj poŹehnani udely. Mame osoh s drewa na staweny podla lahodneg taxe, gak od slawneho prava gest nam wistawene. Tim spusobem mame y drewo na paleni wedla horskeg czedule. Mame kazdu nedeli trhj, s kterich taki osoh gest, ze ginde weczy ty, ktere nam najndo nesu hledat, nemusime... Naproti tomu sskodu trpime od diwočiny w nassich winohradoch a rolach; to nas teŹ obtiŹuge, Źe mimo dwuch zadnich podomnich rol nemame. Skrz ribniky take sskodu trpime neb kdiŹ guŹ zbozu bi uffani bilo s tich gistich ribniku mhla winde a w tem zboŹu sskodu ućinj...“ (z fasie obce ČastŹ).

„Ponewač chotar na horach poloŹeny gest, siate pod zimu malo siewagu pre sniach na chotaru dlukssy leŹicy, ktery urodu malo, keďj hognu gim slubuge, gare ale siate podle poloŹeny roku dobre a uŹitecne se gim urody, na ktere oranie sstiry kusy zapraŹneg lichwy potrebugu. Sskodliwosti take su: Luky nemnoho y to malučke rosne trawa magu, ale geden krat kosiewagu, proto na ginssich chotaroach sy kupugu, ponewač powedagu a Źalugu, ze dedina susecka Olssawica nekteru stranu chotara gim odniala...“ (z fasie obce NiŹnŹ Repaše).

„ObtiŹenya gegich tak welke w ginom nezaleŹy, krome w siaty, Źe z chotara sweho nikdy nadostač chleba nemagu, neŹ s tim sa Źiwga, Źe casto z Polyskeg zboŹya wiwaŹagu a s toho pre wiŹiweny jim nečto zustawa. Sskody: W tom teŹ utisnuty swoge poćitugu, Źe pod wrchom Babagura dedina postawena gest, a gak zarazenina, zamrzlina a hrad jich často prenasleduge...“ (z fasie obce MalŹ Lipnica).

„ChotŹr mame dost dobrŹj, neŹ malŹj a řesnŹj w kteremŹto wynice mame y mlin dosti bljzko y w d'edine w kterem kdykoli potrebj mleť muŹeme. Gesli by sme netco predat' meli negen w Lućenci na tri mjle od nas, neŹ y w Balassa GyarmotŹch na gednu mylu od nŹs wzdalenem mestečku wssecko predati muŹeme. Sskody: Naproti pak tomu dosti neprjhody mŹme z toho, Źe powodňe začaste nŹm w lukach weliku sskodu robja...“ (z fasie obce VŹckisŹjfalu, Maďarsko).

„Chotari temto winohradi znamenitegssi magu, s kterich ssetko wiziveni ich stoy. Ponewacz luk, zemi welmi malo magu, hor i zadneg chotari nemagu, ale podle dowoleny panskeho do nagbliznegssich hor na suche drewo chodity muzi, tak take y na stawany podle comisiae panskeg, kdo sa oslovi. Sskodi chotari temto tak znamenite ne czitya gedine ked Hron vileje, pri takowem ym luky, kapusnicze negdi pokazi...“ (z fasie zemepanskŹho mestečka HronskŹj Beňadik).

„W chotari take roli magu, do kterich kaŹdoročne pssenicu, zito, garec a owes zasat mozu, wssak ničmeneg orbu swogu sstitma običagne statkamj konćit musa.

Luki magu take, že tretu s nich časťku dobru w rownim a suchim meste... Škodliwosti: Že w chotari take role magu, które su na poli dobre, a na poli podle na mokrinach totižto w kamencu położene, pri tom y každi treti rok poprawgat musga...“ (z fasie zemepánskeho mestečka Spišská Teplica).

„Czeli chotar gegjch po hurach leži, y na tri pola⁷ gest rozdeleni, každi treti rok role swogo hnoga, psenica, žito y každe zarno se tu rodzi. Maleficia: Skalowate zeme magu, ze 4 statki orac musa, a ponewadz ritka ge zem w timto chotaru, ked welke dessde zpadnu, tedy cekuca z hur woda gjm po brazdoch garki wimige, na triczatu časťsku chotara tohto s.v.hnog dowesti nemohu“ (z fasie obce Turcovce).

Ad V. Kolko a gake role... y luki poddany czelo domnýk drży... pod kolko mericz pressporskýh su suce, zdalis pak ag otáwa ...se kosiwa? *„W osadgye nasej czelodomnik w gyesati kusoch drzi podomnich roli jakosto na luki pod M.P. I., nize konopi M.P. 2., konopnistyach M.P. I., nad zahradi pol druhej, na Sirawu poldruhej, nise Sirawi pol merice, do konopnist mericzu, do druhej mericzu, na pazit mericzu, na kapusnicze polmericze, luki ale w jednom kuse, na kterich sa otawa nyekosiwa...“* (z fasie obce Kostol'any pod Tríbečom).

„Geden sstwertnik, gako sa nektere w tegto obczy nachazame, do wsseckich troch poloh zasat mužeme circiter 51 pressporskich mericz, luki pak na circ. 12 koscuw obsachujeme, na kterich otawu pre planost zemy nikdy nekosiwame...“ (z fasie obce Torysky).

„My poulne zeme a luki žadne nemame,, len toliko nektere lazy a kopanica od nassich predkou a od nas wikolčowane mame...“ (z fasie obce Dolina, časť Čierneho Balogu).

Ad VI. Gakowé geden každý poddaný, a kolko dny, a z kolko lLichwý robotý, a pánske dosawad odbawuwał, a naspatek iduce do roboty a pánskeho poddaním se prigimálo, neb ne? *„Robotu w nekerem tydni každý den od rana do desateg hodiny ranegsseg konali štworym zapraham, obzwlasste w čas oračky, a kdy nemalo panstwo potreby na robotu do tydna y wjceg gich prenechalo. Zapraham pak wždy štworym odbawowali. Chwodza pak a nawracenj že se gjm do roboty ratalo...“* (z fasie obce Háj).

Geden každý gazda a poddany každý tiden ze sstiroma statky dwa dny oracz, wozit chody a dokončuje, w zime pak z uprahu dwogmy gazdowe sstiroma statky každý tiden dwa dny odbiwagu w kterich dwoch dnech gak na panske iducim, tak tež y nawracugicim se gim prigyma (z fasie obce Rudnik).

⁷ Chotár na tri polia, zeme, díly rozdelený máme znamená, že sa na ňom pôda obrába tzv. trojpoľným systémom: do tej istej role sa prvý rok zasíala ozimina, teda pšenica alebo raž, druhý rok jarina, teda jačmeň (jarec) alebo ovos a tretí rok roľa odpočívala, ležala úhorom. Chotár na dve polia, zeme, díly rozdelený znamená, že sa na ňom pôda obrábala dvojpoľným systémom. Pri tomto systéme pestovania obilia a plodín sa používala len jedna polovica role, druhá ležala úhorom. Tento systém hospodárenia sa v Uhorsku užíval od 13. storočia.

Ad. VII. *Zdaliss dosawát, od kterého času a od gakeg obdody dewatek podaný dawalj, a geli ag w inssich pánstwach tego stolicý w obicžage takowi dewatek? okrem tego gakowe dány swym gruntownim panom rocžite až posawat podany dawali...*

Nikdy ze žadnich užitkuw sme dosawat nedawaly dewatek a any nam wedomy neny, žeby w inssich panstwach tego stolicy se dawal dewatek okrem csekliškeho panstwy, kdessto gedine z obrody wina se dewatek dawa, ale z obilneg obrody ne. O inssich dankuw neb daruw newime, gedine to, že od každeho octala winohradu kopunskeho placzime 25 denary...“ (z fasie obce Slovenský Grob).

„Gako sme sa osadjli, od toho času dewgatok wedle contractu učineneho dawame a krom toho y z chotara domašniho desgatok platjme, gako y predessle bilo w užitku pred prichodem našym. Mymo gjnich predgmenowanich danj zadne gjne nedawam...”“ (z fasie obce Báčsky Petrovec).

„Dewatok ze wssetkeho dawame, zyta, rožy, gačmena, owsa, tenkela, ssosowicze, ladniku, barancuw ay wyna podle običage tego sl. stolicy ay ynsseho panstwa; okrem tego panstwu platjme za krčmu palenu a kuchynsky cenž f. 60, konope mimo panskeho pradem...”“ (z fasie zemepánskeho mestečka Zlaté Moravce).

Ad VIII. *Kolko w tego obcý, neb dědiny puste sedliska... se nachazagu...?*
„W našej dedine puste sedlisko neni...”“ (z fasie obce Slavkovce).

„Puste sedliska se nachazagu gedna ze strany pary Szentivany Jánossčineg, Palko Jurkuw tak rečena ⅓, ktera od rokuw 16, druha Varholý Salata tak rečena, od roka w 14 tež ⅓, kteryh gazdowe umreli a y wčil prinaležitosti panj užjwa...”“ (z fasie obce Veľký Lipník).

„W timto walale se nachacza gedno puste sedlisko, na kterim gest rusznaczka cirkew wistawena, po kterim pustim wsicke dotičnosti pana welkomozneho b. Fissera poddany obsahuge a trima.”“ (z fasie obce Trnávka).

VÝZNAM DOKUMENTOV URBÁRSKEJ REGULÁCIE PRE SLOVENSKÚ JAZYKOVEDU

Dokumentmi tereziánskej urbárskej regulácie sa slovenská jazykoveda na rozdiel od historiografie takmer vôbec nevenovala. Istou výnimkou je len štúdia V. Blanára (2002), v ktorej sa autor pokúsil na základe „životných zastávok“ nášho osvietenca A. F. Kollára dokázať, že slovenský preklad (verzia) tereziánskeho urbára je práve jeho dielom. V tejto štúdii sa autor prvýkrát dotkol aj pravopisnej a jazykovej stránky uvedeného dokumentu, pričom poukázal na menší stupeň jeho pravopisnej i jazykovej normalizácie v porovnaní so súvekými písomnosťami (Blanár, 2002). Aj I. Kotulič sa v štúdii o význame trnavskej univerzity a jej tlačiarne (pri 350. výročí jej vzniku) dotkol i jazyka a pravopisu dvoch urbárskych dokumentov (9-bodového dotazníka a tereziánskeho lesného poriadku), ako aj jozefínskych sčítacích hárkov, ktoré, podobne ako predchádzajúce dokumenty, boli

vytlačené (predtlačené) v tomto variante slovenčiny pre celé slovenské jazykové územie (Kotulič, 1987).

Mimoriadnu pozornosť slovenským dokumentom urbárskej regulácie však venoval za svojho krátkeho života maďarský slavista István Udvari. V diplomatickom odpise nám zanechal vyše sto fasií obcí z terajšieho slovenského jazykového územia, ale aj z obcí, kam sa Slováci po roku 1711, po definitívnom vyhnaní Turkov z Uhorska, prisťahovali, resp. z obcí a mestečiek z tzv. poľského zálohu. Ďalších vyše štyristo fasií nám sprístupnil vo forme regist (Udvari, 1991, 1994, 1994, 1995, 1996). I. Udvari v úvodných štúdiách k týmto dokumentom poukázal na ich dôležitosť pre slovenskú dialektológiu, najmä však pre dejiny slovenčiny, keďže podľa neho jazyk týchto dokumentov je jedným z najdôležitejších zdrojov prvého spisovného jazyka Slovákov. I. Udvari uverejnil faksimile všetkých dokumentov urbárskej regulácie aj v nemčine, maďarčine a slovenčine (Udvari, 1991).

V minulosti dokumenty urbárskej regulácie, predovšetkým fasie, ktoré sa použili aj pre obce s neslovenským (rusínskym, poľským, resp. goralským) obyvateľstvom, bývali príčinami sporov o charaktere ich jazyka a koncom 19. storočia vyvolávali občas jazykové a národnostné spory (porov. Petrov, 1908, 1911, Hnatiuk, 1905, Pastrenek, 1908).

Tlačené dokumenty urbárskej regulácie majú pritom pre dejiny slovenčiny vo všeobecnosti menší význam, než písané dokumenty. V tlačených dokumentoch sa totiž už s kultúrnou slovenčinou v jej západoslovenskom variante v druhej polovici 18. storočia bežne stretávame nielen v katolíckej náboženskej spisbe, ale aj v rôznych písomnostiach určených verejnosti, v učebniciach pre katolícke ľudové školy, v odbornó-náučných príručkách a pod. Tento variant slovenčiny uznával aj cisársky dvor a komunikovala v ňom aj Uhorská miestodržiteľská rada ako nadriadený orgán nad stoličnou správou. Práve v druhej polovici 18. storočia sa začína postupne normalizovať práve v tlačených dokumentoch, ba ako tvrdil E. Pauliny, na báze týchto tlačených pamiatok sa tento variant západnej slovenčiny stal aj kultúrnym jazykom Slovákov, hovorenou kultúrnou slovenčinou (Pauliny, 1983). Nie je preto nič neobvyklé, že sa tento variant kultúrnej slovenčiny uplatnil aj pri publikovaní všetkých tlačených dokumentov urbárskej regulácie. Treba však zároveň povedať, že tento variant kultúrnej slovenčiny, ktorý sa v tom čase šíril po celom slovenskom jazykovom území od západu na východ, mal ešte dosť ďaleko k normalizovanosti, najmä pravopisnej. Svedčí o tom dobová školská príručka, v ktorej sa nachádzajú nasledujúce slová: „*W tohoto pak gazyka pjsmě tak weliká roztržitosť gest, že kolik pjsařů, tolik rozdjlných pjsma spůsobu se nacházy, áno y geden pisař sám s sebú se n-srownáwa...*“ (Kotulič, 1987).

Ešte diferencovanejší obraz o pravopise než tlačený krajinský urbár nám poskytuje slovenská verzia deväťbodového dotazníka s vytlačenými otázkami. Tu na

ploche jednej necelej strany majú mnohé slová rozdielny pravopis, takže v plnom rozsahu platí, že „y *geden pisař sám s sebu se nesrownáwa*“ (porov. *poddaný – poddaný – poddány*, *urbary – urbary*, *zdališ – zdaliss*, *poczatek – poczatek*, *zbiwany – zbiwany*, *obcy – obcy*, *swich pánov – swych pánuw*). A to napriek tomu, že jednotná verzia otázk bola centrálne schválená (v latinčine a súběžne v nemčine, maďarčine a slovenčine) a úradne publikovaná v *Novem puncta examinis*.

Pre slovenskú jazykovedu, predovšetkým pre dejiny spisovnej slovenčiny, dialektológiu, historickú lexikológiu a onomastiku sú fasie konskribovaných obcí veľmi cenným výskumným materiálom. Zapisoval ich notár (pisár) alebo iný člen konskripčnej komisie, vykonávajúcej reguláciu v ľudovej reči. Aj keď táto reč bola do určitej miery notárom upravená a štylizovaná, predsa len vo fasiách badať zreteľný rozdiel medzi rečou notára na jednej strane a rečou priznávajúcich (vypočutých) poddaných na druhej strane.

Skutočnosť, že Slováci v 18. storočí, keď sa začala éra formovania novodobých národných jazykov, nemali kultúrne centrum (mesto), ktoré by fixovalo jednotnú normu, sa prejavila aj na slovenskom pravopise. Jediným kráľovským mestom s čisto slovenským obyvateľstvom bola v tom čase Skalica. Následkom toho pravopis podliehal v rôznych regiónoch vplyvu cudzích pravopisov: českému, maďarskému, poľskému, nemeckému. V prípade češtiny je to pochopiteľné, veď veľká časť písaných pamiatok až po Štúra bola písaná po česky, alebo aspoň bola češtinou ovplyvnená (Pauliny, 1983). Český vplyv sa prejavil na celom slovenskom jazykovom území. Pravopis vo fasiách troch východoslovenských stolíc (Zemplín, Abov a Uh) je poznačený pravopisom maďarského kalvínskeho písomníctva, ktoré sa šírilo z tlačiarne kalvínskeho Ríma – Debrecínu. Vo fasiách z ostatných slovenských stolíc sa maďarský pravopis prejavil, zrejme pod vplyvom konskriptorov Maďarov, napr. v nedôslednom zapisovaní hlások *z – ž*, *s – š*, *c – č*, *g – j*, *i – j* a tiež *č* a *š*. Maďarským pravopisom sú vo fasiách na celom slovenskom jazykovom území zapísané priezviská poddaných, mená a priezviská ich zemepánov, názvy obcí a mestečiek. Poľským pravopisom sú čiastočne poznačené fasie spišských a oravských goralských obcí (bližšie o tom Banczerowski – Snopek, 1991). Vplyv nemeckého pravopisu sa prejavil v používaní gotických litier a v zapisovaní názvov miest a obcí s väčšinovým nemeckým obyvateľstvom.

ZÁVER

Dokumenty urbárskej regulácie patria k najdôležitejším prameňom pre štúdium poľnohospodárskych a majetkovoprávných pomerov v Uhorsku v 18. storočí, ale dôležité sú aj pre dejiny slovenčiny. Opisujú spoločenské a historické pomery vo vtedajšej monarchii v západoslovenskom variante kultúrnej slovenčiny, ktorá bola jedným zo štyroch úradných, resp. poloúradných jazykov monarchie (popri latinčine, nemčine a maďarčine). Z uvedených pasáží urbárskych dokumentov (tlačených

i písomných), vidieť, že písomnosti urbárskej regulácie mali vplyv aj na formovanie Bernolákovej a neskôr aj Štúrovej slovenčiny.

Literatúra

- Atlas slovenského jazyka I – IV. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, 1968 – 1984.
- BANCZEROWSKI, Janusz – SNOPEK, Jerzy: O jazyce urbarow polskich siol Wengerskiego korolevstva vo vremena Marii Terezii. In: Wariacja w języku III. Opole 1991, s. 121 – 125.
- BLANÁR, Vincent: Preložil Adam F. Kollár (tereziánsky) urbár z r. 1767? In: *Studia Academica Slovaca* roč. 31, Bratislava: 2002, s. 10 – 23.
- HNAŤJUK, Volodymyr: Čy bačvaňskij hovir slovackij? In: *Zapiski Nauk. tov. im. Ševčenka* roč. 63. Evov 1905, s. 8 – 12.
- Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.
- HORVÁTH, Pavol: Listy poddaných z rokov 1538 – 1848. Bratislava: 1955.
- KIRÁLY, Péter: A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei. Budapest: Akademiai 1953.
- KOTULIČ, Izidor: Význam trnavskej univerzity pre rozvoj kultúrnej slovenčiny. In: *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava: Veda 1987, s. 69 – 95.
- KOZAR-MUKIČ, Marija: Jezik urbarjev Slovenska okrogline (Tótság) v 18. stoletiju. In: *Nemzetközi Szlavisztikai Napok II. Szombathely: 1986*, s. 115 – 121.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Textová príručka k dejinám slovenského jazyka. SPN. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979.
- LEXICON UNIVERSORUM REGNI LOCORUM POPULOSORUM MDCCLXXIII. BUDAPEST: 1920.
- MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. Bratislava: 1959.
- Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773. Praha: 1924.
- PASTRNEK, František: Rusíni jazyka slovenského. Odpoveď p. Vlad. Hnatjukovi. Sankt-Peterburg: 1908, s. 1 – 19 (separátny výtlačok).
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie (rukopis upravil a doplnil Pavol Žigo). Bratislava: Veda 1990.
- PETROV, A.: Pervyj pečatnyj pamjatnik ugorusskogo narečija. Urbar i innye svjazannyje s kresťjanskoy reformoj dokumenty. Materialy z Ugorskoj Rusi V., Sankt-Peterburg 1908, s. 364 – 366. Predely ugorusskoj reči v 1773 godu po oficial'nyh dannym. Issledovaniye i karty. Materialy z ugorskoj Rusi VI., Sankt-Peterburg: 1911, s. 236 – 247.
- REBRO, Karol: Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku. Bratislava: 1959.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan – ŽIGO, Pavol: Dva pramene k dejinám predpisovnej slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 58, 1993, č. 4, s. 252 – 255.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan – ŽIGO, Pavol: Tereziánske urbárske priznania (fasie) Spišskej a Zemplínskej stolice (Na okraj vydania publikácie J. Udvariho: A Maria Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvű kéziratos forrasai. Szepes és Zemplén vármegyék. Nyíregyháza: 1996.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Z histórie kalvínskych rituálnych kníh z rokov 1750 – 1758. *Slovenská reč*, 65, 2000, č. 5 – 6, s. 279 – 294. K otázke genézy a konštituovania jazyka juhoslovanských Rusínov (Rusniakov). In: *Slavica slovaca*, 19, 1984, č. 3, s. 248 – 263.
- TAKÁCS, Péter – UDVARI, István: Zemplén megyei jobbágy-vállomás az úrbérrendezés korából I., II., III. Nyíregyháza: 1995.

- UDVARI, István: A Mária Terézia-fele úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai (Slovenské dokumenty urbárskej regulácie Márie Terézie) Nyíregyháza: 1991. Szlovák mezővárosok népélete Mária Terézia korában. Nyíregyháza: 1994.
- UDVARI, István: Lengyelországi szepességi falvak népélete Mária Terézia korában. Nyíregyháza 1994. A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvű kéziratok forrásai Szepes és Zemplén vármegyék. Nyíregyháza 1996.
- ULIČNÝ, Ferdinand: Dejiny osídlenia Šariša. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1990.
- ULIČNÝ, Ferdinand: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce 2001.
- Urbáre. In: Pramene k dejinám slovenčiny. 2. Zost. T. Laliková a M. Majtán. Bratislava: Veda 2002, s. 73 – 92.

SPRÁVA O ČINNOSTI JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV ZA ROK 2011

Pavol Žigo

*Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: pavolz@juls.savba.sk*

V roku 2011 vedenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ SAV) pokračovalo vo svojej činnosti v zložení: prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc., riaditeľ, funkciu zástupkyne riaditeľa vykonávala Mgr. Nicol Janočková, PhD. a vo funkcii vedeckej tajomníčky ústavu pôsobila PhDr. Sibyla Mislovičová. Predsedom vedeckej rady bol prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. Ústav ostal naďalej rozčlenený na sedem oddelení:

- oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie (vedúca Alexandra Jarošová),
- oddelenie súčasného jazyka (vedúci Slavomír Ondrejovič),
- oddelenie jazykovej kultúry a terminológie (vedúci Matej Považaj),
- oddelenie dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie (vedúca Iveta Valentová)
- dialektologické oddelenie (vedúci Pavol Žigo),
- oddelenie Slovenského národného korpusu (vedúca Mária Šimková),
- oddelenie lingvistických dát (vedúci Gabriel Gaži).

Koncom roka 2010 pracovalo v JÚĽŠ SAV 18 vedeckých pracovníkov (2 s hodnosťou DrSc., 14 s hodnosťou CSc., resp. PhD., z toho 3 s vedecko-pedagogickou hodnosťou profesora), 30 odborných pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním a 5 pracovníci so stredoškolským vzdelaním. Priemerný vek kmeňových zamestnancov ústavu bol ku koncu roka 54,55 rokov, priemerný vek vedeckých pracovníkov 49,9 rokov.

2. Ťažiskom vedeckej činnosti JÚĽŠ SAV bol výskum v rámci grantových úloh VEGA:

- a) Slovenčina ako kultúrny jav a médium kultúry (č. 2/0152/09, vedúci projektu J. Dolník).
- b) Spracovanie obchodnovednej terminológie pre potreby Slovenskej terminologickej databázy s dôrazom na analýzu terminologických neologizmov (č. 2/0091/09, J. Levická).

- c) Slovník slovenských anojkoným (vodných, terénnych a chotárnych názvov, speleoným, hodoným a skupín objektov, ktoré nie sú určené na bývanie 2/0071/11, I. Valentová).
- d) Etymologický výskum slovenskej lexiky – 2. etapa (č. 2/0095/11, individuálny riešiteľ Ľ. Králik).
- e) Slovník slovenských nárečí – tretí zväzok (č. 2/0028/09, M. Smatana).
- f) Slovanský jazykový atlas (č. 2/0163/11 A. Ferenčíková).
- g) Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel, postredakčná a editačná príprava rukopisu a lexikologicko-lexikografický výskum) (č. 2/0018/11, A. Jarošová).
- h) Konfrontačný výskum slovnej zásoby slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra (2/0076/11, M. Považaj).
- i) Konfrontačný výskum kolokácií v slovenčine a nemčine (č. 1/0947/11, M. Šimková).
- j) Jazykovo-komunikačné správanie mládeže na Slovensku a v Maďarsku v situačnom kontexte intraetnického používania hovorenej slovenčiny (2/0093/2009 spoluriešiteľ S. Ondrejovič).

K projektom budovaným v rámci štátnych programov vedy a výskumu a štátnych objednávok okrem prípravy Slovníka súčasného slovenského jazyka (2005 – 2012) patrí budovanie Slovenského národného korpusu a elektronizácia jazykovedného výskumu na Slovensku – 2. etapa (č. zmluvy 0967/2006, M. Šimková) a projekty v rámci štátnej objednávky.

K medzinárodným projektom v rámci medziakademickej dohody patria:

- a) Slovanský jazykový atlas: koordinátor JÚLŠ SAV, zodp. riešiteľ A. Ferenčíková, spoluriešitelia: Bulharsko, Bosna a Hercegovina, Bielorusko, Česká republika, Nemecko, Chorvátsko, Poľsko, Rusko, Srbsko, Slovinsko, Ukrajina.
- b) Princípy a metódy tvorby výkladového slovníka (koordinátor JÚLŠ SAV, A. Jarošová)
- c) Slovenský jazyk v Maďarsku (S. Ondrejovič).

K projektom v rámci 7. rámcového programu patria:

- a) Konceptuálne modelovanie zosieťovania centier vysokokvalitného výskumu v oblasti slovanskej lexikografie a ich digitálnych zdrojov (Inštitút matematiky a informatiky Bulharskej akadémie vied, riešiteľ zo slovenskej strany R. Garabík, ako aj riešitelia z Poľska, Ruska, Slovinska, Ukrajiny).
- b) Slovenčina online (R. Garabík, spoluriešitelia z Nemecka, Veľkej Británie, Litvy, Poľska).
- c) Slovenská terminologická sieť (Slovenský odbor Generálneho riaditeľstva Európskej komisie pre preklad, A. Jarošová).

3. V rámci edičnej činnosti vydal JÚLEŠ SAV v roku 2010 tieto knižné publikácie:

- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA H – L. Red. A. Jarošová a K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011. 1087 s.
- Žigo, P.: HISTORICKÁ AREÁLOVÁ LINGVISTIKA. STUDIASELECTA 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 2011. 384 s.
- Kopecká, M., Laliková, T., Ondřejková, R., Skladaná, J., Valentová, I.: STARŠIA SLOVENSKÁ LEXIKA V MEDZI JAZYKOVÝCH VZŤAHOCH. BRATISLAVA: Veda 2011. 202 s.
- ŽIVOT MEDZI APELATÍVAMI A PROPRIAMI. Jazykovedné štúdie XXIX. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda 2011, 259 s.

Významné tituly – SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA a monografia J. Dolníka TEÓRIA SPOSOBNÉHO JAZYKA – bol súčasťou prezentácie vydavateľstva Veda na knižnom veľtrhu Biblioteka (6. 11. 2011).

Okrem toho vo vedeckých zborníkoch a časopisoch (domácich i zahraničných) pracovníci ústavu publikovali 76 štúdií, vedeckých a odborných článkov, 8 recenzií vedeckých prác a 21 prehľadových prác. Do periodickej tlače (do časopisov Kultúra slova, Slovenská reč, Forum, Academia, Normalizácia, Poistné rozhlady, Quark, Revue o dejinách a spoločnosti, Rodina a škola, Roľnícke noviny, Správy SAV a iných) pripravili vyše 120 popularizačných príspevkov, jubilejných medailónov a správ a tlačovým a elektronickým médiám poskytli viac ako 42 rozhovorov.

4. Jazykovedný ústav aj v roku 2011 organizoval, resp. spoluorganizoval viaceré vedecké podujatia:

- a) Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte. Smolenice 21. – 23. 9. 2011.
- b) Vedecký seminár venovaný 90. výročiu narodenia prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc. Bratislava 9. 6. 2012.
- c) SLOVKO 2011. VI. medzinárodná konferencia v oblasti počítačového spracovania prirodzeného jazyka a mnohojazyčnosti. Modra, 100 účastníkov, 20. 10. – 22. 10. 2011.
- d) Celoslovenské stretnutie jazykovedcov. Častá-Papiernička 14. – 16. 11. 2011.
- e) XXI. kolokvium mladých jazykovedcov. Šachtičky pri Banskej Bystrici, 107 účastníkov, 30. 11. – 2. 12. 2011. Na podujatí sa zúčastnili mladí jazykovedci zo Slovenska, z Českej republiky, z Poľska, zo Srbska a z Maďarska.
- f) Výstava Jozef Štolc – jazykovedec (1908 – 1981) – spišský rodák. Poprad 7. 7. 2011.

5. Významnou prezentáciou výsledkov ústavu sa stali vyžiadané prednášky na zahraničných a domácich vedeckých podujatiach. Odznali na nich prednášky K. Bu-

zássyovej HROMADNOSTI (KOLEKTÍVNOSTI) A INDIVIDUÁLNOŠŤA KOI JAZYKOVÉ A SOCIÁLNE KATEGÓRIE. (Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte. Smolenice 21. – 23. 11. 2011) a PROJEKT SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA (v bloku Súčasné trendy v lingvistik-ke. In: Slovakistika v zborníkoch Studia Academica Slovaca Bratislava 18. 8. 2011), A Ferencíkovej SLOVOTVORNÁ PROBLEMATIKA V ZVÄZKULEXIKÁLNO-SLOVOTVORNEJ SÉRIE SLOVANSKÉHO JAZYKOVÉHO ATLASU (Poľnohospodárstvo. In: I. slovenský slavistic-ký kongres. Bratislava 26. – 28. 10. 2011), R. Garabíka PARALELNÝ SLOVENSKO-ČESKÝ KORPUS (In: Konfrontační popis současného slovenského a českého lexika. Systémové vztahy a komunikační koexistence. Třešť 7. 7. 2011), N. Janočkovej SYSTÉMOVÉ A (KON)TEXTOVÉ DIMENZIE SLOVOTVORNE MOTIVOVANÝCH SLOVIES V SLOVENČINE (In: Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. Poznań 16. 5. – 20. 5. 2011), A. Jarošovej SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA – SYNERGIA TRADÍCIE A INOVÁCIÍ (In: Čeština v pohledu synchronním a diachronním, Praha 1. – 3. 6. 2011), A. Karčovej VÝSLOV- NOSTNÉ REALIZÁCIE DVOJHÁSKY Ó V SÚČASNÝCH HOVORENÝCH PREJAVOCH NA BÁZE SLOVEN- SKÉHO HOVORENÉHO KORPUSU (In: Korpusová lingvistika 2011. Praha 22. – 24. 9. 2011), S. Ondrejoviča JAZYKOVÁ SITUÁCIA A JAZYKOVÁ POLITIKA NA SLOVENSKU V MEDZINÁROD- NOM (SLOVANSKOM) KONTEXTE (In: Jazykové právo a slovanské jazyky. Praha 26. – 27. 5. 2011) a Jazyková situácia a jazyková politika druhé dejstvo (In: Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte. Smolenice 21. – 23. 9. 2011), M. Šimkovej EKVI- VALENCIA EPISTEMICKÝCH ČASŤÍ V SLOVENSKO-ČESKOM PARALELNOM KORPUSE (In: Slovko 2011. Modra 20. – 21. 10. 2011) a MANUÁLNA KORPUSOVÁ ANALÝZA KOREŠPONDENCIE (ÚVAHY NA BÁZE KOREŠPONDENCIE I. KADLEČÍKA S L. VACULÍKOM. In: Korespondenční texty a jejich lingvistické využití. Ústav českého jazyka Filozofickej fakulty Masary- kovej univerzity. Brno 23. 11. 2011), PODOBNOSTI A ROZDIELY DVOCH BLÍZKOPRÍBUZNÝCH JAZYKOV (NA BÁZE JAZYKOVÝCH KORPUSOV A FREKVencií) In: Korpusová lingvistika 2011. Ústav Českého národního korpusu Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej. Praha 22. – 24. 9. 2011), I. Valentovej POZNÁMKY K ROZDIELOM MEDZI PREŽÝVKOU A FUNKČNÝM ČLENOM ŽIVÉHO MENA INDIVIDUÁLNOU CHARAKTERISTIKOU (In: 18. slovenská onomastická konferencia. Prešov 12. – 14. 9. 2011), J. Wachtarczykovej PODOBA A POVAHANÁ ZVOV LYŽIARSKYCH STREDISK NA SLOVENSKU. In: 18. slovenská onomastická konferencia. Pre- šov 12. – 14. 9. 2011), P. Žiga PRÍNOSSLOVANSKÉHO JAZYKOVÉHO ATLASU PRE SÚČASNÚ JAZYKOVÉDU (In: Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Praha 1. – 3. 6. 2011) a Slavistická tematika vo výskume Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (In: I. slo- venský slavistický kongres. Bratislava 26. – 28. 10. 2011).

6. K 31. decembru 2011 mal ústav 5 interných a 3 externých doktorandov (M. Kopecká, J. Vrábľová, A. Krausová, L. Satinská, E. Baková) a 3 externých dok- torandov (V. Benko, A. Karčová, D. Majchráková), z toho 2 doktorandky boli pra- covníkmi ústavu (A. Karčová, D. Majchráková). Významnými doplnkami vedeckej

výchovy boli doktorandské semináre pod vedením J. Dolníka a XXI. kolokvium mladých jazykovedcov s početnou zahraničnou účasťou.

7. Pracovníci ústavu pôsobili ako vedúci alebo konzultanti diplomových prác (2), ako školitelia doktorandov (9), ako vedúci alebo konzultanti diplomových a bakalárskych prác (12), oponovali dizertačné a habilitačné práce (7), pôsobili ako členovia komisií pre obhajoby doktorandských i doktorských dizertačných prác (8) a boli členmi komisií a oponentmi v habilitačnom a inauguračnom konaní na vysokých školách (3). Mnohí pracujú v spoločných odborových komisiách pre doktorandské štúdium ako členovia alebo predsedovia (P. Žigo v odboroch slovenský jazyk, všeobecná jazykoveda, konkrétne jazykové skupiny – slovanské jazyky a literatúra – slavistika J. Dolník v odboroch slovenský jazyk, všeobecná jazykoveda, konkrétne jazykové skupiny – germanistika, S. Ondrejovič v odboroch slovenský jazyk, všeobecná jazykoveda, konkrétne jazykové skupiny – germanistika a konkrétne jazykové skupiny – orientalistika). Ďalší pracovníci ústavu pôsobia ako členovia vedeckých rád fakúlt a univerzít na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a na Filologickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

8. Viacerí pracovníci ústavu sa zapojili aj do pedagogickej činnosti na slovenských univerzitách (Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Inštitút modernej komunikácie v Bratislave, Bratislavská vysoká škola práva v Bratislave). Ich prednášky a semináre sa týkali dejín jazyka a jazykovedy (Dolník, P. Žigo), všeobecnej a teoretickej jazykovedy (J. Dolník), slovenčiny v súčasnej komunikácii (S. Mislovičová), štylistiky (S. Mislovičová) a lingvistických základov translatológie (J. Dolník). Spolu pracovníci ústavu odprednášali na univerzitách vyše 400 hodín prednášok a uskutočnili viac ako 300 hodín seminárov. Slovensko a JÚLEŠ SAV zastupoval na medzinárodnej úrovni S. Ondrejovič ako riadny člen v Európskej federácii národných jazykových inštitúcií (European Federation of National Institutions for Language, EFNIL). Pracovníci ústavu K. Buzássyová, A. Ferenčíková, A. Jarošová, Ľ. Králik, P. Žigo sa ako členovia medzinárodných komisií pri Medzinárodnom komitáte slavistov zúčastňovali na ich zasadnutiach a práci. S. Ondrejovič a J. Dolník pracovali ako členovia Societas Linguistica Europea, S. Ondrejovič aj v Medzinárodnej sociolingvistickej asociácii v Sofii INSOLICO, Medzinárodnej fonetickej spoločnosti v Prahe, Spoločnosti pre dejiny jazykovedy v Münsteri a v Slovak Studies Association v USA. J. Dolník pôsobil ako člen Societas Linguistica Europea, spoločnosti Oesterreichische Sprachgesellschaft, predseda Spoločnej odborovej komisie v oblasti slovenského jazyka a germanistiky a člen Akreditačnej komisie ministerstva školstva. A. Jarošová zastupovala pracovisko ako členka Eu-

rópskej asociácie lexikografov EURALEX a Asociácie TELRI. Prácu členov v redakčných radách zahraničných periodík vykonávali J. Dolník (Slovo a slovesnosť) a P. Žigo (zborníky *Eslavistica Complutense*, *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas*). Viacerí pracovníci ústavu (A. Ferenčíková, K. Gajdošová, R. Garabík, M. Chochol, N. Janočková, C. Králik, A. Jarošová, A. Karčová, D. Majchráková, S. Ondrejovič, M. Šimková, D. Zvončeková, P. Žigo) sa zúčastnili na vedeckých podujatiach a na pracovných pobytoch v zahraničí (v Česku, Maďarsku, Poľsku, Slovinsku, Macedónsku, na Ukrajine, v Rusku, Bielorusku, Rakúsku, Nemecku, Írsku, Dánsku a Belgicku) a v rámci medziakademických dohôd ústav navštívilo vedeckých pracovníkov (z Česka, Bulharska, Slovinska, Ruska).

9. Pracovníci ústavu sa ako po iné roky aj v roku 2011 podieľali na aktivitách pre ústredné orgány štátnej správy a iné organizácie. Vypracúvali expertízy (napr. pripomienkovali novely zákona o štátnom jazyku), posudzovali jazykovú a terminologickú stránku zákonov a vyhlášok, zúčastňovali sa na tvorbe a ušľachťovaní odbornej terminológie v rámci rezortných terminologických komisií, ako aj v rámci slovenskej terminologickej siete. Traja zamestnanci ústavu boli členmi Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry v otázkach štátneho jazyka (K. Buzássyová, A. Ferenčíková, P. Žigo), členmi rozličných komisií Ministerstva kultúry SR a Ministerstva školstva SR (A. Ferenčíková, M. Považaj), členmi rezortných terminologických a názvoslovných komisií (Ľ. Králik, M. Považaj, I. Vančová). M. Považaj pôsobil ako predseda Názvoslovnej komisie Úradu geodézie, kartografie a katastra SR a členom komisie Ministerstva obrany a Bezpečnostnej rady SR. K. Buzássyová zastupovala pracovisko v Edičnej rade SAV. Pracovníci ústavu zabezpečovali redakčné práce časopisov, ktoré vydáva JÚLŠ SAV (Jazykovedný časopis, Kultúra slova, Slovenská reč) a pôsobili v redakčných radách periodík *Revue* aktuálnej kultúry, *Studia Academica Slovaca*, *Slavica Slovaca* a *Správ Slovenskej akadémie vied*). Podieľali sa na práci výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, výboru Slovenskej onomastickej komisie pri SAV, výboru Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry, výboru Slovenskej spoločnosti prekladateľov odbornej literatúry, Komisie pre vedecký a odborný preklad pri Literárnom fonde. Ústav sa v zastúpení J. Dolníka, S. Ondrejoviča, J. Bosáka a iných zúčastnil aj na príprave hesiel do série zväzkov v rámci projektu *ENCYKLOPAEDIA BELIANA*.

10. Pracovníci oddelenia jazykovej kultúry a terminológie v r. 2011 v rámci listovej a telefonической jazykovej poradne a prostredníctvom elektronickej pošty vybavili vyše 2000 listov a e-mailov a odpovedali na viac ako 10 000 telefonických otázok. Rady v otázkach používania slovenského jazyka poskytovali aj ďalší pracovníci ústavu a mnohí pracovníci sa zapájali do propagovania výsledkov jazyko-

vedného výskumu a do zvyšovania jazykovej kultúry prednáškovou činnosťou pre účastníkov Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, pre redaktorov a moderátorov elektronických médií a redaktorov tlačových médií, pre prekladateľov, ale aj pre pracovníkov štátnej a verejnej správy. Pracovníci JÚLŠ posudzovali, ako aj po minulé roky, jazykovú a terminologickú stránku zákonov, vyhlášok a vládnych nariadení pre Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Ministerstvo spravodlivosti SR, Ministerstvo školstva SR a Úrad vlády, poskytovali odborné poradenstvo v otázkach jazyka, vlastných mien (názvov verejných priestranstiev) a terminológie orgánom štátnej správy a samosprávy (S. Duchková, K. Kálmanová, S. Mislovičová, M. Považaj, I. Vančová). Vyjadrovali sa aj k jazykovej a terminologickej stránke slovenských technických noriem (A. Jarošová, S. Mislovičová, M. Považaj, I. Vančová). Ústav (najmä v zastúpení I. Vančovou) spolupracoval so Slovenským ústavom technickej normalizácie pri tvorbe a ušľachťovaní slovenskej odbornej terminológie a pri terminologickej revízii technických noriem. Výsledkom spolupráce sú publikované slovenské technické normy.

11. Pracovníci ústavu sa aktívne zúčastňovali na mnohých prednáškach a seminároch o terminológii, štandardizácii a prekladaní európskych dokumentov, o počítačovej lexikografii, o význame a obsahu priezvisk na Slovensku, o zdokonaľovaní prejavu v materinskom jazyku pre prekladateľov a tlmočníkov Európskej komisie, Európskeho parlamentu, Súdneho dvora, Dvora audítorov a Európskej centrálnej banky v Luxemburgu, o jazyku a štýle pre moderátorov Rádia FM v Slovenskom rozhlas, o pravidlách slovenského pravopisu, o štátnom jazyku a komunikácii v úradnom styku pre pracovníkov matričných úradov v Inštitúte verejnej správy, o jazykovej kultúre a komunikácii v úradnom styku pre pracovníkov Ministerstva vnútra SR v Inštitúte verejnej správy v Bratislave a pod. Odznali populárne príspevky v tlači, v rozhlas (cyklus Slovenčina na slovíčko – M. Považaj, relácie Nočná pyramída – P. Žigo), desiatky rozhovorov v tlači, rozhlas a v televízii o slovenskom jazyku a jeho kultúre. A. Ferenčíková a A. Ramšáková boli členkami hodnotiacej poroty súťaže žiakov základných a stredných škôl PREČO MÁMRÁDSLOVENČINU, PREČO MÁMRÁDSLOVENSKO, ktorej organizátormi sú Ministerstvo kultúry SR, Matica slovenská, Spolok slovenských spisovateľov, Mladé letá a Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.

12. Ústav na svojej elektronickej stránke (www.juls.savba.sk) sprístupnil viaceré slovníkové diela a jazykovedné publikácie. Okrem základných príručiek a vedeckých prác z produkcie ústavu sú na jeho elektronickej stránke sprístupnené staršie ročníky jazykovedných periodík JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS, KULTÚRA SLOVA A SLOVENSKÁ REČ. Na internetovej adrese ústavu <http://korpus.savba.sk> je sprístupnený aj Sloven-

ský národný korpus pre profesionálnych záujemcov o slovnú zásobu slovenčiny a jej fungovanie v komunikácii.

13. Stav knižničných fondov JÚLŠ SAV k 31. decembru 2011 bol takýto: počet knižných jednotiek 26 836 , z toho prírastok 449; počet dochádzajúcich periodík je 15, z toho 7 domácich.

V ďalšom období sa vedná politika ústavu bude orientovať na riešenie pokračujúcich projektov VEGA. Prvoradou úlohou celospoločenského významu bolo vr.2011 dokončenieavydanie druhéhozväzkuSLOVNÍKASÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA, ktorý je základným vedeckým opisom slovnej zásoby súčasnej slovenčiny vo všetkých sférach komunikácie. Dielo je späté s rozsiahlou pramennou základňou klasického typu, ako aj s materiálom Slovenského národného korpusu a na jeho príprave sa využívajú najmodernejšie elektronické prístupy lexikografického spracovania jazykového materiálu. V súvislosti s prácou v oblasti lexikografie bude pokračovať spolupráca na príprave celonárodného výkladového slovníka slovinského jazyka, ktorého vydanie pripravuje Inštitút F. Ramovša Slovinskej akadémie vied v Lubl'ane. Pri výskume prirodzených foriem národného jazyka – v oblasti dialektológie – pripravila slovenská národná komisia, najmä A. Ferenčíková a M. Chochol, do tlače štvrtý zväzok lexikálno-slovotvornej série projektu s tematikou Poľnohospodárstvo a pokračovala vo výskume substantívnej deklinácie v nárečiach všetkých slovanských jazykov tak, aby výstupy z projektu boli využiteľné nielen v oblasti jazykovedy.

V roku 2012 budú výskumnú stratégiu ústavu tvoriť pokračujúce výskumné úlohy v rámci grantov VEGA, nadstavbovej časti výskumu s orientáciou do teoretickej roviny a interdisciplinárnych dimenzií o orientáciu sa bude klásť dôraz na výklad jazyka vo vzťahu k jeho okoliu, najmä v reláciách jazyk a filozofia, jazyk a osobnosť, jazyk a kolektív, jazyk a politika a jazyk a dejiny. Poslaním takto orientovanej časti vednej politiky je hľadanie odpovedí na fundamentálne otázky, akú rolu hrá jazyk vo filozofickej interpretácii sveta, resp. k akým poznatkom vedú filozofické interpretácie sveta. Ťažiskom výskumu je ozrejmovanie idey o determinácii a limitujúcej sile jazyka pri duchovnom zmocňovaní sa sveta človekom, o fungovaní jazyka ako interpretačného konštruktú, ako aj o redukovaní interpretácie sveta na výklad jazyka. Súčasťou takto orientovanej stratégie má byť aj konfrontácia záverov rozmanitých filozofických interpretácií jazyka s teoretickopoznávacími vývodmi. V duchu európskeho spoločenskovedného myslenia pôjde o výklad jazyka ako objektu dejín, ich zrkadla aj média, ako aj jednej z dejinných síl s koncentráciou pozornosti na materinský jazyk ako imanentný element dejín etnika, resp. národa.

CELOSLOVENSKÉ STRETNUTIE JAZYKOVEDCOV

Katarína Gajdošová

*Slovenský národný korpus Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, 813 64 Bratislava, e-mail: katarinag@korpus.juls.savba.sk*

V dňoch 14. – 16. 11. 2011 sa v Účelovom zariadení kancelárie Národnej rady SR uskutočnilo Celoslovenské stretnutie jazykovedcov, na ktorom sa zúčastnilo 54 slovakistov z Bratislavy, Trnavy, Nitry, Banskej Bystrice, Prešova, Košíc, ale aj z Lundu, Békešskej Čaby či Viedne. Podujatie slávnostne otvorila Adriana Ferencíková, predsedníčka Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied v Bratislave (ďalej SJS pri SAV), ktorá pripomenula, že jeseň je nielen časom zberu výsledkov predchádzajúceho úsilia, ale aj časom plánov do ďalšieho obdobia. Prítomným sa v úvode prihovril aj Pavol Žigo, riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave (ďalej JÚĽŠ SAV). Uviedol, že súčasťou podujatia je aj Valné zhromaždenie SJS pri SAV, na ktorom sa zúčastnia jazykovedci z domácich i zahraničných pracovísk. Cieľom celého podujatia bude vzájomne sa informovať o jednotlivých výskumných projektoch pracovísk na Slovensku i mimo neho, možnosť diskusie a nadviazanie užšej spolupráce.

A. Jarošová z JÚĽŠ SAV príspevku SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA: ODKIAĽ VYCHÁDZA A KAM KRÁČA? zdôraznila, že Slovník súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ) je výsostne kolektívne dielo, ktoré vychádza z istých tradícií. Determinantmi jeho vzniku sú nielen lingvistické kontexty, v ktorých sa dielo rodí, ale aj mimolingvistické kontexty, akými sú finančné prostriedky z Ministerstva školstva SR a Ministerstva kultúry SR, aby dielo mohlo vzniknúť v stabilnom lexikografickom kolektíve a s pomocou najnovšieho softvérového zabezpečenia. Autorka sa zmienila aj o jazykovo-politickom faktore, ktorý ovplyvnil vydanie prvých dvoch zväzkov SSSJ. Podrobne sa venovala vplyvu lingvistického kontextu a rozvoja lexikologicko-lexikografickej teórie na koncepciu tvorby SSSJ, pričom zhrnula vývoj kodifikácie a jej odraz v lexikograficko-lexikologickej koncepcii od času pred prvými Pravidlami slovenského pravopisu v roku 1931 až po súčasnosť. Osobitne sa pristavila pri porovnaní koncepcie prvého moderného výkladového slovníka – Slovníka slovenského jazyka (1959 – 1968) a Krátkeho slovníka slovenského jazyka s koncepciou tvorby SSSJ. Ten zachytáva reálny jazyk so všetkými kvalifikátormi na jednotlivé vrstvy slovnej zásoby, nie je však dodnes uznaný za kodifikačnú príručku. Pri koncipovaní slovníka je pre autorov dôležitá validácia a kredibilita zdroja. Frekvencia výskytu slova nie je absolútnym ukazovateľom, avšak stojí za tradičnými konceptmi a nedá sa prehliadať. Nezanedbateľným faktorom je pri spracúvaní aj zauží-

vanosť lexémy. V diskusii k príspevku vystúpil o. i. P. Žigo z JÚLŠ SAV a poprial SSSJ, aby sa čoskoro stal kodifikačnou príručkou.

Príspevok SLOVANSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS 4 ZVLEXIKÁLNO-GRAMATICKÉ SÉRIE (POL-NOHOSPODÁRSTVO) predniesla A. Ferenčíková z JÚLŠ SAV. Zhrnula históriu vzniku Slovanského jazykového atlasu: vznik prvej myšlienky, ustanovenie medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas a utvorenie národných komisií. Pracovný kolektív vymedzil sieť bodov a rozsah sledovaného územia, vypracoval dotazník s ohľadom na jednotlivé jazyky. P. Žigo inicioval vypracovanie počítačového programu na spracovanie atlasu. Autorka prehľadne zhrnula, v ktorých rokoch vyšli jednotlivé zväzky atlasu a ktoré krajiny sa na ich vydaní podieľali. Štvrtý zväzok atlasu pripravuje do tlače JÚLŠ SAV. Spracúva sa v ňom 42 lexikálnych, 6 lexikálno-slovotvorných, 39 slovotvorných javov a 1 sématický jav. Zväzok bude obsahovať 89 analytických máp (každá mapa zahŕňa 1 jav) a niekoľko syntetických máp. A. Ferenčíková názorne ukázala viaceré analytické mapy (názvy zemiakov a hrušiek) a syntetickú motivačnú mapu názvu nevädze. V diskusii P. Žigo z JÚLŠ SAV zdôraznil, že problematika tvorby Slovanského jazykového atlasu a spracovania 4. zväzku tohto diela je taká rozsiahla, že by si vyžadovala samostatný seminár. Tiež podotkol, že JÚLŠ SAV je jediné pracovisko na Slovensku, ktoré prostredníctvom spomenutého projektu spolupracuje so všetkými slovanskými pracoviskami. IV. zväzok bude veľmi osočný nielen pre jazykovedcov, ale veľa napovie aj historikom, kulturológom či etnografom.

M. Smatana z JÚLŠ SAV predstavil príspevok ĎALŠIA ETAPARIEŠENIA GRANTOVÉHO PROJEKTU SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ (ďalej SSN) výkladový slovník slovenských nárečí, ktorého výsledky sa opierajú aj o iné lexikologické výskumy a lexikografické publikácie. Spomenul tiež antológiu nárečových textov – čítanku nárečových textov z územia Slovenska podľa jednotlivých regiónov s názvom *Čo dedina, to reč iná*. Súčasťou tretieho zväzku čítanky bude aj zvukový materiál na CD nosiči. M. Smatana stručne predstavil zloženie autorských kolektívov jednotlivých zväzkov slovníka a zdôraznil, že projekt svojou novátorskou koncepciou ovplyvňuje aj prácu inonárodných lexikografických kolektívov. Pristavil sa i pri spolupráci s Centrom informačných technológií a Univerzitnou knižnicou v Bratislave na digitalizácii a záchrane archívnych materiálov – rukopisných máp, ktoré boli v ohrození. V spolupráci so Slovenským národným korpusom (ďalej SNK) sa podarilo naskenovať ukážky z archívu nárečových textov, ktoré sa plánujú spracovať do podoby nárečového korpusu. Elektronizácia projektu umožnila prijať zjednocujúce riešenia vedúce k unifikácii lexikografických postupov, využiť praktické vyhľadávače, eliminovať koncepčné nedôslednosti pri tvorbe nových zväzkov, graficky zbližovať tematicky príbuzné lexémy a porovnať správnosť lexikografických riešení. V diskusii vystúpila A. Uhrínová-Hornoková z Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (ďalej VÚSvM), ktorá podotkla, že dôležité je myslieť pri príprave SSN aj na mapovanie

slovenských nárečí na územiach mimo Slovenska. K. Balleková z JÚLEŠ SAV odpovedala, že je náročné spracovať slovník takého rozsahu, aby vypovedal o nárečiach na enklávnych územiach. A. Ferenčíková z JÚLEŠ SAV reagovala na otázku Ľ. Ďuroviča o zachytávaní posunu a vývinu nárečových výrazov, pričom zdôraznila, že spomínané javy sú zachytené v 2. zväzku Atlasu slovanského jazyka.

M. Šimková z JÚLEŠ SAV obrazne prirovnala vo svojom príspevku 10 ROKOV SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO KORPUSU – AKO SA NÁM VYDARILLO TOTO DIEŤA A ČO Z NEHO EŠTE MÔŽE VYRÁŠŤ? jednotlivé etapy rozvoja SNK k vývinovým štádiám dieťaťa. Prehľadne zhrnula rozvoj matematickej a korpusovej lingvistiky vo svete i na Slovensku, potrebu existencie korpusového projektu na Slovensku ako takého, ale aj nevyhnutnosť dostatočnej materiálovej základne na koncipovanie SSSJ. V súčasnosti participuje SNK na mnohých domácich i medzinárodných projektoch. Snaží sa tiež poskytovať svojim používateľom čo najviac a čo najkvalitnejších dát na výskum v mnohých oblastiach. Okrem jednotazyčného korpusu a mnohých subkorpusov písaných textov sú k dispozícii používateľom štyri paralelné korpusy (slovensko-český, slovensko-anglický, slovensko-francúzsky, slovensko-ruský), Slovenský hovorený korpus, Slovenská terminologická databáza s 5 000 terminologickými záznamami, morfológická databáza, frekvenčné zoznamy, ale aj databáza lingvistických zdrojov, medzi ktoré patria časopisy, zborníky, monografie a najmä slovníky z produkcie JÚLEŠ SAV. Denne rastie počet používateľov SNK, v poslednom období najmä z radov učiteľov základných a stredných škôl. Sprístupnené lingvistické zdroje majú návštevnosť okolo 40 000 dopytov denne. M. Šimková spomenula aj plány SNK v najbližšej budúcnosti, medzi ktoré patrí tvorba diachrónneho a nárečového korpusu, slovensko-nemeckého paralelného korpusu, ale aj príručky pre používateľov a frekvenčného slovníka. Ľ. Balážová z JÚLEŠ SAV v diskusii poďakovala kolektívu SNK za všetku prácu, ktorou prispieva ku kvalitnej podobe SSSJ.

Popoludňajší blok otvoril svojím príspevkom KOMENTOVANÉ REPRINTY NAJSTARŠÍCH SLOVENSKEJCH TLAČÍ (GRAMATIKY, KATECHIZMY) Ľ. Ďurovič, ktorý zdôraznil potrebu filologických reedícií, počnúc Masníciom až po Hattalu, a najstarších katechizmov, pretože je dôležité najstaršie slovenské tlače nielen poznať, ale aj filologicky ich komentovať a dať ich verejnosti k dispozícii. Vydanie týchto diel v súčasnosti je elementárnou národnou nevyhnutnosťou, pričom je v súvislosti s elektronickými možnosťami jednoduchšie ako v minulosti. Za dôležité Ľ. Ďurovič považuje, aby sa jazykoví historici venovali aj interpretácii tvaru písma a interpretácii tlačí. Do diskusie k príspevku sa zapojili M. Majtán, M. Žiláková z Univerzity J. Selyeho v Komárne a P. Žigo z JÚLEŠ SAV. Ten podotkol, že podstatné je vydávať diela z hľadiska spoločensko-sociálneho cítenia, pričom kľúčový je sociolingvistický prístup k textom. Nie je prioritné len konštatovať, či ide v textoch o slovenčinu alebo češtinu, ale je potrebné identifikovať sociálnu paradigmu ľudí, ktorí jazyk tej doby používali.

M. Majtán predniesol príspevok **SÚČASNOSŤ A BUDÚCNOSŤ SLOVENSKEJ ONOMASTIKY**. Hovoril o tradícii onomastických konferencií, o zborníkoch a publikáciách, pripomenul zakladateľov slovenskej onomastickej teórie – V. Blanára a Š. Ondruša. Zdôraznil potrebu tvorby slovníka názvov. Informoval o historicko-etymologických slovníkoch priezvisk a mien v okolitých krajinách a o databáze slovenských priezvisk a názvov, ktorá je prístupná na stránke SNK. Vymenoval onomastické knižné publikácie aj projekty, na ktorých sa aktuálne pracuje, najmä projekty týkajúce sa hydronymie. Mladým slovenským onomastikom odkázal, že súčasnosť onomastiky patrí všetkým, ale jej budúcnosť závisí od tých, ktorí sú vekom mladší, a od výsledkov ich práce v nasledujúcich desaťročiach. V diskusii vystúpil J. Krško z Katedry slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (ďalej FHV UMB), ktorý spomenul prínos banskobystrickej onomastickej školy a vydané i pripravované diela. G. Múcsková z JÚĽŠ SAV upozornila, že pri práci na onomastických projektoch je možnosť spolupráce s geobotanikmi, ktorí dokážu objasniť, ako sa menil charakter oblasti a aký dosah malo využívanie pôdy a jej kultivovanie a ako sa menilo zloženie istých území.

I. Valentová z JÚĽŠ SAV informovala v príspevku **CHARAKTERISTIKA KONCEPCIE PROJEKTU SLOVNÍK SLOVENSKÝCH ANOJKNÝM (VODNÝCH, TERÉNNÝCH A CHOTÁRNYCH NÁZVOV, SPELEONÝM, HODOMÝM A SKUPÍN OBJEKTŮ, KTORÉ NIE SÚ URČENÉ NA BÝVANIE)** o projekte pripravovaného slovníka. Predstavila jeho koncepciu, východiská a heslár, ktorý bol utvorený s použitím 250 tisíc kartotečných lístkov onomastickej kartotéky JÚĽŠ SAV. Spomenula Slovníky pomístních jmen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ktoré vznikajú v Českej akadémii vied, ale aj Slovník slovenských terénnych názvov, ktorý pripravuje JÚĽŠ SAV v elektronickej podobe v spolupráci s Akadémiou vied ČR.

T. Laliková z JÚĽŠ SAV predniesla príspevok o prevzatiach v staršej slovenčine **MONOGRAFICKÁ ŠTÚDIA STARŠIEHO SLOVENSKEJ ALEXIKAMEDZIJAZYKOVÝCH VZŤAHOCH**. Autori štúdie vychádzajú z elektronickej verzie Historického slovníka slovenského jazyka (ďalej HSSJ), z ktorej získali korpus prevzatých slov selektovaných podľa jazykov. Stručne sa venovala jednotlivým skupinám prevzatých slov: latinizmy, germanizmy, polonizmy, bohemizmy, hungarizmy, hebreizmy, arabizmy, rumunizmy, ukrajinizmy.

V utorok 15. 11. 2011 otvorila rokovanie D. Slančová z Inštitútu slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (ďalej ISMKŠFFPU) svojím príspevkom **INTERDISCIPLINÁRNY VÝSKUM NA KATEDRE SLOVENSKEHO JAZYKA INŠTITÚTU SLOVAKISTIKY, VŠEOBECNEJ JAZYKOVEDY A MASMEDIÁLNYCH ŠTÚDIÍ FILOZOFICKEJ FAKULTY PREŠOVskej UNIVERZITY V PREŠOVE: ŠPORT – KOMUNIKÁCIA – JAZYK**, v ktorom informovala o interdisciplinárnej spolupráci s Fakultou športu Prešovskej univerzity v Prešove a o jej výsledkoch. Projekt *Komunikácia*

medzi trénerom a hráčmi loptových hier staršieho školského veku má deskriptívny a čiastočne explanačný cieľ. Výskum sa realizoval v chlapčenských družstvách futbalu, hádzanej a volejbalu (spolu 15 tréningov a 15 zápasov). Jazykový materiál obsahuje prehovory trénera a chlapcov vo veku 11 – 14 rokov v celkovom rozsahu približne 30 000 riadkov transkriptu. Autori si kladli otázku, ako lingvisticky uchopiť komunikáciu medzi trénerom a hráčmi, keďže ide o interdisciplinárny prístup, ktorého súčasťou sú športová humanistika, sociolingvistika, pragmatika aj sociológia (športu). V diskusii S. Ondrejovič z JÚLŠ SAV ocenil, že na Slovensku máme takýto výskum, a položil otázku, či je možné prirovnať komunikáciu vo vrcholovom športe k vojenskému typu komunikácie. Autorka zdôraznila, že vrcholový šport sa riadi veľmi silnými normami a má veľmi striktné pravidlá, ktoré vedú k vysokej úrovni disciplíny a sebadisciplíny. V tomto je to podobné ako u vojakov. Komunikácia je direktívna. Avšak tréneri sa zaväzujú, že nebudú prechádzať do spoločensky neprijateľných vzťahov.

M. Ivanová z ISMKŠ FFPU informovala v príspevku VALENČNÝ SLOVNÍK SLOVENSKÝCH SLOVIES 1 (NA KORPUSOVOM ZÁKLADE) o projekte doplnenia a rozšírenia valenčného slovníka slovenských slovies. Jeho cieľom je vytvoriť databázu najfrekvencovanejších slovies, zachytávajúcu slovesné doplnenia v prirodzenom kontexte. Slovník reaguje na teoretické podnety z oblasti valencie (J. Panevová, M. Ivanová, J. Horecký). M. Ivanová porovnala pripravovaný slovník so spracovaným valenčným slovníkom českých slovies (M. Lopatková – V. Kettnerová: Valenční slovník českých sloves. Praha: Karolinum 2008, 382 s.). Nový výskum valencie slovenských slovies prebiehal počas roka 2011, jeho súčasťou je aj precizovanie teoreticko-metodologických východísk, najmä sémantickej klasifikácie verb tak, aby bola odstránená istá lakúnovitosť a teoretické diskrepancie, ktoré sa objavili v úvode predchádzajúceho valenčného slovníka. M. Ivanová ukázala niekoľko konceptov známych vo svete, poukázala na problémy, ktoré sa spájajú s vymedzeniami hraníc sémantických rolí, a predstavila spôsob zápisu hesla v pripravovanom slovníku. Do diskusie sa zapojili J. Hašanová, V. Benko, A. Jarošová a N. Janočková, všetci z JÚLŠ SAV, ktorí poskytli autorom slovníka cenné rady vychádzajúce z tvorby SSSJ.

M. Ološtiak z ISMKŠ FFPU v príspevku pripravenom s M. Ivanovou predstavil SLOVNÍK VIAC SLOVNÝCH POMENOVANÍ (ÚVODNÉ POZNÁMKY K PROJEKTU), ktorom budú zachytené neutrálne viacslovné pomenovania z oblasti domácnosti, umenia, tvorivej činnosti, cestovného ruku, vedy a techniky, práva, ekonómie, politológie, sociológie, psychológie, histórie, geografie, meteorológie, astronómie, ekológie a iných oblastí. Cieľom autorov je zachytiť doteraz lexikograficky nespracované štandardizované lexikálne pomenovania, pričom pozornosť bude venovaná aj kolokáciám. Na príprave slovníka sa pracuje približne 6 rokov v podobe čiastkových štúdií, diplomových

a bakalárskych prác. Doteraz sa zozbieralo a spracovalo približne 10 000 viacslovných pomenovaní. Slovník bude výkladový aj prekladový. Materiálovo vychádza z viacerých zdrojov: heslár Krátkeho slovníka slovenského jazyka, v SNK sa zisťujú kolokačné profily príslušných jednotiek, na základe stanovených kritérií sa vyberajú vhodné lexikálne spojenia. Ďalším zdrojom je excerpčia výkladových a prekladových jednoslovných pomenovaní. Prídavkom budú v osobitných subdatabázach spracované teritoriálne pomenovania z HSSJ a SSN. Výstupom z projektu bude slovník približne s 25 000 – 30 000 heslami a kolektívna monografia. V diskusii K. Buzássyová z JÚLEŠ SAV ocenila zámer zahrnúť do slovníka cudzojazyčné ekvivalenty. V. Benko z JÚLEŠ SAV podotkol, že by bolo vhodné pripočítať k prekladovým jazykom aj češtinu. M. Majtán sa informoval, či autori počítajú s prítomnosťou synonymných spojení. M. Ološtiak odpovedal, že synonymné spojenia budú zachytené v rámci sémantizácie.

V popoludňajšom bloku vystúpila J. Kesselová z ISMKŠ FFPU s príspevkom INTERDISCIPLINÁRNY VÝSKUM DETSKEJ REČI NA KATEDRE SLOVENSKEHO JAZYKA INŠTITÚTU SLOVAKISTIKY, VŠEOBECNEJ JAZYKOVEDY A MASMEDIÁLNYCH ŠTÚDIÍ FILOZOFICKEJ FAKULTY PREŠOVSKÉJ UNIVERZITY V PREŠOVE. Venovala sa v ňom problému školskej neúspešnosti, poruche reči a učenia a modelu funkčnej gramotnosti, v ktorom nie je podstatná ani rýchlosť, ani plynulosť čítania, ale aktívne spracovanie textu, porozumenie a používanie získaných informácií na dosahovanie vlastných osobných cieľov. Výsledky posledného monitorovania žiakov hovoria, že viac ako štvrtina 16-ročných žiakov je funkčne negramotných. Korene problémov spočívajú v jazykových a kognitívnych aspektov raného veku dieťaťa, preto je dôležité diagnostikovať schopnosti detí v tomto veku a zmeniť tradičný koncept pripravenosti dieťaťa na školu. Poruchy totiž nevznikajú v škole, ale prejavujú sa v nej. J. Kesselová ukázala, ako možno problémom jazykového charakteru predchádzať. Realizovala kombinovaný kvalitatívno-quantitatívny výskum, v ktorom vypracovala lingvistický model vývinu nenarušeného dieťaťa. Respondentmi sa stalo 1 700 detí, pričom dáta boli získavané od rodičov prostredníctvom ich reflexie o vývine svojho dieťaťa. Test obsahuje hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku. Výsledky základného výskumu sú publikované v štúdiách o detskej reči. Výstupom projektu sú dva skriningové testy TEKOS1 a TEKOS2, ktorými sa sleduje schopnosť detí porozumieť reči, kvalita ich produkovanej reči a jej rozdiely súvisiace s vekom. V prvej časti sa autorka zameriava aj na neverbálne správanie (schopnosť spájať gesto a slovo), sleduje štádiá detskej hry. Kombinácia kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu je súčasťou testov CDI. Hoci vo svete je len 16 štandardizovaných licencovaných testov, slovenčina medzi ne zásluhou predstaveného projektu patrí. Príspevok podnietil bohatú diskusiu, v ktorej vystúpila K. Buzássyová, A. Ferenčíková, A. Jarošová a J. Hašanová, všetky z JÚLEŠ SAV.

M. Ivanová z ISMKŠ FFPU predstavila v príspevku EVIDENCIALITA V SLOVENČINE realizovaný projekt výskumu, ktorý sa realizoval pod gesciou ISMKŠ FFPU. Termín evidenciality sa v slovenskom kontexte nepoužíva často. Stanovuje sa validitou propozície tak, že sa jej priradujú hodnoty na epistemickej škále – na osi plná istota, vysoká pravdepodobnosť, stredná pravdepodobnosť, nízka pravdepodobnosť a neistota. V projekte sa skúma paralelne 9 slovanských jazykov. Po návrhu základného testu sa uskutočnil v júni 2011 medzinárodný pracovný workshop a diskusia k sporným otázkam, na konci septembra 2011 prebehol samotný výskum. Výsledky výskumu sa aktuálne štatisticky spracúvajú. Na začiatku roka 2012 bude známe vyhodnotenie testu, publikované čiastkové štúdie a mapovaná evidencialita v jednotlivých jazykoch. Do slovenskej časti projektu bolo zapojených 42 respondentov (23 mužov a 19 žien slovenskej národnosti vo veku 18 – 70 rokov) a 4 informanti. Respondenti sú všetci okrem jedného z východného Slovenska, žijú v mestách, väčšina z nich (30) je vysokoškolsky vzdelaná, 12 sú stredoškolsky vzdelaní, pričom ani jeden nebol lingvista alebo učiteľ slovenského jazyka. Základný variant testu obsahoval 7 úloh s podúlohami, celkovo existovalo 16 variantov s odlišným poradím úloh, aby sa redukoval automatizmus odpovedí. Úlohy boli zhodné vo všetkých testoch, avšak jednotlivé národné jazyky mali svoje špecifické úlohy. Zástupca jazyka v projekte bol zodpovedný za to, aby sa do výskumu zahrnuli jednotky zo všetkých typov evidencialít. V slovenčine sa skúmali jednotky: *údajne, vraj, počuteľne, citeľne, viditeľne, očividne, evidentne, zjavne, logicky, zákonite, zrejme, pravdepodobne*. Typologicky sa v teste nachádzali obrázkové úlohy, doplnenie najadekvátnejšieho operátora do vety, doplnenie jednotky z ponúknutého zoznamu, prerozprávanie fiktívnej reportáže a úloha Squartini: odpovedať vždy na rovnakú otázku v štyroch situáciách s rovnakým základom a modifikujúcim prvkom. Do diskusie sa zapojila M. Avramovová z JÚEŠ SAV.

Popoludňajší blok otvorila príspevkom KOMPOZITÁ V SLOVENČINEK. Vužňáková z Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Zhrnula teoretické východiská kompozít v slovotvornom systéme slovenčiny. Cieľom predstaveného projektu je porovnať výskum kompozít v slovenčine a češtine, opísať rozdiely a spoločné atribúty kompozície a derivácie, podať charakteristiku kompozít vzhľadom na slovnodruhovú charakteristiku motivátov a motivantov, určiť motivačnú intenciu kompozít v slovotvornom systéme slovenčiny, sledovať synonymiu a polysémiu koreňov. Výskum smeruje k zostaveniu elektronickej databázy Slovotvorného slovníka kompozít v slovenčine (<http://ssks.pf.unipo.sk/>) a k sumarizácii výsledkov v monografii Kompozitá v slovenčine. Autorka vysvetlila, prečo je potrebné sledovať fungovanie kompozít v súčinnosti s ontogénou reči, ako vplýva typ jazyka na spôsob jeho osvojovania, ako súvisí vývin kognitívnych štruktúr a osvojovanie si jazyka, prečo dieťa predškolského veku netvorí kompozitá, hoci kompozičný postup mu je

známy. Prípadová štúdia obsahuje viaceré závery: z hľadiska ontogenézy reči nastupuje slovtvorba až po gramatike, tvorenie odvodených slov si deti osvojujú skôr ako tvorenie kompozít. Výskyt kompozít v detskej reči je daný typom jazyka, ktorý si dieťa osvojuje, a súvisí s dozrievaním kognície a vonkajšou stimuláciou. K. Vužňáková predstavila výskum realizovaný metódou riadeného rozhovoru, v ktorom sledovala 5- a 6-ročné deti, a jeho čiastkové závery. Do diskusie sa zapojila N. Janočková a K. Buzássyová, obe z JÚLŠ SAV v Bratislave.

V príspevku LINGVODIDAKTICKÁ PRÍPRAVA ŠTUDENTOV SLOVAKISTIKY NAISVIAMŠ
FFPU L. Ološtiaková z ISMKŠ FFPU prehľadne zhrnula pedagogicko-psychologickú prípravu študentov v inštitúte. Zdôraznila, že študent učiteľského smeru je počas štúdia zapájaný do mnohých výskumov, a tak má výborný lingvistický základ. Ako didaktička však pociťuje potrebu zblížovať odbornú prípravu a výskumné aktivity. Zhrnula výhody a nevýhody simulovanej hodiny a predstavila metódu zážitkového vyučovania na ZŠ a SŠ, spojeného s náčuvom a rozborom, pri ktorom má študent aj didaktik možnosť sledovať, do akej miery je získaná teoretická príprava študenta použiteľná v konkrétnom vyučovacom procese. V diskusii R. Ondrejková z JÚLŠ SAV ocenila zážitkový spôsob vyučovania a odporučila vyššie hodinové dotácie takejto výučby. S tým súhlasila aj referentka.

J. Hladký z Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave v kolektívnom **príspevku AKTUÁLNE VEDECKÉ VÝSKUMNÉ AKTIVITY KATEDRY SLOVENSKÉHO JAZYKA A LITERATÚRY PEDAGOGICKEJ FAKULTY TRNAVSKEJ UNIVERZITY** (pripravovanom spolu s Ľ. Rendárom, A. Rýzkovou a A. Závodným) predstavil vedecko-výskumné aktivity katedry z posledného obdobia. Rekapituloval výstupy pracovníkov katedry v podobe troch didaktických príručiek na vyučovanie na ZŠ a SŠ, učebníc na princípe e-learningového vzdelávania a učebníc na časť povinných a povinne voliteľných premetov. Pripravujú sa aj nové vysokoškolské učebnice syntaxe a štylistiky od J. Pavloviča. Na katedre prebieha autonómny vedecký výskum zastúpený najmä onomastickým výskumom v koordinácii Onomastickej komisie pri JÚLŠ SAV, zameraný na výskum hydronymie. Publikovaných je už viacero výstupov z tejto oblasti. Na predchádzajúce výskumy nadväzuje aktuálny projekt diachrónna a synchrónna analýza hydronymie Žitného ostrova. V rámci onomastického výskumu prebieha aj spolupráca s viacerými slovanskými a inými európskymi pracoviskami. Problematike náboženských výrazov sa venuje vedecký zborník, na ktorý nadväzuje stručný katolícky slovník pripravovaný s kolegami z teológie. Fonetickej problematike sa venuje Ľ. Rendár, ktorý vo svojich výskumných projektoch spolupracuje napr. aj s fonetickým laboratóriom v Prešove.

Po prestávke nasledovalo Valné zhromaždenie SJS pri SAV, ktoré prijalo Správu o činnosti SJS za funkčné obdobie rokov 2010 – 2011, schválilo Správu revíznej komisie o hospodárení za toto obdobie a zvolilo nový výbor na obdobie rokov 2012 – 2013.

Posledný deň rokovania – piatok 16. 11. 2011 – otvorila predsedajúca A. Jarošová z JÚLŠ SAV. V príspevku T. Tuškovej a A. Uhrínovej-Hornokovej z VÚSvM v Banskej Čabí AZYKOVÉ PROJEKTY VÝSKUMNÉHO ÚSTAVU SLOVÁKOV MAĎARSKU predstavila A. Uhrínová-Hornoková VÚSvM a jeho históriu. Pristavila sa pri výskumných orientáciách ústavu a prednáškovom seriáli, ktorý ústav organizuje. Vyzdvihla spoluprácu s JÚLŠ SAV, osobitne významnú pomoc K. Ballekovej. Spomenula tiež publikácie A. Divičanovej a M. Žilákovej o jazyku Slovákov v Maďarsku a výskum týkajúci sa slovenskej inteligencie a komunikácie zo sociolingvistického pohľadu. Zhrnula aktuálne prebiehajúce lingvistické projekty ústavu aj tie, ktoré boli ukončené len nedávno – výskum jazykovej inakosti, výskumy o formách zachovania jazykovej menšiny a sociolingvistické výskumy, ako aj celokrajinský výskum v Maďarsku. K. Balleková v diskusii zdôraznila význam existencie VÚSvM, ktorý aj v súčasnosti uskutočňuje dôležitý heuristický výskum a zbiera materiál priamo v teréne. Na výskumoch ústavu sa podieľajú aj lingvisti z iných krajín (Rumunsko, Slovensko).

Projekt POLYKONFRONTAČNÁ ANALÝZA GRAMATICKÉHO SYSTÉMU SÚČASNE SLOVENČINY, TALIANČINY, ARABČINY, NEMČINY A MAĎARČINY S TRANSLATOLOGICKÝM ASPEKTOM predstavila E. Čulenová za kolektív autorov (L. György, J. Miškovská, E. Schwarzová). Projekt sa snaží zmapovať gramatický systém jednotlivých jazykov, ktoré sú od seba viac alebo menej vzdialené. Prvotným impulzom na vznik projektu bol fenomén celosvetovej globalizácie. Cieľom projektu je rozširovať poznatky o jednotlivých malých európskych jazykoch, priniesť o nich nové informácie pre používateľov jazyka v praxi (tlmočníci, politológovia, manažéri, učitelia a pod.), ale aj smerovať od bilingvizmu k multilingvizmu a vyplniť medzeru, ktorá vznikla absenciou polykonfrontačných pohľadov na širšiu skupinu jazykov. Riešitelia sa orientujú na oblasť lingvistickej komparácie a translológie a okrem zmapovania situácie v čiastkových štúdiách si kladú za cieľ aj vydanie učebných texov, ktoré by boli určené pre študentov prekladateľstva a tlmočníctva. Diskusia priniesla pre tvorcov projektu podnetné informácie. A. Jarošová z JÚLŠ SAV zdôraznila najmä potrebu jasnej a presnej špecifikácie porovnávacieho základu všetkých jazykov.

Činnosť Slovenskej asociácie učiteľov slovenčiny predstavila v príspevku SAUS – SLOVENSKÁ ASOCIÁCIA UČITEĽOV. INFORMÁCIA O ASOCIÁCII, JEJ CIEĽOCH A ČINNOSTI R. Ondrejková z JÚLŠ SAV. SAUS existuje už 10 rokov ako záujmová a nezisková organizácia, ktorej ambíciou je zjednotiť učiteľov slovenského jazyka na území Slovenska na všetkých typoch škôl. Jedným z prvých, ktorí podporili vznik SAUS, bol napr. J. Horecký. R. Ondrejková predstavila históriu a predstaviteľov asociácie v čase jej vzniku i v súčasnosti, podujatia a konferencie, ktoré organizuje. SAUS vydáva zborníky s rôznym tematickým zameraním. Referentka prítomných informovala o pripravovanej slávnostnej konferencii, na ktorej chcú organizátori ponúknuť

priestor na vystúpenie lingvistom, literátom v základnom výskume, didaktikom a učiteľom v praxi. Do diskusie sa zapojil P. Žigo z JÚLŠ SAV, ktorý zhrnul, že slovenská lingvistika pociťuje deficit prítomnosti jazykovedcov na vzdelávacom procese. Stretnutie jazykovedcov skonštatovalo, že by bolo žiaduce, aby Ministerstvo školstva SR nominovalo odborníka z oblasti jazyka, ktorý má okrem teoretických schopností aj schopnosti pretaviť poznatky do didaktiky. Lingvistická obec žiada účasť takéhoto odborníka na procese tvorby učebníc, ktoré majú pomáhať budovať v žiakoch jazykový cit a prinášať najnovšie poznatky.

J. Pekarovičová z Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej KSJFF UK) informovala v príspevku STUDIA ACADEMICA SLOVACA – CENTRUM PRE SLOVENČINU AKO CUDZÍ JAZYK – PREZENTÁCIA PROJEKTOV O PRACOVISKU STUDIA ACADEMICA SLOVACA (ďalej SAS) a o jeho aktuálnych projektoch. Spomenula databázu slovakistiky v zahraničí, ktorú pracovisko pripravuje na zverejnenie. Ide o dotazníkový výskumom získavané informácie týkajúce sa vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka na pracoviskách mimo Slovenska. Pristavila sa aj pri Letnej škole SAS, ktorej 47. ročníka sa v roku 2011 zúčastnili frekventanti z 38 krajín sveta. Pri ich vyučovaní je základným etnokultúrnym prístupom a sprostredkovanie lingvokultúrneho obrazu Slovenska. Cieľom výučby nie je len učiť jazyk na komunikačné ciele, ale SAS je aj školou slovakistických štúdií. Ponúka špecializované semináre pre tých, ktorí sa venujú jazyku a literatúre. Osobitnou skupinou je preklad a tlmočenie, napr. pre eurotlmočníkov. Ich cieľom je rozumieť slovenskému textu, a tak sa jeho účastníci zameriavajú na špecifiká prekladu do slovenčiny a zo slovenčiny. Samozrejmosťou je počas štúdia prezentácia etnoreálií či návšteva kultúrnych podujatí. Zaujímavou novinkou pre študentov aj vyučujúcich je stavenie na tradícii z minulých rokov, keď študenti predstavujú svoju kultúru a krajinu. Absolútnou novinkou na Letnej škole SAS sú tvorivé dielne. Ich druhý ročník priniesol profesionálny časopis z letnej školy – SASopis. Skĺbili sa v ňom výsledky viacerých tvorivých dielní – tvorivého písania, grafiky aj fotografie. Súčasťou letnej školy je v posledný týždeň odborno-metodický seminár, ktorého sa môžu zúčastniť lektori slovenčiny. Sú im prezentované novinky z oblasti slovenskej lingvistiky a literatúry. Všetky zborníky z Letnej školy SAS od svojho začiatku až po posledný nájdú záujemcovia v elektronickej podobe na stránke <http://e-slovak.sk/zborniky/>. Pracovisko vydalo učebnice Krížom-krážom A1, A2 aj cvičebnicu A1+A2. V roku 2011 vyšla učebnica Krížom-krážom B1, kolektív pripravuje cvičebnicu pre túto úroveň. Každá učebnica obsahuje aj zvukové DVD s nahrávkami rozhovorov. Dobré známym produktom je e-learning, ktorý je bezplatne prístupný záujemcom o slovenský jazyk. V diskusii ocenil V. Benko z JÚLŠ SAV jednotnú grafickú prezentáciu SAS s prvkami humoru, T. Tusková z VÚSvM zas prínos Letnej školy SAS, ktorý pociťujú vyučujúci v zahraničí po návrate študentov späť na svoje domovské pracoviská. Podľa

kovala aj za učebnice Krížom-krážom a zdôraznila, že je potrebné vyučovať slovenčinu ako cudzí jazyk.

G. Múcsková z JÚLŠ SAV predstavila projekt DIALEKTOLOGICKÁ PRÍRUČKA – VY-SOKOŠKOLSKÁ CVIČEBNICA ZAMERANÁ NA DIALEKTOLOGICKÚ INTERPRETÁCIU, na ktorom participuje spolu s K. Muzikovou z KSJ FF UK a V. Wambachovou z Inštitútu slavistiky Viedenskej univerzity vo Viedni (ďalej ISVU). Myšlienka vzniku príručky je spojená s archívom dialektologických nahrávok, ktoré sa zachovali na FF UK v Bratislave na kotúčových pásoch a ktoré bolo potrebné digitalizovať. Ďalším podnetom bol nedostatok materiálov na vyučovanie dialektológie a vývinu jazyka v ISVU. V spolupráci s inštitútom sa podarilo kotúčové pásy digitalizovať a začať pracovať na tvorbe príručky, v ktorej sú zastúpené tie nárečové skupiny, ktoré zohľadňujú nárečovú diferenciu. V príručke sa nachádzajú ukážky, ktoré patria do oblasti hmotnej kultúry (folklor, etnografický a kultúrny rozmer). G. Múcsková predstavila jednu kapitolku príručky, ktorá štandardne obsahuje charakteristiku územia (vsadenie lokality do územia Slovenska s mapkou), charakteristiku nárečia, pričom nejde o vedeckú dialektologickú charakteristiku, ale primárnou je prítomnosť všetkých takých javov, s ktorými sa študenti slovakistiky pri štúdiu stretávajú. Autorky sa snažia, aby sa v nahrávke nachádzali javy typické pre istý konkrétny druh nárečia. Každá fonéma má pri prepise svoj znak, ale alofóny vo fonetickom prepise nie sú zaznamenávané. V prípade osobitného štýlu prehovoru informátora nie je prejav upravovaný do korektnej nárečovej formy, ale ponecháva sa, ako odznel. Súčasťou publikácie bude aj slovníček pre študentov s paralelnými spisovnými ekvivalentmi. Záver každej časti tvoria cvičenia, v ktorých študenti zisťujú napríklad pôvod slov, pri slovan-ských slovách ich etymologickú motiváciu a pod. Cvičenia sú prepojené s kulturológiou alebo etnológiou, pričom sa študenti učia pracovať s kulturológickým a etnológickým pramennými materiálmi. G. Múcsková pripravila aj zvukovú ukážku z digitalizovaných kotúčov, na ktorých sa nachádza cenný dialektologický materiál. Učebnica bude mať slovenskú a nemeckú mutáciu. A. Jarošová z JÚLŠ SAV v diskusii ocenila záchranu kultúrneho dedičstva a sprístupnenie cenného materiálu v elektronickej podobe. P. Žigo z JÚLŠ SAV zdôraznil prínos pripravovanej príručky aj pre areálovú lingvistiku. Vyslovil poďakovanie za uskutočnený projekt a za šírenie bohatstva slovenskej dialektológie za hranice našej krajiny. K. Balleková poďakovala za pripravované dielo, zvlášť digitalizáciu zvukového materiálu. Predniesla aj niekoľko podnetných návrhov, ktoré budú zapracované do pripravovaného textu príručky.

Na záver podujatia sa prítomným prihovorila A. Ferencíková z JÚLŠ SAV, opäťovne zvolená predsedníčka SJS pri SAV. Vyjadrila presvedčenie, že všetci odídu z podujatia spokojní, lebo sa na ňom podarilo prezentovať bohaté výsledky výskumnej činnosti, a odnesú si podnety do ďalšej práce. Nádej sa, že sa o dva roky spoločenstvo slovakistov stretne opäť, aby prinieslo novú nošu výsledkov vedeckej

činnosti. Prehľadne tematicky zhrnula všetky prednesené príspevky, poďakovala sa ich autorom i tým, ktorí sa zapojili do diskusie. Osobitne sa poďakovala organizátorom podujatia – G. Múcskovej, B. Chocholovej, A. Ramšákovej, za technickú podporu G. Gažimu a V. Benkovi. P. Žigo, riaditeľ JÚLŠ SAV, predniesol uznesenie slovenských jazykovedcov týkajúce sa tvorby učebníc a participácie slovenskej jazykovednej obce na schvaľovaní ich obsahu. Zhromaždenie jednomyselne udelilo mandát vedeniu SJS pri SAV a riaditeľovi JÚLŠ SAV v Bratislave na podpísanie uznesenia za celú zhromaždenú jazykovednú obec a zaslanie dokumentu Ministerstvu školstva SR, Štátnemu pedagogickému ústavu, SAUS a na vedomie aj Ústrednej jazykovej rade pri Ministerstve kultúry SR.

ZAÚJÍMAVÁ PRÁCA Z OBLASTI ĽUDOVEJ FYTONYMIE

Mária Čižmárová: Nominačné modely v botanickom názvosloví.

Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 90.

AFPh UP 212/294. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2008. 191 s. ISBN 978-80-8068-793-9.*

Eubor Králik

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail: kralik@juls.savba.sk

Monografia prof. M. Čižmárovej, pôsobiacej na Inštitúte rusistiky, ukrajinistiky a slavistiky Prešovskej univerzity, je vyústením autorkinho dlhoročného bádateľského záujmu o botanickú lexiku ukrajinských, resp. rusínskych nárečí východného Slovenska.

V úvode k publikácii (s. 5 – 9) M. Čižmárová stručne približuje čitateľovi vývin ukrajinskej i slovenskej botanickej nomenklatúry a uvádza prehľad doterajších výskumov ľudového botanického názvoslovia obidvoch jazykov. Autorka pripomína, že ľudové botanické názvoslovie, odlišujúce sa od vedeckej nomenklatúry, predstavuje „jeden z najstarších vecných okruhov lexiky“ (s. 5), ktorého výskum je dôležitý aj zo širšieho kulturologického hľadiska (porov. s. 7), napriek tomu je však ukrajinská botanická lexika preskúmaná pomerne slabo, pričom ukrajinské ľudové názvy rastlín z východného Slovenska sa zatiaľ nestali objektom systematického výskumu (tamže).

V práci sa analyzuje nárečový materiál, ktorý M. Čižmárová získala počas vlastných výskumov uskutočnených v 90. rokoch minulého storočia v 50 lokalitách východného Slovenska s ukrajinským, resp. rusínskym obyvateľstvom. Charakteristike príslušných nárečí, patriacich „do severokarpatskej nárečovej skupiny západo-ukrajinského dialektu“ (s. 10), je venovaný výklad na s. 10 – 22, tvoriaci zároveň úvodnú časť 1. kapitoly recenzovanej práce (s. 10 – 80). Ide o nárečia, ktoré mali v dôsledku rôznych okolností (napr. postavenie tejto nárečovej oblasti na periférii

* Recenzia vznikla v rámci výskumného projektu VEGA č. 2/0095/11. – Použité skratky jazykov: bulh. – bulharský, č./čes. – český, dluž. – dolnolužický, dnm. – dolnonemecký, germ. – germánsky, gr. – grécky, hluž. – hornolužický, chorv. – chorvátsky, lat. – latinský, lit. – litovský, maď. – maďarský, nem. – nemecký, nhnem. – novohornonemecký, pol. – poľský, psl. – praslovanský, rum. – rumunský, rus. – ruský, slk. – slovenský, sln. – slovinský, srb. – srbský, sthnem. – starohornonemecký, stpol. – staropoľský, strhnem. – stredohornonemecký, ukr. – ukrajinský.

ukrajinského jazykového areálu, fyzicko-geografický ráz územia, dlhodobé kontakty s inými slovanskými a neslovanskými jazykmi a i.) osobitý jazykový vývin – autorka uvádza prehľad ich charakteristických znakov v oblasti fonetiky (reflexy relevantných praslovanských hlások, resp. hláskových skupín, ale aj akcentologické špecifiká) a morfológie, pričom porovnáva skúmané javy so stavom v iných nárečiach ukrajinského jazyka; existujúce odlišnosti možno v niektorých prípadoch vysvetliť interferenciou so slovenskými, resp. poľskými nárečiami skúmaného regiónu. V závere tejto časti práce sa čitateľ stručne zoznamuje aj s problematikou klasifikácie ukrajinských nárečí východného Slovenska (s. 21 – 22).

Výskum takého špecifického lexikálneho okruhu, akým je ľudová botanická terminológia, predpokladá solídnu extralingvistickú orientáciu nielen u samotného explorátora, ale, prirodzene, aj u jeho informátorov: autorka väčšinou spolupracovala s bylinkárkami (z radov najstaršej a strednej generácie), pričom postupovala podľa vlastného dotazníka obsahujúceho aj zobrazenia rastlín (porov. s. 8). Celkovo sa jej podarilo zaznamenať 2 067 botanických názvov, označujúcich 170 rastlinných druhov; cieľom monografie je analyzovať získaný materiálový korpus „z aspektu lexikálno-sémantického, slovotvorného a etymologického“ (s. 7).

M. Čižmárová najskôr venuje pozornosť ľudovým botanickým názvom, ktoré sú motivačne zreteľné; vlastnú materiálovú analýzu takéhoto lexikálneho materiálu začína teoretickým výkladom o problematike nominačných modelov a typov motivácie pomenovania (s. 23 – 29). Analyzujúc motivačne zreteľné nárečové fytonymá, autorka identifikuje početné sémantické modely. Zaznamenané ľudové botanické názvy sú motivované:

- pomenovaniami iných rastlín (kultúrnych poľnohospodárskych plodín i divo rastúcich bylín či burín) – napr. motivácia ukr. dial. *ko'nopa* „konopnica žltkastobiela (*Galeopsis ochroleuca*)“ zrejme súvisí s podobnosťou vysokej stonky a kopijových listov u oboch rastlín);
- apelatívami z botanickej morfológie – '*čorna byl'* „palina abrotská (*Artemisia abrotanum* L.)“ a pod.;
- pomenovaniami živočíchov (resp. častí ich tela) – napr. fytonymum '*husky* „nátržník husí (*Potentilla anserina*)“ môže byť motivované tým, že nátržník sa používa ako krmivo pre zvieratá, ale aj tvarovou podobnosťou jeho listov s husími labkami;
- názvami vecí materiálneho sveta – napr. pomenovanie (*Pet'rovi*) '*kľuči* „prvosienka jarná (*Primula veris* L.)“ zrejme súvisí s určitou podobnosťou kvetov prvosenky a zväzku kľúčov, ktorými podľa ľudových predstáv sv. Peter otváral jar;
- názvami jedál a produktov stravovania – napr. *ko'lačik* „slez lesný (*Malva sylvestris*)“; motivované tvarom plodov rastliny;
- chuťovými vlastnosťami – napr. *s'ladička* „kyslička obyčajná (*Oxalis acetosella* L.)“; podľa sladkej chuti koreňa;

- sfarbením kvetov alebo plodov rastlín – 'žovta 'čaćka „podbeľ liečivý (Tussilago farfara)“ a pod.;
- názvami mesiacov a ročných období – napr. *maj*, *maj'ovy* 'kvitky „púpava lekárska (Taraxacum officinale)“, podľa času kvitnutia rastliny;
- liečivými, omamnými a jedovatými účinkami rastlín – napr. fytonym *ker'vavnik* „rebríček obyčajný (Achillea millefolium L.)“ je motivované schopnosťou rastliny zastavovať krvácanie; rastlinu *na'vratnik* „alchemilka obyčajná (Alchemilla vulgaris)“ podávali kravám, aby im prinavrátila stratené mlieko, a pod.;
- spôsobom rastu – napr. *pupe'nyc* „zádušník brečtanovitý (Glechoma hederacea)“ súvisí s popínavosťou rastliny;
- pomenovaniami ľudí, resp. mytologických bytostí – *ses'trička* „palina obyčajná (Artemisia vulgaris)“, 'boža *krov* „ľubovník bodkovaný (Hypericum perforatum L.)“, *Pa'nejkej Ma'riji var'koči*, 'Panej *Ma'riji* 'svička „divozel veľkokvetý (Verbascum thapsiforme)“ a pod., ktorých sémantická analýza je možná len v kontexte ľudovej duchovnej kultúry.

Dodajme, že v rámci uvedených nominačných modelov M. Čižmárová identifikuje aj ďalšie podtypy motivácie: napr. v rámci modelu „pomenovanie živočícha (resp. časti jeho tela) > názov rastliny“ rozlišuje motiváciu vzájomnou podobnosťou, podradnosťou rastlín, miestom ich výskytu, časom intenzívneho rastu (napr. fytonymá typu *ku'kučka*, motivované časom kvitnutia, zhodným s časom kukania kukučky), vôňou a zafarbením (porov. s. 45).

Ďalší výklad je venovaný ľudovým botanickým názvom, ktoré sú sémanticky neprieťažné. V rámci príslušného lexikálneho materiálu autorka vyčleňuje tri sémantické okruhy, ktorými sú: 1. názvy liečivých rastlín, 2. názvy kultúrnych poľnohospodárskych rastlín, zeleniny a korenín, 3. názvy stromov a kríkov. V tejto časti recenzovanej monografie sa dostáva do popredia etymologická problematika. Významová neprieťažnosť (z hľadiska súčasného jazyka) analyzovaných výrazov súvisí s tým, že často ide o staré fytonymá zachované ešte z praslovančiny (reflexy psl. **berza*, **česъ*(*къ*), **glogъ*, **lipa* a pod.), ktorých sémantická motivácia – pokiaľ ju možno rekonštruovať – sa dnes už nepociťuje; podobne je to aj v prípade botanických názvov prevzatých z cudzích jazykov, kde sa dá uvažovať o motivácii len vo vzťahu k východiskovému cudzojazyčnému výrazu (napr. významovo neprieťažné ukr. dial. 'krompl'i je v konečnom dôsledku prevzaté z nem. *Grund-birne*, doslova „zemská hruška“, a pod.). Samozrejme, sémanticky prieťažné nemôžu byť ani výrazy, ktoré nateraz zostávajú etymologicky nejasné a ešte len čakajú na etymologickú interpretáciu.

Nasledujúca kapitola je venovaná slovotvornej štruktúre analyzovaných botanických názvov. Podľa zistení M. Čižmarovej v analyzovanom korpuse ľudových botanických názvov prevládajú názvy jednoslovné (71,07 %) a dvojslovné (27,29 %); iba

v malej miere sú zastúpené aj názvy trojslovné (1,11 %) a štvor- i viacslovné (0,53 %). Autorka uvádza prehľad sufixov (s rôznou produktivitou), ktorými sú utvorené jednoslovné fytonymá; pozornosť venuje aj názvom prefixálno-sufixálneho typu (už spomenutý *na'vratnik* a pod.) a kompozitám (spolu 5 štruktúrnych typov).

Dvojslovné názvy majú obyčajne štruktúru „adjektívum + substantívum“: M. Čižmárová stručne zhrňuje príznaky, ktoré sa najčastejšie vyjadrujú adjektívami (tvar rastliny, sfarbenie kvetov, chuť a i.). Upozorňuje aj na to, že v ľudovej botanickej nomenklatúre sa adjektíva s významom „divý“ či „poľný“ často využívajú na odlišenie divo rastúcich rastlín od kultivovaných (*'dykbyj čas'nok* „cesnak medvedí [*Allium ursinum*]“ a pod.); adjektívami odvodenými od názvov divých zvierat („vlčí“ a pod.) sa signalizuje divo rastúci, nekultivovaný či nekonzumovateľný rastlinný druh (*'vovči če'rešši* „jarabina vtáčia [*Sorbus aucuparia*]“). Zaujímavé sú autorkine pozorovania, podľa ktorých sa na označenie divo rastúcich rastlín používajú aj pôvodom zdobené názvy (porov. *mak* „mak siaty [*Papaver somniferum*]“ – *'mačok* „vlčí mak [*Papaver rhoeas*]“ a pod.).

Recenzovaná publikácia ďalej obsahuje záverečné zhrnutie (s. 93 – 100), zoznam použitej literatúry (s. 101 – 109) a skratiek (s. 110 – 113), ako aj 7 máp znázorňujúcich lingvogeografické rozšírenie názvov pre 7 vybraných rastlinných druhov (s. 114 – 122; územnú diferenciáciu spracúvaných botanických názvov autorka stručne hodnotí aj na s. 98 – 100). Po stručnom ukrajinskom, ruskom a nemeckom resumé (s. 123 – 126) nasledujú dva indexy či registre, usporadujúce analyzovaný materiál na základe latinských botanických názvov (s. 127 – 162), resp. ukrajinských nárečových fytoným (s. 163 – 190), ktoré sa v práci uvádzajú v prepise do latinky.

Pri analýze tejto nepochybne zložitej a mnohoaspektovej problematiky sa M. Čižmárová vyrovnáva s rozsiahlou odbornou literatúrou, pričom v relevantných prípadoch uvádza viaceré možnosti interpretácie analyzovaného materiálu – napr. názvy typu *sne'ženka* či *pid'snižnyk* „snežienka jarná (*Galanthus nivalis*)“ explicitne hodnotí ako „dvojmotivačné“, keďže príslušné fytonymá môžu byť motivované faktom, že rastlina vyrastá spod snehu, ale aj snehobielym sfarbením jej kvetov (s. 53), a pod. Skúmané ukrajinské nárečové fytonymá autorka analyzuje v širších súvislostiach (neraz prekonávajúcich rámec vlastnej jazykovedy a zasahujúcich do sféry tradičnej ľudovej duchovnej kultúry), pričom pre ne uvádza inoslovanské genetické responzie, ale aj typologické paralely zo slovanských i neslovanských jazykov (napr. pri výklade o sémantickej motivácii fytonyma *'bolhaj* „bôľhoj lekársky [*Anthyllis vulneraria*]“ pripomína inojazyčné názvy príslušnej rastliny motivované príznakom „jazva“ či „rana“ – s. 57). V rámci získaného materiálového korpusu M. Čižmárová identifikuje domáce, neraz už praslovanské pomenovania i prevzatia z rôznych jazykov, ako sú poľština, nemčina či latinčina, ale aj slovenčina – napr. zatiaľ čo názvy typu *'česnok* „cesnak (*Allium*)“ sú v skúmaných nárečiach autochtónne, formy ako

'*cesnik*, '*cesnyk* (so začiatočným *c-*) svedčia o slovenskom jazykovom vplyve (porov. s. 72); zo susedných slovenských nárečí boli prevzaté aj ukrajinské nárečové fytonymy má typu '*rasca*, '*rosca*, '*raska* a pod. „*rasca* lúčna (*Carum carvi*)“ (s. 73 – 74)¹ a i.

Niektoré autorkine konštatovania môžu viesť aj k úvahám o alternatívnych interpretáciách, resp. o možných spresneniach či doplneniach autorského výkladu.

Ako etymologické východisko pre botanický názov *blen* a jeho inoslovanské responzie (slk. *blen*, čes. *blín* a i.) sa v práci uvádza – s odvolaním na V. Machka – psl. **bьlnь* (s. 60); citovaný český lingvista však na príslušnom mieste² rekonštruuje paralelné formy **belnь* a **bьlnь* (s rôznym stupňom koreňového vokalizmu). Forma **bьlnь* sa stala východiskom pre srb.-chorv., bulh. dial. *bun*, zatiaľ čo slk. *blen*, čes. *blín* a i. sú reflexmi psl. **belnь*.³ – Podobne nemožno akceptovať formuláciu „psl. **jelьxa* < **olьxa*“ (s. 75), keďže tu ide o starý paralelizmus foriem so začiatočným psl. *(j)e- a *o-.

Kontradiktórne vyznieva nasledujúca genetická charakteristika: „Botanický názov '*lul'ok*..., ktorý je odvodený od základového slova '*lul'i*, '*lul'at* 'tancovať', bol prostredníctvom západoslovanských jazykov prevzatý z nemčiny: stnem. *lollo* (mätonoh mámivý...)“ (s. 60). Zdroj citovaný autorkou⁴ tu uvažuje o prevzatí nemeckého pôvodu, ktoré sa v slovanských jazykoch až druhotne asociovalo s uvedenými domácimi výrazmi od koreňa '*lul'* (zvukomalebného pôvodu, resp. z detskej reči). – Podobne v súvislosti s názvom '*sosna* „borovica lesná (*Pinus sylvestris* L.)“ M. Čizmarová správne pripomína jeho inoslovanské paralely a uvádza východisko v podobe psl. **sosna*, ktoré interpretuje ako pôvodné **sop-sna*, „utvorené od slova **sopěti* 'fučať, dut'“ (s. 76).⁵ Z toho však vyplýva, že ide o názov utvorený v kontexte praslovanskej

¹ Autorkou citovaný výklad A. Habovštiaka, podľa ktorého sú príslušné slovenské názvy odvodené od koreňa **rьd-* s významom červenej farby (odtiaľ aj slk. *hrdza* < **rьdza* < psl. **rьd-ja*), možno azda spresniť v tom zmysle, že ide o deriváty (*rasca*, *rosca* < **rast-ca*, **rost-ca*; *raska* < **rast-ka*) od slk. dial. *rasť*, *rost'* „*rasca*“, pre ktoré možno rekonštruovať etymologické východisko v podobe psl. **rьstь* < *rьd-tь*, čo je abstraktum utvorené od zmienenej koreňa **rьd-*; porov. novšie KRÁLIK, Ľubor: Príspevok k štúdiu slovanskej fytonymie: slk. *rasca* „*Carum carvi*“. In: *Studia etymologica Brunensia*. 6. Ed. I. Janýšková – H. Karlíková. Praha 2009, s. 167 – 172.

² MACHEK, Václav: ČESKÁ A SLOVENSKÁ JMÉNA ROSTLIN. Praha 1954, s. 205.

³ Porov. aj SLOWNIK PRASŁOWIAŃSKI (ďalej SP). I. Wrocław etc. 1974, s. 202, s. v. *belnь* : *bьlnь*; Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov (ďalej ESSJa). I. Moskva 1974, s. 185 – 187, s. v. **belnь*/*-*belena*; ESSJa III (1976), s. 159, s. v. **bьlnь*.

⁴ ETYMOLOGIČNYJSLOVNYKUKRAJINSKOJIMOVY(ďalejESUM).III.Kyjiv1989,s.326,s.v.[польок]. – Nemecké fytonymum je prevzaté z lat. *lolium* „mätonoh“; porov. KLUGE, Ferdinand: ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DER DEUTSCHEN SPRACHE. Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. Berlin – New York 2002, s. 581.

⁵ Takýto výklad vychádza z predpokladu, že psl. **sosna* bolo súčasťou brtnickej terminológie: pôvodne išlo asi o označenie bŕtl'avých, dutých borovic, v ktorých sídlili lesné včely; reflexy psl. **sosna* v uvedenom význame sú známe z oblasti Polesia, kde je reflex psl. **sopěti* (sloveso zvukomalebného pôvodu) doložený aj vo význame „bzučať (o včelách)“ – zložitú etymologickú problematiku príslušných výrazov najnovšie prehľadne spracúva ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO. 14. Praha 2008, s. 857 – 858, s. v. *sosnь*; s. 858, s. v. **soti*.

slovotvorby, čím sa zároveň relativizuje nasledujúce autorkino konštatovanie, podľa ktorého je pôvod príslušného názvu „pravdepodobne praeurópsky“ (tamže), t. j. malo by ísť o slovo pochádzajúce z (bližšie nešpecifikovaného) predslovanského, resp. predindoeurópskeho substrátu.

Názvy *čor'tuv 'vopolox* „deväťsil lekársky (Petasites hybridus)“, *'čortiv 'opolox* „bodliak (Carduus L.)“, *čor'to'polox* „krasovlas bezbyľový (Carlina acaulis L.)“ sa v recenzovanej práci zaraďujú do skupiny názvov motivovaných nadprirodzenými bytosťami (v tomto prípade čert), ktoré „vyjadrujú nižšiu kvalitu rastlín“ (s. 62). Takáto interpretácia je zrejme korektná v prípade fytoným *'čortova če'rešňa* „krušina jelšová (Frangula alnus Mill.)“ a *'čortovy 'rohы* „plavúň obyčajný (Lycopodium clavatum L.)“, pre citované názvy deväťsila, bodliaka a krasovlasu však možno predpokladať inú sémantickú motiváciu. Ukr. dial. *čor'to'polox* je nepochybne reflexom psl. **čьrtopolchъ*, utvoreného na základe psl. **čьrtъ* (slk. *čert*) a **polšiti* (slk. *plašiť*); zo sémantického hľadiska ide o pôvodné nomen agentis s významom „kto/čo plaší, odplašuje čertov“, pričom takéto pomenovanie súvisí s predstavami o magických vlastnostiach príslušnej rastliny.⁶

Čiastočne doplniť či spresniť možno azda aj výklad o motivácii nárečových fytoným (jedno- i dvojslovných) odvodených „od nejakého pomenovania národného, národnostného či etnického“ (s. 63), ktorá nemusí byť homogénna. V prípadoch typu *ma'd'arkы*, *hame'ryckы* (označenia odrôd jabĺk) či *ta'tarka* „pohánka tatárska (Polygonum tataricum)“ môžu etnické atribúty (v najširšom zmysle) skutočne signalizovať provenienciu označovaných druhov, čo sa však podľa nášho názoru nedá jednoznačne povedať o názve *cy'gans'ki 'brošni* „lopúch väčší (Arctium lappa L.)“, kde si etnický atribút „cigánsky“ môže vyžadovať inú interpretáciu.⁷ Nie je vylúčené, že sa tu stretávame s prípadom, keď sa označenie iného etnika asociuje s akýmsi „odklonom od normy“, s niečím menej kvalitným a pod. – ide tu o prejav semiotickej opozície „vlastný“ (t. j. patriaci k nášmu etniku, charakteristický pre nás, normálny, správny atď.) vs. „cudzí“ (patriaci k iným etnikám, t. j. odlišujúci sa od [našej] normy, a preto často vnímaný negatívne, ironicky a i.).⁸

⁶ „V súlade s názvom sa *čertopoloch* [ruské pomenovanie rastliny – pozn. L. K.] používal na odplašovanie čerta a iných nečistých síl“ (KOLOSOVA, Valerija Borisovna: LEXIKA SIMVOLIKASLAVIANSKOJ NARODNOJ BOTANIKI. ETNOLINGVISTIČESKIJ ASPEKT. Moskva 2009, s. 241); porov. aj SP II (1976), s. 255, s. v. *čьrtopolchъ* (tam i ďalšia literatúra); ESSJa IV (1977), s. 163, s. v. **čьrtopolchъ*. – Nie celkom jasný je vzťah uvedeného výrazu a citovaných ľudových fytoným *čor'tuv 'vopolox*, *'čortiv 'opolox*: ide tu azda o ľudovoetymologickú modifikáciu pôvodného kompozita, vyplývajúcu zo zatemnenia jeho pôvodnej slovotvorno-sémantickej štruktúry („niečo plašiace čerta“) a z následnej reinterpretácie v zmysle „niečo patriace čertovi“?

⁷ Prítomnosť komponentu *'brošni* v štruktúre uvedeného fytonyma zrejme súvisí s kvetnými úbormi lopúcha, ktoré sa svojimi háčikovitými listeňmi zachytávajú na srsti zvierat či na šatách, a preto v nich možno vidieť „ajakúsi“, „ozdobu“, resp. brošňu; porov. aj Machek, ČESKÁ SLOVENSKÁ JEMĚNAROSTLIN, s. 255.

⁸ Syntetizujúci prehľad tejto problematiky novšie uvádza napr. BEREZOVIČ, Jelena Lvovna: SLAVIANSKAJA XENONIMIJA I TIPOLOGIJA MOTIVACIONNYCH PARALLELEJ. In: Slavianskoje jazykoznanije. XIV

Inojazyčné fytonymá, ktoré autorka pripomína (v nadväznosti na V. Machka; porov. s. 65 recenzovanej publikácie) v súvislosti s názvom *tu'rica* „repík lekársky (Agrimonia eupatoria L.)“, odvodzovaným od psl. **turъ* (slk. *tur*),⁹ majú podľa všetkého inú etymologickú charakteristiku. – Sln. *toríca*, označujúce rôzne rastlinné druhy (lipkavec [Galium], lopúch [Lappa] a i.), sa novšie usúvzťažňuje so sln. *torec* „obilný mol“,¹⁰ keďže pre príslušné rastliny majú byť charakteristické plody s ohnutými štetinami; ako sémantická paralela sa uvádza rus. *voški* mn. „kolenec (Spergula)“, odvodené od rus. *voš*, „voš“. ¹¹ – V prípade dnm. *tûnriche*, *-rigge*, *-rî*, *-rît*, *-ride* „lipkavec obyčajný (Galium aparine)“ ide pravdepodobne o pôvodnú zloženinu dnm. *tûn* (zodpovedá spisovnému nem. *Zaun*) „plot“ a dnm. *riden*, *rien* (spisovné nem. *reiten*) „jazdiť“; motivácia typu „čo jazdí na plote a pod.“ sa vysvetľuje tým, že rastlina sa vinie nahor od zeme pozdĺž plota, a keď dosiahne jeho horný okraj, pokračuje v ťahavom pohybe po druhej strane plota smerom k zemi. Formy s druhou časťou *-riche*, *-rigge*, *-rî* vznikli asi v dôsledku zblíženia s dnm. *rigge*, *riche*, *rihe*, *rije*, označujúcim rovnaký rastlinný druh – ide o etymologicky nie celkom jasný výraz, azda súvisiaci s nem. *reißen* „trhať“; pomenovanie môže byť motivované kopijovitými listami lipkavca.¹²

Prehľad inojazyčných paralel ukr. dial. 'krompl'i „ľuľok zemiakový (Solanum tuberosum)“ (s. 70) možno doplniť aj o maď. *krumpli*, majúce rovnakú provenienciu.¹³ – V nadväznosti na citovaný názor ESUM,¹⁴ že slk. *gruľa* „id.“ (ako pravdepodobný zdroj ukr. dial. *gruľa*) vzniklo modifikáciou foriem typu *grumpl'a*, možno uviesť aj predpoklad, že slk. *gruľa* je prevzatie z nem. dial. (Spiš) *Grullen*, *Grull*, *Groll*, čo je forma vzniknutá redukciou pôvodného **Grundel*, ktoré malo vzniknúť skrátením nem. dial. *Grund-oppel* (kontaminácia nem. *Grund-birne* „zemiak“ a *Erd-apfel* „id.“), resp. obmenou nem. *Grund-birne*.¹⁵

V súvislosti s pomenovaním fazule obyčajnej (*Phaseolus vulgaris*) autorka konštatuje, že na skúmanom území sa používa „názov, ktorý súvisí s lat. *phaseolus*“ (gréckeho pôvodu), známy v podobách *fa'sol'a*, *fa'sul'a*, *fa'zul'a*, *fi'zola*, *fi'zol'a* (s. 71): uvedenú informáciu možno spresniť v tom zmysle, že formy so začiatočným *fi-* boli prevzaté

Meždunarodnyj sjezd slavistov. Ochrid, 10 – 16 sent'abria 2008 g. Doklady rossijskoj delegacii. Moskva 2008, s. 44 – 67. – Porov. aj Kolosova, Lexika i simbolika..., s. 107 – 116 (kapitola „Čužije“ *rastenija*).

⁹ Porov. teraz aj ESUM V (2006), s. 680 – 681, s. v. [тупиця].

¹⁰ Odvodenina od **torъ* „ktorý trie, rozťiera, rozdrobuje a pod.“, čo je nomen agentis od psl. **ter-ti*, „triet“; porov. BEZLAJ, France: ETIMOLOŠKISLOVARSLOVENSKEGAJEZIKA. IV. Ljubljana 2005, s. 203.

¹¹ Tamže, s. 205.

¹² Porov. MARZELL, Heinrich: WÖRTERBUCH DER DEUTSCHEN PFLANZENNAMEN. II. Leipzig 1972, stĺpce 570 – 571.

¹³ Porov. AMAGYARNYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAISZÓTÁRA. II. Budapest 1970, s. 650–651; ETIMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DES UNGARISCHEN. II. Budapest 1994, s. 837.

¹⁴ ESUM I (1982), s. 605, s. v. [груля].

¹⁵ Marzell, Wörterbuch..., IV (1979), stĺpec 382.

prostredníctvom rakúskeho nem. *Fisole*.¹⁶ – O vplyve nemčiny treba uvažovať aj v prípade názvov typu *fe'nikel* „fenikel obyčajný (*Foeniculum vulgare*)“, pri ktorých autorka korektne konštatuje súvislosť s lat. *foeniculum* (porov. s. 74): pri priamom prevzatí z latinčiny by sme očakávali formy **fenikulum*, resp. **fenikul*, názvy so zakončením *-el* vznikli akiste pod vplyvom nem. *Fenchel*, prevzatého z lat. *foeniculum*.¹⁷

Názvy typu ukr. dial. *'trebič*, *tre'bina* a pod. „ďatelina lúčna (*Trifolium pratense*)“ autorka hodnotí ako nie celkom zreteľné; v tejto súvislosti uvádza domnienku V. Machka,¹⁸ podľa ktorej mali príslušné fytonymá vzniknúť na základe stpol'. *chrošci koň* „id.“ (s. 71). Z časových dôvodov (neveľký odstup medzi vydaním obidvoch publikácií) už zrejme nebolo možné zohľadniť interpretáciu autorov ESUM, v ktorého najnovšom, 5. zväzku¹⁹ sa Machkova hypotéza hodnotí ako nepodložená, pričom citované ukrajinské nárečové názvy ďateliny sa v ESUM odvodzujú od kompozita typu **treby-kiň* (zloženina ukr. dial. *trebyty* „spotrebúvať, konzumovať“ a *kiň* „kôň“), pre ktoré možno rekonštruovať pôvodný význam „rastlina využívaná ako krmivo pre kone“.

Pre nárečové názvy mrkvy obyčajnej (dial. *'morkov*, *'mor'kov*, *'morkva*, *'murna*; porov. s. 72) autorka uvádza aj inoslovanské paralely (slk. *mrkva* a i.), pričom konštatuje, že príslušné výrazy vznikli z psl. **mъrky* (gen. **mъrkъve*).²⁰ Výraz *'murna*, ktorý sa formálne odlišuje od ostatných uvedených názvov, by v takom prípade bolo potrebné vysvetľovať ako obmenu pôvodnej formy typu *'morkov*; zdá sa však, že tu ide o novšie prevzatie z nemčiny – východiskom sa zrejme stala nejaká nárečová forma zodpovedajúca dnešnému spisovnému nem. *Möhre* „mrkva“ (sthnem. *moraha*, *more*, strhnem. *mor(c)he*, *more*),²¹ porov. napr. nem. dial. (Spiš) *Muhr*, *Muhre* „id.“.²²

Pri výklade o nárečových názvoch agátu autorka korektne uvádza ich etymologické východisko v podobe lat. *acacia*, čo je prevzatie z gr. *akakiā* (ἀκασία) „aká-

¹⁶Porov.najnovšieNEWERKLA,StefanMichael:SPRACHKONTAKTEDEUTSCH–TSCHECHISCH–SLOWAKISCH. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Zweite, durchgehend überarbeitete und aktualisierte Auflage. Frankfurt am Main etc. 2011, s. 396.

¹⁷Newerkla,SPRACHKONTAKTE...,s.575.–Porov.napr.slk.*artikul*,„článok,odsek(napr.zákona)“, prevzaté z lat. *articulus* „článok (prsta), kĺb, členok; časť, odsek a i.“, avšak *artikel* „druh výrobku, tovar“ (t. j. „tovarový článok“) ako prevzatie z nem. *Artikel* „id.“ (< lat. *articulus*; tamže, s. 355); podobne napr. slk. *vehikel* < nem. *Vehikel* < lat. *vehiculum* „vozidlo“ a pod.

¹⁸Machek, Česká a slovenská jména rostlin, s. 121.

¹⁹Porov. teraz ESUM V (2006), s. 626, s. v. [*мребуи*].

²⁰Formálne blízke poľ. *marchew*, hluž. *morchej* (gen. *morchweje*), dluž. *marchej* (gen. *marchweje*) však môžu byť reflexom psl. **mъrchy* (gen. **mъrchъve*) ako starého variantu psl. **mъrky* (gen. **mъrkъve*); porov. ESSJa XX (1994), s. 242.

²¹Východiskom je západogerm. **murhōn* „mrkva“, ktoré môže súvisieť s vyššie zmieneným psl. **mъrky*; porov. Kluge, Etymologisches Wörterbuch..., s. 627.

²²Porov. Marzell, Wörterbuch..., II (1972), stĺpec 55.

cia“; pokiaľ ide o pôvod tohto gréckeho výrazu, prikláňa sa k názoru (uvedenému v ESUM ako jeden z existujúcich výkladov), že ide o derivát od gr. *akakos* (ἄκακος) „nevinný a i.“ (porov. s. 75). Pre úplnosť dodajme, že uvedené grécke fytonym sa novšie (opäť) interpretuje ako inojazyčné prevzatie, pričom etymologické východisko príslušného výrazu sa hľadá v egyptčine,²³ resp. v predgréckom substráte.²⁴

Pokiaľ ide o názvy typu *ja'fyny*, *'jafyry* a pod. „čučoriedka obyčajná (*Vaccinium myrtillus* L.)“, pochádzajúce z rumunčiny (porov. s. 79 – 80), autorka v nadväznosti na ESUM²⁵ konštatuje, že východiskové rum. *afină* je etymologicky nejasný výraz, ktorý sa porovnával s nem. *Affen-beere* „sucha čierna (*Empetrum nigrum* L.)“ (doslova „opíčia bobuľa“²⁶). V kontexte prenosu fytoným na iné rastlinné druhy, súvisiaceho s ich podobnosťou a možnosťou zámeny, by azda bolo možné pripomenúť na tomto mieste hypotézu (neuvedenú v ESUM), ktorá hľadá pre rumunský výraz etymologické východisko v podobe lat. *daphne*, čo je prevzatie z gr. *dafnē* (δάφνη) „vavrín“.²⁷

Pre názvy typu *brus'nica*, označujúce brusnicu obyčajnú (*Vaccinium vitis-idaea* L.), autorka uvádza početné inoslovanské paralely a poukazuje na fakt, že ide o reflexy psl. **brusъnica*, „ktoré sa odvodzuje z *brus* „točiaci sa kameň““ (s. 80). Usúvzťažňovanie obidvoch substantív je z etymologického hľadiska korektné, keďže ide o deriváty od rovnakého koreňa; možno tu však spresniť sémantickú motiváciu uvedeného fytonyma. Psl. **brusъnica* sa interpretuje ako derivát od adjektíva **brusъnъ* (slk. *brúsný*), ktoré je odvodené od slovesa **brusiti* (slk. *brúsiť*), resp. od substantíva **brusъ* (slk. *brus* „nástroj na brúsenie“); motiváciu príslušného fytonyma možno parafrázovať v zmysle „rastlina, ktorá sa dá *brúsiť*“, t. j. ľahko obrusovať, zbrusovať, zberať“: ako sémantická paralela sa v odbornej literatúre uvádza napr. lit.

²³ Ako možné východisko sa uvádza egyptské (koptské) *kake* (κακε), *keke* (κεκε), *kekei* (κεκει) „tmavý; čierny“ (pomenovanie má súvisieť so sfarbením plodov), pričom začiatkové *a-* v gréckom výraze mohlo vzniknúť v dôsledku zblíženia s gr. *akantha* (ἄκανθα) „bodliak, tŕnité krovie, akácia“; porov. CHANTRAINE, Pierre: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots (nouvelle édition). Paris 2009, s. 1268.

²⁴ Za predpokladu súvislosti výrazu s gr. *akakalis* (ἄκακαλις), označujúcim rôzne rastlinné druhy; porov. BEEKES, Robert: ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF GREEK. I. Leiden–Boston 2010, s. 48–49.

²⁵ ESUM I (1982), s. 99, s. v. *afuna*.

²⁶ Takéto pomenovanie sa vysvetľuje „(domnelým) účinkom konzumovania bobúl“ (Marzell, Wörterbuch..., II [1972], stĺpec 206), ktoré majú vo väčších množstvách spôsobovať závraty a bolesti hlavy; porov. aj názvy typu nem. dial. *Rausch-beere* (doslova „opájajúca bobuľa“) a pod. (tamže).

²⁷ Porov. CIORĂNESCU, Alexandru: Dicționarule timologicallimbi române. Ediția îngrijită și traducere din limba spaniolă [originál: Diccionario etimológico rumano. Tenerife 1954 – 1966. 7 zv.], de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin. București 2002, s. 24, s. v. *afin*. – Nedostatkom takejto interpretácie môže byť predpoklad nepravidelného fonetického vývinu (zánik iniciálneho *d-*), nejde tu však o akúsi hláskovú zmenu, ktorú by bolo treba postulovať výlučne *ad hoc* pre potreby výkladu rumunského slova: A. Ciorănescu upozorňuje, že analogické formy sú známe aj v macedoromunčine (*afin*) a v talianskych dialektoch (kalábrijské *áfina*), z čoho môže vyplývať, že „tento jav je už román-sky“ (tamže).

braũkti „hladiť (s tlakom), ťahať, trieť, zotierať“: *brũknẽ* „brusnica“ a i.²⁸ – V súvislosti s nem. *Braus-beere*, *Praus-beere* „brusnica“ (spisovné nem. *Preisel-beere*), pre ktoré V. Machek pôvodne predpokladal súvislosť s psl. **brus-* v zmysle údajného spoločného „praeurópskeho“ pôvodu príslušných nemeckých a slovanských označení,²⁹ možno uviesť aj názor, podľa ktorého je nem. *Preisel-beere* (s rôznymi nárečovými variantmi) prevzaté z hluž. *bruslica*.³⁰

Pokiaľ ide o formálnu štruktúru analyzovaných fytoným, nesúhlasíme s informáciou, že názov *'krokis* „nechtík lekársky (*Calendula officinalis* L.)“ je utvorený pomocou sufixu *-is*, ktorý sa vyskytuje „len jednotlivo“ (s. 84): ide tu zrejme o nedopatrenie, keďže na s. 64 autorka správne uvádza pre toto fytonymum etymologické východisko v podobe gr. *krokos* (κρόκος), z čoho zároveň vyplýva, že nejde o výraz interpretovateľný v kontexte slovanskej slovotvorby. – Fytonymum *'povij* „pupenec roľný (*Convolvulus arvensis* L.)“ neobsahuje sufix *-ij* (tak na s. 83): na inom mieste sa tento výraz zblíži s názvami typu ukr. dial. *po'vojka*, poľ. *powój* „id.“, ako aj so slk. dial. *povoj* (i *povoja*) „popínava rastlina, burina, bot. povoja plotná (*Calystegia sepium*)“,³¹ ktoré súvisia so slovesom *viť*; motivácia uvedených pomenovaní súvisí s tým, že ide o popínavé rastliny, ktoré sa vinú okolo iných rastlín (s. 61). Pre ukr. dial. *'povij* možno rekonštruovať etymologické východisko v podobe psl. **po-voj-b* (odvodenina od psl. **po-vi-ti* „poviť“)³² s hláskovým vývinom v smere **po-voj-b* > ukr. **povoj* > *povij* (so zmenou *o* > *i* v zatvorenej slabike); koncové *-ij* v ukrajinskom dialektizme je súčasťou koreňa, nejde tu o sufix.

V závere recenzovanej práce autorka konštatuje: „Zaznamenávame aj botanické názvy, ktoré nemajú lexikálne paralely v ostatných [slovanských – Ľ. K.] jazykoch a ich nárečiach... Ide o špecifické regionalizmy, ktoré nie sú vlastné iným jazykom a ich nárečiam“ (s. 95). V podobných prípadoch by bola podľa nášho názoru potrebnější väčšia opatrnosť, veď naše poznanie lexiky slovanských jazykov je stále značne fragmentárne. V tejto súvislosti uveďme aspoň dva príklady z príslušnej skupiny výrazov. Etymologickým východiskom ukr. dial. *pro'mincka* „mäta pieporná (*Mentha piperita*)“ je akiste nem. dial. *Braun-*, *Brau-*, *Bra-*, *Pro-minze* „id.“,³³ dial. *'kanviš* „praslička roľná (*Equisetum arvense*)“ možno interpre-

²⁸ SPI (1974), s. 394 – 365, s. v. **brus̃nica* : **brus̃nika*; ESSJa III (1976), s. 51, s. v. **brus̃nica*.

²⁹ Porov. Machek, ČESKÁ A SLOVENSKÁ JMÉNA ROSTLIN, s. 178.

³⁰ Podrobnejšie Marzell, Wörterbuch..., IV (1979), stĺpce 968 – 969 (tam i ďalšia literatúra). Porov. aj novšie konštatovanie V. Machka: „Ale něm. *Preiselbeere* je z č. *bruslina*“ (MACHEK, Václav: ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Praha 1968, s. 70, s. v. *brusin(k)a*).

³¹ SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ (ďalej SSN). II. Bratislava 2006, s. 1057 (výrazy známeznárečí severného stredného Slovenska a Šariša).

³² K alternácii psl. **vi-/vo-* porov. aj psl. **za-vi-ti* (slk. *zavíť*): **za-voj-b* (slk. *závoj*), slk. *ob-vi-t'*: *obojok* (**ob-voj-ok*) a pod.

³³ Pomenovanie je motivované červenkastým, resp. červenohnedým (nem. *braun* „hnedý“) sfarbením stebiel a listov mäty piepornej (nem. *Minze*); porov. Marzell, Wörterbuch..., III (1979), stĺpec 150.

tovať ako prevzatie z nem. dial. *Kannen-wisch* „id.“³⁴ – obidva ukrajinské dialektizmy však nachádzajú paralely aj v slovenských nárečiach, porov. slk. dial. *promincka* „rastlina mäta pieporná“,³⁵ resp. *kanviš*, *kanviš*, *kaniš* „bezkvetná cievnatá rastlina, praslička roľná (*Equisetum arvense*)“.³⁶ V zmysle princípu tzv. opakovanosti prevzatia³⁷ navyše nemožno vylúčiť, že uvedené nemecké výrazy boli prevzaté aj do iných jazykov, ktoré sa vyvíjali v dlhodobom kontakte s nemčinou: uspokojivú odpoveď na túto otázku by mohol priniesť iba ďalší výskum, prekračujúci rámec tejto recenzie.³⁸

Uvedené poznámky či pripomienky – myslené len ako drobné marginálie na okraj recenzovanej práce – nemajú za cieľ znížovať prínos tejto nesporne zaujímavej a hodnotnej publikácie, obsahujúcej bohatý lexikálny materiál, ktorý je cenný z ukrajinistického, ako aj zo širšieho slavistického hľadiska. Vzhľadom na svoju typologickú orientáciu môže byť monografia M. Čižmarovej nepochybne inšpiratívnou nielen pre dialektológov či etymológov skúmajúcich fytonymiu iných (slovenských i neslovenských) jazykov, ale aj pre záujemcov o štúdium ľudovej duchovnej kultúry či pre etnolingvistov.

³⁴ Zloženina utvorená na základe nem. *Kanne* „kanva, kanvica“ a *wischen* „utierať, vytierať, zotierať“. Sémantická motivácia typu „čo vytiera kanvicu, čo slúži na vytieranie kanvice a pod.“ sa vysvetľuje vysokým obsahom kyseliny kremičitej, pre ktorý sa rastlina oddávna používala na čistenie riadu; porov. Marzell, Wörterbuch..., II (1972), stĺpce 253 – 254.

³⁵ SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. III. Bratislava 1963, s. 626 („nár.“, t.j. nárečové slovo); tamaj *promincka* hovor. „1. tuhý mentolový cukrík, mentolka; 2. rastlina mäta pieporná“. – Porov. aj RUDOLF, Rainer: DIE DEUTSCHEN LEHN- UND FREMDWÖRTER IN DER SLOWAKISCHEN SPRACHE. Wien 1991, s. 118 (východiskom obidvoch foriem je nhen. *Prominze*).

³⁶ SSN I (1994), s. 741 – 742 (výraz známy z gemerských, spišských a šarišských nárečí).

³⁷ Porov. KISS, Lajos (Kis, Lajos): ONEKOTORYCH PRINCIPACH ETIMOLOGIZIROVANIJAZAIMSTVOVANYCH SLOV. In: Etimologija 1967. Moskva 1970, s. 70 („принцип неединичности заимствующего языка“; tam aj poukaz na germanizmy a hungarizmy prevzaté do viacerých jazykov strednej, resp. východnej Európy).

³⁸ V súvislosti so slk. dial. *kanviš* možno poukázať i na maď. dial. *kanviksz* „*Equisetum*“, podľa akademického slovníka maďarských nárečí doložené z okolia Rožňavy (porov. ÚJMAGYARTÁJSZÓTÁR. III. Budapest 1992, s. 78). Forma maďarského dialektizmu môže implikovať etymologické východisko v podobe nem. **Kannen-wichs*, ktoré by v druhej časti obsahovalo nem. *wichsen* „potierať (voskom); natierať (niečím) a leštiť“; v slovníku H. Marzella (porov. vyššie) však nenachádzame ani takéto fytonymum, ani iné fytonymá utvorené na základe nem. *wichsen* v uvedenom význame. Keďže maď. dial. *kanviksz* bolo zaznamenané v oblasti, v ktorej je známe aj slk. dial. *kanviš*, nemožno azda celkom vylúčiť ani predpoklad, že forma *kanviksz* vznikla kontamináciou nem. *Kannen-wisch* (prevzatého prostredníctvom slk. *kanviš*?) a *wichsen* „potierať“.

K POČÍTAČOVÉMU SPRACOVANIU ADJEKTÍVNEJ A SUBSTANTÍVNEJ VALENCIE

Kopřivová, Marie: Valence českých adjektiv. Praha: Nakladatelství
Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu 2006. 126 s.

ISBN: 80-7106-862-4

Čermáková, Anna: Valence českých substantiv. Praha: Nakladatelství
Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu 2009. 125 s.

ISBN: 8071064262

Daniela Majchráková

*Slovenský národný korpus Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, 813 64 Bratislava, e-mail: danam@korpus.juls.savba.sk*

Centrálным pojmom valenčnej teórie je sloveso, ktoré svojou sémantikou určuje záväzné komponenty vo vete, teda vetnú štruktúru.¹ Súvisí to s jeho predikatívnou funkciou vo vete, ktorú okrem slovesa môžu plniť aj ďalšie dva slovné druhy: substantíva a adjektíva. Práve valencii týchto slovných druhov sú venované dve monografie z edície Studie z korpusové lingvistiky od autoriek Marie Kopřivovej a Anny Čermákovéj.

Cieľ, ktorý si vytýčila M. Kopřivová, autorka monografie VALENCE ČESKÝCH ADJEKTIV, bol opis formálnych typov adjektívnej valencie zo systémového lexikografického hľadiska. Za východiskové vo svojej práci považuje lexikologické chápanie valencie, ktorej základ tvorí kolokabilita, „primárny základný vzťah lexikálnych jednotiek“ (s. 8). Valenciu chápe ako „formálnu a kategoriálnu gramatickú spájateľnosť slova“ (s. 9), ktorá vyjadruje všeobecnú kolokabilitu, spájateľnosť daného slova. Adjektívna valencia je podľa autorky možná najmä vďaka tomu, že sa adjektíva používajú v predikatívnej funkcii a aj vďaka deverbatívny adjektívam, ktoré preberajú vlastnosti pôvodných slovies. Pri skúmaní valencie rozlišuje, podobne ako pri slovesnej valencii, valenčné exponenty obligatórne a fakultatívne.

Materiálovým zdrojom výskumu bol synchronný korpus českého písaného jazyka SYN2000 (obsahuje 100 miliónov slov), lematizovaný a morfológicky značkovaný. Súčasťou metodológie bol aj spôsob vyhľadávania adjektív v korpuse, ktorý bol možný vďaka morfológickým atribútom prideleným jednotlivým leмам v korpuse.

Do úvahy autorka zobrala frekvenčne vymedzený súbor adjektív, pričom pracovala s bežnými funkciami a prostriedkami slovesného valenčného vyjadrenia. Za-

¹ Nižníková, Jolana–Sokolová, Miloslava a kol.: VALENČNÝ SLOVNÍK SLOVENSKÝCH SLOVIES. Prešov: FF PU 1998. s. 7.

merala sa na adjektíva v predikatívnej funkcii a vyčlenila tri základné valenčné typy: primárne adjektíva typu *hodný* + *genitív*, sekundárne adjektíva odvodené od verba, teda deverbatívne, typu *umiestnený v* + *lokál* a adjektíva s kváziparticipiálnou funkciou, keď deverbatívne adjektívum vytvorené pomocou sufixu *-cí/-úci* je súčasťou nominálnej konštrukcie, napr. *působící při velvyslanectví* (s. 2).

Adjektívnu valenciu poňala autorka najmä z frekvenčného hľadiska, pričom frekvenciu považuje za ukazovateľa typickosti (s. 12). Nejde jej o presnosť frekvenčných údajov, tie sú len orientačné, slúžia na porovnávanie jednotlivých javov a pomáhajú oddeliť typický úzus, centrum skúmaného javu a jeho okrajové oblasti.

Jadro práce tvorí formálny opis adjektívnej valencie, ktorý je rozdelený do štyroch hlavných častí: 1. adjektívna valencia s bezpredložkovým pádom (s. 19), 2. s predložkou a príslušným pádom (s. 37), 3. s infinitívom (s. 47) a 4. s vedľajšou vetou (s. 64). Autorka sa zaoberala aj niektorými špecifickými prípadmi adjektívnej valencie, a to valenciou komparatívu a superlatívu adjektíva.

Kapitola adjektívna valencia s bezpredložkovým pádom je rozčlenená do podkapitol venovaných jednotlivým pádom: genitív, datív, akuzatív a inštrumentál.

Pri opise valencie autorka vychádzala zo slovných druhov. Pre adjektívnu valenciu je typický okrem ľavovalenčného substantíva jeden valenčný exponent, čiže pravovalenčný participant (*podobný* + *datív*), zriedkakedy dva. Slovné druhy, resp. valenčné exponenty autorka sémanticky nešpecifikovala, rovnako ako ani pozorované adjektíva, rozlišovala iba medzi vlastnými adjektívami a deverbatívnymi tvarmi. V podstate išlo o zjednodušený zápis sémanticky nešpecifikovaných valenčných pozícií. Autorka venovala pozornosť aj spôsobu extrakcie adjektív z korpusu SYN2000, keďže pre každý valenčný typ bol potrebný osobitný vyhľadávací výraz. Vzhľadom na vysokú tvarovú homonymiu češtiny, ktorá spôsobuje, že morfológické značkovanie korpusu nie je celkom spoľahlivé, počítala s tým, že frekvenčné údaje sú v mnohých prípadoch nepresné.

Na analýzu genitívneho adjektívneho valenčného typu si autorka vybrala vzorku 25 najfrekventovanejších adjektív z pôvodných 2000 vyextrahovaných lemm. Venovala sa adjektívam ako *plný*, *schopný*, *vědomý* (*si*), *hodný*, *prostý*, *zbavený*, *znalý*. Najfrekventovanejšiu genitívnu valenciu má podľa autorky adjektívum *plný* (z celkových 24 264 výskytov adjektíva našla pri ňom genitív v 6 990 prípadoch). Pri jednotlivých adjektívach autorka uviedla nielen genitívnu valenciu, ale celý valenčný profil. Napríklad pri slove *vzdálený* zaznamenala okrem genitívu aj ďalšie dve valenčné doplnenia: datív a predložku *od*. Príklady dokladala priamo z korpusu, súčasťou analýzy boli aj frekvenčné údaje – autorka hodnotila valenčné exponenty najmä z kvantitatívneho hľadiska.

Rovnako boli analyzované aj ostatné bezpredložkové pády. Datívnu valenciu majú podľa M. Kopřivovej primárne deverbatívne adjektíva, napr. *podobný*, *blízky*,

určený, venovaný, odpovádzajúci, verný. Tieto adjektíva majú často okrem datívnej valencie aj valenciu v inštrumentáli.

Valenčné doplnenie v akuzatívnej, typické pre procesuálne adjektíva vytvorené sufixom *-ci/-ouci*, napr. *rozhodujúci, nasledujúci, meniaci, riadiaci, tvórici, zvyšujúci*, je podľa autorky obligatórne. Tieto adjektíva však autorka analýze nepodrobila pre náročné vyhľadávanie v korpuse.

S valenčným exponentom v inštrumentáli sa najčastejšie stretneme v prípade adjektív tvorených z trpných prídavných slovies, napr. *vybavený, daný, vedený, stanovený, doplnený*. Podľa autorky ide o najčastejšie valenčné doplnenie vyjadrené bezpredložkovým pádom.

V ďalšej časti svojej práce sa autorka venovala predložkovej adjektívnej valencii. Zamerala sa na predložky *v, na, s, zo, o, do, k, pro, za, po, od, u, podľa, pri, pred, medzi, bez, proti, nad, pod, přes, kolem*. K nim pomocou jednoduchého vyhľadávacieho výrazu priradila adjektíva, ktoré sa s nimi spájajú, a v jednotlivých tabuľkách podala štatistický prehľad najfrekvencovanejších adjektív vyskytujúcich sa s konkrétnymi predložkami. Napr. typické adjektíva s predložkou *v* sú *dobrý, používaný, spočívajúci, prítomný, založený, vyrobený, sdružený, platný, uvedený, uložený, činný* a podobne. Ide zväčša o deverbatívne adjektíva, ktoré si so sebou nesú valenciu slovesa. Sú to adjektíva s časovým alebo miestnym významom, ktoré sa okrem predložky *v* spájajú aj s predložkou *na*. S predložkou *na* sa spájajú tak deverbatívne adjektíva, ako aj pôvodné, konkrétne *zvyklý, bohatý, hrdý*, v prípade ktorých ide o najčastejšiu a niekedy aj jedinou obligatórnu valenciu.

Podľa autorky sa pri prepozičnom valenčnom doplnení najviac prejavuje sémantika. Predložky *v, na, pod, do, před, nad, mezi* sa spájajú s adjektívami s miestnym významom. Pri niektorých predložkách vyčlenila aj iné sémantické skupiny adjektív, napr. pre predložku *z* našla adjektíva sémantických skupín *zloženie, vyplývanie, vina*, pre predložku *s* deverbatívne adjektíva blízke významom *podobnosti, blízkosti, prepojenia*.

Viacslovným predložkám sa autorka venovala len krátko. Išlo jej o načrtnutie zložitej problematiky, ktorá si vyžaduje rozsiahlejší materiál a presnejšiu anotáciu. V korpuse vyhľadala niektoré z viacslovných predložiek a priradila k nim príslušné adjektíva (napr. *vzniklý/možný/sestavený/vytvorený na základe, vzniklý/poškodený/mŕtvý v dôsledku a pod.*).

Infinitívnu valenciu M. Kopřivová podrobne analyzovala na 16 adjektívach, ako *možný, schopný, nutný, ochotný, dobrý, povinný, ťžký, obtížný*. Pri vyhľadávaní tohto valenčného typu v korpuse musela zobrať do úvahy fakt, že infinitív môže stáť tesne za adjektívom, ale aj o niekoľko pozícií ďalej, čo si vyžadovalo špecifický vyhľadávací výraz. Najfrekvencovanejšie adjektívum s infinitívom ako valenčným doplnením je adjektívum *možný*. Najčastejším tvarom adjektíva *možný* s infinitívom

je tvar neutra a ich vzájomný výskyt prevažuje najmä v odborných textoch. Z hľadiska žánrového výskytu hodnotila aj infinitívnu valenciu ďalších adjektív.

Analyzované adjektíva s infinitívnou valenciou autorka rozdelila do troch skupín. Prvú tvoria adjektíva *schopný, ochotný, zvyklý, pripravený, povinný*, pre ktoré je najfrekventovanejší menný tvar – nominatív singuláru maskulína. Druhá skupina je početnejšia, tvorí ju 34 adjektív, v ktorých je najčastejší tvar nominatívu neutra ako *možné, nutné, dobré, ťžké, vhodné, správne, rozumné*. Do tretej skupiny autorka zaraďuje len jedno adjektívum: *umožňujúci*. Toto adjektívum sa nevyskytuje so slovesom *býť*, v jeho prípade ide vždy o nominalizáciu vedľajšej vety so slovesom *umožniť*.

M. Kopřivová objavila v korpuse zaujímavé javy týkajúce sa infinitívnej valencie, konkrétne adjektívne dvojice vyskytujúce sa vo vete so spoločným infinitívom, medzi najčastejšie príklady patria dvojice *možný – výhodný, schopný – ochotný, možný – nutný, možný – správny*. S dvomi infinitívnymi valenčnými doplneniami sú doložené adjektíva *možný, schopný, nutný, povinný, snadný*.

Vedľajšiu vetu ako valenčný exponent pozorovala v adjektívach *rád, jasný, jistý, možný, zřejmý, pravděpodobný, známý, důležitý, nutný* a *šťastný*. V adjektíve *nutný* ide o vedľajšiu vetu uvedenú spojkou *aby*, v ostatných prípadoch ide o vedľajšiu vetu so spojkou *že*. Tento valenčný exponent hodnotila autorka najmä z frekvenčného hľadiska. V prípade niektorých z uvedených adjektív pozorovala infinitívny valenčný exponent alebo vedľajšiu vetu uvedenú spojkou *než*. Superlatív, ktorý sa objavuje pri adjektívach rovnako frekventovane ako komparatív, je najčastejšie valenčne vyjadrený spojkou *z*.

Poslednú časť venovala autorka zvláštnym prípadom, na ktoré natrafila pri skúmaní materiálu. Nepovažuje ich priamo za valenciu, ale za konštrukcie typické pre kategóriu adjektív. Prvou takou konštrukciou je prirovnanie, teda spojenie adjektíva a lexémy *jako*. Je najviac typické pre adjektíva s významom porovnania a podobnosti (*stejný, známý, podobný, krásný*), ale aj pre adjektíva označujúce vlastnosti (*silný, veliký, černý*). Ďalšou zvláštnou konštrukciou je spojenie adjektíva a číslovky, pričom za číslovkou často nasledujú slová ako *dny, roky, hodiny*. Medzi najčastejšie adjektíva vytvárajúce tieto spojenia patria *uplynulý, letošní, dlouhý, plný, zbylý*. Nakoniec tretím prípadom sú typické, často sa vyskytujúce kolokácie, ktorých je adjektívum súčasťou. Autorka uvádza dva príklady: *dost + adjektívum + na to a tak + adjektívum + že*. Tieto zvláštne konštrukcie sa podľa autorky nachádzajú na pomezí valencie a kolokability.

M. Kopřivová podrobila vo svojej práci analýze dokopy asi 500 adjektív, z ktorých 200 zaradila do malého valenčného slovníka v prílohe, obsahujúceho frekvenčné údaje jednotlivých valenčných doplnení. V závere konštatuje, že adjektíva a valenčné exponenty je možné rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria relatívne

stále valenčné prvky. Patrí sem genitív, datív a niektoré predložky. Ide v nich o obligatórnu valenciu. Druhú skupinu tvoria adjektíva, ktoré sa vyskytujú prevažne v atribúte a ich valenčný exponent nie je taký pevný. Patrí sem inštrumentál, infinitív, niektoré predložky a viacslovné predložky. Hranica medzi obligatórными a fakultatívnymi prvkami je podľa autorky neostrá, adjektívna valencia si vyžaduje podrobnejšiu analýzu založenú najmä na sémantike adjektív a valenčných exponentov (tej sa venovala len v časti o predložkovej valencii).

V monografii *VALENCE ČESKÝCH SUBSTANTIV* vychádza autorka A. Čermáková z výsledkov, ktoré zhromaždila v dizertačnej práci s názvom *VALENČNÍ RÁMCE SUBSTANTIV V ČEŠTINĚ NA ZÁKLADĚ KORPUSOVÝCH DAT*, a zároveň ňou nadviazala na výskum prezentovaný v štúdiu *KOLOKACE VALENCNĚKTERÝCH PŘÍPADŮ SUBSTANTIV* (publikovaná v zborníku *KOLOKACE*, ktorému sme sa venovali v predchádzajúcej recenzii). V práci si vytýčila jasný cieľ: „vytvoriť lexikologický rámec pre systematický opis valencie českých substantív“ (s. 11). Na svoj výskum použila vzorku 99 náhodne vybraných českých substantív zo stredného a vyššieho frekvenčného pásma (frekvencia medzi 1000 až 3339) a dáta českého korpusu SYN2000. Podobne ako v predchádzajúcej monografii aj tu sa autorka snažila o formálnu klasifikáciu valenčných typov podľa valenčných exponentov, pričom vychádzala z metodológie korpusovej lingvistiky, tzv. metódy corpus-driven (korpusom riadená analýza).

A. Čermáková vychádzala z predpokladu, že valencia substantív nie je výlučne odvodená od sloviess a zdôrazňovala, rovnako ako M. Kopřivová, jej lexikologický charakter: „Valenci jako lexikologickou vlastnost slov tedy v této práci chápeme jako součást lexikální (významové) jednotky a způsob její syntaktické realizace není pro její popis zásadní.“ (s. 11)

Zdôrazňovaním významu sa pre ňu kľúčovým slovom pre opis valencie stal kontext, keďže práve v kontexte sa typické vetné vzorce realizujú. Valencia ako kategória predstavuje v jej práci jazykový vzorec vyskytujúci sa frekventovane napravo od substantíva.

Najviac priestoru vo svojej práci venovala A. Čermáková genitívnej substantívnej valencii. Bezpredložkový genitív ako valenčný exponent substantív považuje v češtine za najčastejší. Z analyzovaných 99 náhodne vybraných substantív iba osem nemalo genitívnu valenciu, päť substantív malo genitívnu valenciu vo viac ako 80 % svojich výskytov. Analýza okrem štatistickej informácie o zastúpení genitívnej valencie v tom ktorom adjektíve obsahovala aj počet sémantických typov genitívov pri každom substantíve. Autorka si kladla otázku, na základe čoho rozlišovať, či je daný genitívny exponent „súčasťou lexikálneho profilu substantíva“ (s. 33), teda či je daný genitív valenciou, a tiež otázku, na základe akých kritérií stanoviť mieru valenčnosti. Čiastočne je pre ňu vodidlom frekvencia výskytu a tvrdí, že „zvýšená

frekvencie výskytu nám signalizuje, čo je typické“ (s. 33 – 334). Otázku valenčnosti však necháva otvorenú a nedoriešenú.

Pri analýze genitívnej valencie autorka sledovala niekoľko faktorov. Okrem spomínanej frekvencie ním bol polyfunkčný charakter genitíva, ako aj sémantický charakter substantíva a miera jeho významovej nesamostatnosti. Významová nesamostatnosť podľa autorky predstavuje tú zložku významu substantíva, ktorá pri svojej realizácii v texte vyžaduje ďalšie spresnenie prostredníctvom valencie alebo iných prostriedkov

Autorka neklasifikovala genitívne valenčné exponenty cez syntaktické poňatie, ale snažila sa načrtnúť pohľad na genitív ako „valenčný exponent substantív tak, ako to vyplýva z analýzy korpusových dát“ (s. 35). Pri klasifikácii vychádzala z terminológie V. Šmilauera (1966), ktorý delí genitívy na posesívne, kvalitatívne, explikatívne, partitívne, subjektové a objektové. A. Čermáková prispôbila túto klasifikáciu svojej korpusom riadenej analýze, pričom zdôraznila subjektívnosť sémantickej interpretácie.

Na základe frekvencie rozdelila substantíva na dve skupiny, kde prvú tvoria substantíva s prevažujúcou genitívnou valenciou (genitívne valenčné doplnenie sa u nich vyskytuje vo viac ako 50 percentách ich absolútneho výskytu). Z náhodne vybranej vzorky 99 substantív malo prevažujúcu genitívnu valenciu 12: *vyhlásení, stanovení, odstranění, poskytování, udržení, příznak, konání, zavádění, sklonek, zástupkyně, překonání a respektování*. Ide väčšinou o deverbatívnu skupinu substantív, autorka ich charakterizovala ako slová sémanticky vágne a veľmi abstraktné, ktoré vyžadujú ďalšie kontextové doplnenie. Pri jednotlivých analyzovaných substantívach charakterizovala sémantické typy genitívnych valenčných exponentov, napr. aj v prípade slova *vyhlásení*, kde sa vyskytuje genitív objektový a v malej miere subjektový, uviedla ďalšie valenčné exponenty nachádzajúce sa za genitívnym valenčným doplnením (napr. ďalší genitív). Autorka v prípade niektorých substantív (*odstranění, poskytování*) určovala sémantickú charakteristiku genitívnych exponentov, v iných (*udržení, konání, překročení*) len vymenovala typické kolokáty. V závere konštatovala, že pre genitívny valenčný exponent tohto typu substantív je charakteristický predovšetkým objektový genitív.

Kým pre substantíva s prevažujúcim genitívnym exponentom je typický objektový genitív, pri zvyšku substantív je to rôznorodejšie. Substantíva autorka delila podľa výskytu genitívneho valenčného exponentu do niekoľkých frekvenčných pásiem a sledovala zastúpenie jednotlivých sémantických typov. Podala tiež štatistickú charakteristiku genitívnych doplnení. Poukázala na súvislosť medzi sémantickými typmi exponentov a jednotlivými významami substantíva. Podobne ako kontext môžu podľa nej rôzne sémantické typy kolokátov spresňovať význam slova (s. 46). Napr. substantívum *soustředení* sa vo svojom abstraktnom význame viaže s objektovým genitívom (*soustředení podnikatelských sil*) a posesívny genitív sa viaže na

význam športového sústredenia (*soustředění národního týmu*). Autorka konštatuje, že vzhľadom na malé množstvo dát nie je možné určiť mieru valenčnosti na základe frekvencie. Smerodajnou v týchto prípadoch je významová nesamostatnosť. Z hľadiska textovej realizácie to podčiarkuje aj fakt, že substantíva ako syntakticky riadiace členy sú zo sémantického hľadiska podradeným členom spojenia.

Sémantickú neúplnosť podčiarkuje aj niekoľkonásobná genitívna valencia niektorých substantív, ktorej autorka venovala samostatnú podkapitolu. Niekoľkonásobná genitívna valencia je vlastná substantívam s natoľko všeobecným významom, že i následné substantívum v genitíve má pomerne všeobecný význam a vyžaduje ďalšiu špecifikáciu. Autorka tiež hovorí o „výskytovej spojenosti“ týchto viazaných substantív (s. 51). Vyhľadala tieto substantíva v korpuse a rozdelila ich do niekoľkých sémantických skupín, napr. časové výrazy (*doba, termín, obdobie*), skupina výrazov označujúcich zmenu (*změna, zlepšení*) či proces (*dokončení, cíl, jednání, obnovení, odstranění, postup*).

A. Čermáková analyzovala špecifický jav, a to konkurenciu genitívu a atributívneho adjektíva. Na príklade 13 substantív (napr. *ambasáda, citát, civilizace, hádka, klika*) ukázala, že vo väčšine prípadov nejde o ozajstnú konkurenciu, adjektívum väčšinou vyjadruje všeobecnejšiu špecifikáciu, zatiaľ čo genitív je konkrétnejší. Zo štylistického hľadiska je zas genitív príznačnejší pre odborný štýl a adjektíva pre publicistický štýl.

Ďalšiu kapitolu autorka venovala predložkovej valencii substantív. Na základe analýzy zistila, že predložkovú valenciu má asi polovica skúmaných substantív, z nich 42 % má jednopredložkovú, 34 % dvojpredložkovú a zvyšok tri- až päťpredložkovú. Prehľad predložiek podľa nej len naznačuje tendencie, nie je vyčerpávajúci vzhľadom na to, že analyzovaná vzorka neposkytuje dostatočný materiál na spracovanie predložkovej valencie substantív. Pri určovaní miery valenčnosti si autorka pomáha frekvenčnými údajmi, aj keď tvrdí, že „není vždy snadné rozlíšiť, kde se jedná o pouhou kombinaci substantiva a předložky a kdy o valenci daného substantiva“ (s. 64). A. Čermáková analyzovala predložky *do, k/ke, mezi, na, o, od, po, pro, proti, s/se, u, v/ve, z/ze, za*. Pre každú predložku vytvorila zoznam substantív, s ktorými sa spájajú, napr. predložka *mezi* sa vyskytuje so slovami *udržení, oblíba, hádka, koridor*, predložka *o* sa spája so substantívami *tušení, pasáž, hádka, dodatek*. Jednotlivé substantíva spájané s predložkami zoskupovala do sémantických skupín, v prípade niektorých substantív vymenovala aj typické kolokáty, napr. pre substantívum *ráno* to boli tvary *večera, noci, práce (od rána do večera, od rána do noci, ráno do práce)*. Niektoré substantíva sa vyskytli aj s viacpredložkovou valenciou: *pec (na, pro), oblíba (u, mezi), rozpaky (nad, kolem), tolerance (k, vůči)*.

V samostatnej kapitole sa A. Čermáková venovala inštrumentálu a datívu. Zistila, že inštrumentál ako valenčný exponent sa objavil iba okrajovo, v prípade sub-

stantív *zájezd* (*zájezd autobusem*), *odstranění* (*odstranění chirurgickým zákrokem*), *vyhlášení* (*vyhlášení radiačního nebezpečí sirénami*). Výraznejšiu datívnu valenciu A. Čermáková pozorovala v slovách *poceta* a *pomník*. Datív, rovnako ako inštrumentál, autorka nepovažuje za frekventovaný valenčný exponent substantív.

Nasledujúce kapitoly venovala autorka výrazom adverbialného charakteru, koordinovaným spojeniam, nominatívnej valencii, infinitívu, vedľajšej vete a viacmiestnej valencii.

Výrazy adverbialného charakteru sú v spojení so substantívom zo syntaktického hľadiska nezhodné prívlastky. Adverbialných výrazov našla minimum (*dveře do kořán/dovnitř nalevo...*), ostatné substantíva s výrazmi adverbialného charakteru autorka len vymenovala; išlo najmä o konkréta (*odjezd do zahraničí, chata na horách, sonda do žaludku*).

V prípade koordinovaných spojení išlo o kombinácie dvoch substantív spojených spojkou *a*, pre ktoré je charakteristická výraznejšia frekvencia a určitá sémantická charakteristika (s. 85). Autorka túto štruktúru považuje za valenčnú a podľa nej sa tu nachádza množstvo ustálených spojení ako napr. *ztráty a nálezy, svaly a klouby*. Skúmaním kolokačných profilov jednotlivých substantív ich kolokáty rozdelila do sémantických skupín, napr. substantívum *tolerance* sa so spojkou *a* spája s dvomi širokými sémantickými skupinami slov, pozitívnymi (*demokracie, dialog*) a negatívnymi (*intolerance*). V tejto valenčnej štruktúre sa zrkadlí šírka poňatia valencie ako takej, kde skutočne kritériálnym sa stáva frekvencia výskytu.

Nominatívnu valenciu autorka definuje ako „vztah dvou po sebe následujících substantiv, přičemž obě se vztahují ke stejnému denotátu“ (s. 86). Valenčným exponentom tu najčastejšie býva proprium, okrem prípadu spojenia *chudák holka*.

Ďalšími konštrukciami sú infinitív, vedľajšia veta, ale aj výrazy typu *z toho, že...* Infinitív považuje autorka za okrajový valenčný exponent, v ňou skúmanom materiáli sa vyskytli len dve substantíva *zodpovědnost* a *volnost*. Pri rozšírenom vyhľadávaní objavila 13 sémantických skupín substantív. Do sémantických skupín zaraďuje tak kolokáty, ako aj samotné substantíva.

Ďalším valenčným exponentom je vedľajšia veta. Výraznú frekvenciu majú vety uvádzané spojkou *že* (18,3 %), vyskytovali sa so substantívom *tušení*. Nižšiu frekvenciu mali substantíva *zamyšlení (zda)*, *volnost (aby)*, *dodatek (že)*. Za zvláštny prípad považuje autorka substantíva, za ktorými nasleduje ukazovacie zámeno a spojka *že*. Ide o substantíva, ktoré sémanticky spájajú emócie: *deprese, obavy, strach, šok, hrůza, radost, rozpaky* (napr. *strach z toho, že*).

Viacmiestna valencia prevažne súvisí s genitívnou a má tri spôsoby realizácie: genitív nasledovaný ďalším genitívom (*dokončení procesu transformace*), genitív nasledovaný predložkovým spojením (*přechod od věcné literatury k beletrii*), genitív nasledovaný výrazom adverbialného charakteru alebo ako dve za sebou nasle-

júce predložkové spojenia (*vyhlášení stávkové pohotovosti od příštího týdne*). Viacmiestna valencia sa prejavila pri substantívach s prevažujúcou genitívnou valenciou.

V kapitole SUBSTANTIVA S VYSOKOU FREKVENCIÍ VÝSKYTU (s. 92) sa zamerala na substantíva z vyššieho frekvenčného pásma, konkrétne na 26 najfrekventovanejších substantív. Z nich si na podrobnejšiu analýzu vybrala 9, ktoré rozdelila do sémantických skupín *čas* a *človek*. V tejto časti autorka skúmala kolokačný profil, teda nielen pravovalenčné exponenty, ale aj kolokáty naľavo od substantíva, napr. v prípade substantíva *čas* prislúchajúce frekventované, čiže typické adjektíva (*reálný, voľný, krátky, pravý, nejvyšší*). Analyzované substantíva mali viacero valenčných exponen- to-ov, ktoré sa nevyznačovali výraznými frekvenčnými hodnotami. Autorka skonštato- vala, že vysokofrekventované substantíva majú roztrieštený valenčný profil.

Nakoniec v poslednej kapitole podala štatistickú charakteristiku valenčného potenciálu abstrákt a konkrét. Vychádzala z predpokladu, že abstraktá a konkré- ta sa „správajú“ odlišne. Výsledky analýz ukázali, že pri abstraktách sa stretávame s datí- vom, inštrumentálom a infinitívom, nominálna valencia chýba. Naopak konkré- ta sa s nominálnou valenciou vyskytujú. Pre obidve skupiny je spoločná genitívna a pred- ložková valencia.

V závere A. Čermáková zhodnotila, že bezpredložkový genitív je z hľadiska frekvencie najčastejší a tým najtypickejší a predstavuje „univerzální valenci českých substantív“ (s. 104). Na druhej strane predložkovú valenciu má asi polovica substan- tív, pričom niektoré substantíva ju môžu mať dva- a viac-predložkovú.

Valenčnosť A. Čermáková chápe ako „obecnou vlastnost substantiva vyžadovat v konkrétních textových realizacích další formální specifikaci, a tedy i sémantické zpřesnění, forma konkrétní realizace pak může být různá.“ (s. 110) Ako autorka sama priznala, neodpovedá na otázku, či je ten ktorý valenčný exponent fakultatívny alebo obligatórny, čo podľa jej slov v mnohých prípadoch nie je jednoznačné. Jed- ným z kritérií na rozlíšenie jednotlivých valenčných exponen- to-ov je pre ňu frekvenč- ná distribúcia. Tá ma slúžiť najmä na to, aby frekvenčne odlíšila jednotlivé valenčné exponenty substantíva, teda určila miesto valenčného exponenta vo valenčnom pro- file substantíva. Okrem frekvencie je pre ňu na druhej strane kriteriálne aj sémantic- ké hľadisko: „...je třeba zohlednit sémantiku kolokátů a sémantiku samotného sub- stantiva...“ (s. 106). Valencia v podaní A. Čermákovvej úzko súvisí so sémantikou substantíva a odvíja sa od konkrétneho kontextu.

Hoci sme v práci nenašli valenčné vzorce, ktoré nám ponúkla M. Kopřivová vo svojej analýze adjektívnej valencie, dostali sme „formálně vymezitelný jazykový vzo- rec vyskytující se s vyšší než náhodnou frekvencí napravo od substantiva“ (s. 110).

Okrem javov typických pre valenciu sa A. Čermáková zaoberala aj javmi, ktoré sa s valenciou tradične nespájajú, sú nimi koordinované substantívne výrazy, nomi-

natívne substantívne valencie, konkurencia genitívu a atributívneho adjektíva u substantív a niekoľkonásobná genitívna valencia. Preto je na mieste otázka, do akej miery sa dané chápanie valencie prekrýva s pojmom kolokabilita, teda spájateľnosťou slova vôbec.

Zámerom oboch autoriek síce bolo opísať formálne valenčné typy substantív a adjektív, a to použitím metód a nástrojov korpusovej lingvistiky, výsledná podoba oboch monografií však odráža odlišné chápanie kategórie valencie. Kým M. Kopřivová sa v súlade s valenčnou teóriou zamerala na adjektíva v predikatívnej funkcii a vychádza z ideí, že „funkcií valence u adjektív je vyjadřovat v predikátu jeho vztah k následujícímu jménu“ (s. 2), podľa A. Čermákovéj substantívna valencia je od slovíes nezávislá, čiže valenčná vlastnosť je vlastná aj substantívam. Aj otázka frekvencie bola v monografiách ponímaná odlišne. Kým pre A. Čermákovú bola frekvencia kritériálna z hľadiska určovania obligatórnosti valenčných exponentov, pre M. Kopřivovú slúžila najmä na vzájomné porovnávanie valenčných javov.

Obe práce vzhľadom na rozsah analyzovaného materiálu nemohli pokryť celú šírku problematiky valencie týchto slovných druhov, otvorili však nové otázky, čím sa stali podnetnými aj pre slovenskú lingvistiku.

MODERNÝ ONOMASTICKÝ (AJ DIDAKTICKÝ) POHĽAD NA HYDRONYMIU

**L. Sičáková: Propriá v jazykových a mimojazykových
súvislostiach (na materiáli hydroným z povodia Slanej)**

Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011.
150 s. ISBN 978-80-555-0400-1)

Iveta Valentová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: ivetav@juls.savba.sk*

V rámci projektu Hydronymia Slovaciae, vedeného Slovenskou onomastickou komisiou, bolo publikovaných už niekoľko hydronomastikonov, ktoré spracúvajú hydronymiu povodí Oravy, Dunajca, Ipľa, Turca, Nitry, Hrona, Kysuce a rozpracované sú ďalšie povodia. L. Sičáková podľa metodologických zásad tohto projektu lexikograficky spracovala povodie Slanej v monografii HYDRONYMIASLOVENSKEJČAS-TI POVODIA SLANEJ (1996), ktorá sa stala východiskovou prácou pre jej ďalší výskum

v oblasti hydronymie. Výsledkom tejto snahy bolo niekoľko štúdií, ktoré nakoniec vyšli do recenzovanej monografie PROPRIÁV JAZYKOVÝCH MIMO JAZYKOVÝCH SÚVISLOSTIACH (NA MATERIÁLI HYDRONÝM POVODIA SLANEJ).

Autorka sa zameriava nielen na formálnu – morfeematickú, gramatickú, pravopisnú stránku, ale aj na obsahovú (designatívnu) stránku hydroným, pričom využila metodiku modelovania. Pozornosť venuje procesu nominácie a mikroštruktúrnym vzťahom hydroným. Vychádza z domácich onomastických prác, predovšetkým z teoreticko-metodologických východísk V. Blanára a M. Majtána, ale i z prác českých autorov (R. Šrámek, J. Pleskalová a i.), ktoré budujú modernú onomastickú teóriu. Obsahom poslednej kapitoly je metodicko-didaktická problematika proprií na prvom stupni základných škôl.

Prvá kapitola sa venuje pomenúvaciemu procesu a modelom v hydronymii. Modelovanie je metóda, pomocou ktorej sa dá efektívne spracovať množstvo onymického materiálu. Na základe určitej motivácie prostredníctvom pomenovacích princípov ako napr. proprializácia apelatív, transonymizácia, derivácia a kompozícia vznikajú rôzne pomenovacie modely hydroným, ktoré autorka bližšie charakterizuje. Používa termíny *vzťahový (motivačný) model*, *štruktúrny model* a *štruktúrny typ*, pretože lepšie vystihujú vyjadrenie pomenovacieho aktu nielen v jednoslovných, ale aj v dvojslovných názvoch. V úvode poukazuje na niektoré problémy pri zaraďovaní názvov do jednotlivých vzťahových modelov a ich riešenie. Napr. apelatívum *potok* nemusí vždy tvoriť apelatívny člen názvu, často na starších mapách poukazuje len na druhové označenie objektu, t. j. vodný tok (*Čremoš p.*, *Hľbký p.*), a preto nie je ani súčasťou pomenovacieho modelu. Názvy, ktoré vznikli transonymizáciou ojkónym alebo anojkónym zaraďuje do jednotlivých modelov vzhľadom na polohu toku na motivačný objekt, napr. ak potok *Laz* preteká popri chotári *Laz*, je zaradený do vzťahového modelu A, ak preteká relačným objektom, ktorým je *laz*, názov potoka je zaradený do vzťahového modelu B.

Je však otázne, či vôbec pomenovanie relačného objektu v názve, ktorým sa pomenúva iný druh objektu (názov *Laz* pre vodný tok), zaraďovať do vzťahového modelu B, pretože neodpovedá priamo na otázku „čo to je?“ Denotátom nie je *laz*, ale vodný tok. Pri hydronymách by sa žiadalo do tohto modelu zaraďovať len tie druhy objektov v názve, ktoré označujú priamo pomenované druhy vodných tokov (*riečka, riečka, potok, voda* ap.), prípadne druhy iných skúmaných hydroným. Ak sa v názvoch vodných tokov vyskytnú iné druhy objektov, napr. *Dolina, Lúka, Brezina, Hámor* ap., ktoré autorka tiež zaraďuje k vzťahovému modelu B (s. 29 – 30), pretože tieto vodné toky pretekajú týmito objektmi, odpovedáme na otázku „aké to tam je?“ (vzťahový model C), teda aj na otázku „ako je objekt situovaný v katastri (priestore)“, čo je v tomto prípade jeho poloha vzhľadom na iný objekt, ktorým vodný tok preteká. Alebo by bolo možné zaradiť ich aj do vzťahového modelu A, pretože

v podstate je jedno, či vodný tok motivujúcim objektom preteká, alebo ho obchádza, stále sa vyjadruje poloha vodného toku vzhľadom na motivujúci objekt.

J. Pleskalová však do vzťahového modelu B zaraďuje i tie názvy, ktoré označujú nielen ten motivujúci objekt, v ktorom sa nachádza pomenovaný objekt, ale aj ten, ktorý je v jeho blízkosti: „Formu přímého vyjádření objektu v pomístních jménach mívají četná pomístní jména metonymického původu motivovaná existencí nějakého objektu v blízkosti pojmenovaného pozemku nebo na něm postavenou: *Hamr* – rybník v blízkosti hamru, *Jedlí* – pole u lesa Jedlí.“¹ R. Šrámek do vzťahového modelu „kto, čo“ zaraďuje ojkonymá, ktoré „bez použitia názvotvorného prostriedku priamo vyjadrujú (pojmenovávajú) to, po čom sa pta pojmenovací motiv „co zde (tam) je (bylo, bude)“. Napr.: *Buk, Dub, ...; Důl, Hora, ...; Brod, Břehy, ...*“² Problém zaradenia tohto typu do určitého vzťahového modelu ostáva otvorený a bude si vyžadovať diskusiu.

Autorka ďalej charakterizuje hydronymá povodia Slanej v rámci jednotlivých druhov vzťahových modelov A („kde“ – hydronymá vyjadrujúce polohu, smer toku v teréne vzhľadom na relačný objekt), B („kto, čo“ – hydronymá označujúce druh objektu priamo), C („aký, za akých okolností“ – hydronymá charakterizujúce pomenovaný tok alebo relačný objekt na základe jeho typických, diferencujúcich vlastností), D („čí“ – hydronymá vyjadrujúce privlastňovací vzťah) a uvádza distribúciu a opis jednotlivých štruktúrnych modelov a typov v rámci vzťahových modelov – najfrekvencovanejšie, ale aj zriedkavé typy. Na s. 28 pri charakteristike názvov vzťahového modelu B tvrdí: „V komunikačnej situácii však v názvoch typu *Majerská dolina* zostalo aj apelatívum potok, čiže *Potok Majerská dolina*, aby bolo jasné, o ktorom objekte sa hovorí.“ Je na zváženie, či apelatívum *potok* v takýchto prípadoch je súčasťou názvu, alebo sa len fakultatívne použije v určitých komunikačných situáciách na druhové označenie objektu pre lepšiu identifikáciu. Podobná situácia je aj v spomínanom označení druhu objektu apelatívom *potok* na mapách, ktoré už nehodnotí ako súčasť vlastného mena. Do vzťahového modelu B je zaradená skupina názvov, ktoré vznikli proprializáciou apelatív s pomenovacím motívom „rastlinný porast“, napr. názov *Lúka* (je tok tečúci lúkou). Možno uvažovať, či motivujúce apelatívum *lúka* znamená druh rastlinného porastu, alebo by bolo vhodnejšie zaradiť ho do inej skupiny, príp. modelu, pretože označuje skôr druh objektu, ktorým potok preteká.

Problematické podľa autorky sa javí aj zaradenie niektorých názvov do vzťahového modelu D, keďže napr. názvy s príponou *-ovec* *Havrilovec, Ivanovec* prioritne pomenúvali polia, obrábanú pôdu a následne sa preniesli na vodný tok. Pretože tečú *Havrilovým, Ivanovým* územím, patria do vzťahového modelu B, ale zároveň v obi-

¹ TVOŘENÍ POMÍSTNÍCH JMEN NA MORAVĚ A VE SLEZSKU, 1992, s. 66

² ÚVOD DO OBEČNÉ ONOMASTIKY, 1999, s. 41

dvoch prípadoch pomenovací motív odráža vlastníctvo objektu. Jednoznačne sa tu ukazuje, že len na základe formálnej analýzy názvu bez poznania mimojazykovej stánky propria je v mnohých prípadoch problematické jednoznačné zaradenie názvu do určitého vzťahového modelu, napr. aj pri typoch hydroným *Ondrikov potok*, *Ondrikova lúka* (bližšie s. 40). Posesivita je však pri hydronymách druhotná, prakticky treba vychádzať z terénneho názvu.

Druhá časť monografie sa venuje jazykovej stránke onymických jednotiek, konkrétne ako sa špecificky onomastické zobrazuje v gramatickej výstavbe hydroným povodia Slanej. Autorka sa prikláňa k názorom V. Blanára, M. Majtána, R. Šrámka, V. N. Toporova, L. P. Kalakuckej o potrebe a opodstatnenosti vypracovania onomastikovej gramatiky. V zhode s L. Sičákovou nám nedá nespomenúť, že hoci v slovenskej onomastike vzniklo niekoľko prác s touto tematikou, najkomplexnejšie spracoval gramatickú problematiku vlastných mien V. Blanár v monografickej štúdiu MORFOLOGICKÉ KATEGÓRIE VLASTNÝCH MIEN (2005).

Autorka ďalej poukazuje na výstavbu hydroným aj z diachrónneho hľadiska, uvádza príklady na staršie podoby (*Lazov potok*), štandardizované podoby (*Lazný potok*) i živé, nárečové tvary (*Lazový potok*). Rozoberá spôsoby tvorenia názvov, gramatické kategórie rod, číslo, pád, skloňovanie podľa vzorov, špecifické a variantné zakončenia a prípony, ich výskyt, prípadne frekvenciu. Osobitú pozornosť venuje rodu pomnožných názvov a rôznymi pohľadmi na túto problematiku.

Tretia kapitola je venovaná morfematickej analýze hydroným, aby autorka ukázala jednotlivé štruktúrne typy. Názvy s nejasným lexikálnym významom (*Čeved*, *Kejda*, *Fóca*) pokladá za neodvodené, pretože do hydroným prešli z osadných názvov ako hotové útvary a nemajú oporu v apelatívnej lexike, a preto ich morfematické členenie by bolo nejednoznačné. Pri segmentácii hydroným najviac porovnáva derivačné morfémy, ktoré sú nositeľmi slovnodruhového významu, so slovnodruhovým sufixom, pretože sufixálnu derivačnú morfému spolu s gramatickou morfému pokladá za súčasť slovnodruhového formantu, napr. *Brd-ár-k-a*, *Brdár-ka*.

Onymickej synonymii (viacnázvovosti), variantnosti, homonymii, polysémii a antonymii je venovaná osobitná časť. Podrobnejšie sa venuje variantnosti a príčinám viacnázvovosti a variantnosti. Vzhľadom na to, že z hľadiska existencie názvov a ich najstarších záznamov sú rozdiely, vyčlenila hydronymá paralelne sa vyskytujúce v určitom období a hydronymá neparalelne sa vyskytujúce vo viacerých obdobiach. K synonymii podľa autorky najčastejšie dochádza na rovine nový – starší názov či štandardizovaný – neštandardizovaný názov, k viacnázvovosti a variantnosti na rovine ustálený (spisovný) – bežne používaný (hovorová, nárečová podoba) názvov, v zmiešanom slovensko-maďarskom prostredí aj slovenský (pôvodný) a maďarský názov (adaptovaný do maďarčiny).

Primeraným a zrozumiteľným spôsobom autorka podáva teóriu designácie, propriálnu sémantiku, charakterizuje jednotlivé druhy sémantických príznakov (kategorálne, generické a špecifické) a základné funkcie vlastných mien. Možno by bolo vhodné v súvislosti s riekou *Slaná* (na s. 101, 102) použiť termín vlastné meno alebo názov, nie iba meno. V slovenskej onomastike je zaužívané namiesto termínu proprium alebo vlastné meno neživých objektov používať výraz *názvov* a pri živých objektoch *meno*.

Záverečná kapitola je zameraná na vyučovanie proprií v základnej škole. Podnetom k rozpracovaniu tejto problematiky bolo zaiste správne zistenie autorky, že pri vyučovaní proprií sa viac zvyrazňuje pravopisná stránka, ktorá je vecou dohody používateľov, ako postup od obsahu, významu k formálnemu vyjadreniu vlastného mena, ktorý je deťom mladšieho veku oveľa bližší. Ako autorka poznamenáva, deti najprv spoznávajú veci, predmety, osoby z najbližšieho okolia, vnímajú ich ako konkrétne (jedinečné) objekty a postupne sa ich učia stotožňovať s pomenovaniami. Poukazuje aj na absenciu spracovania didaktiky proprií na prvom stupni základnej školy. Na s. 91 sa uvádza, že žiaci sa stretávajú s propriami už v 1. triede: „Stačí otvoriť Šlabikár, v ktorom sa pri prvotnom oboznamovaní s jazykovou problematikou spolu s apelatívami *mama*, *dievča*, *žiačka* nachádzajú rodné mená *Ema*, *Ela*, *Eva*, *Mila* a postupne k nim pribúdajú ďalšie.“ Ministerstvo školstva však schválilo tri druhy šlabikárov³, takže možno v tomto kontexte by bolo vhodnejšie uviesť slovo *šlabikár* ako apelativizované substantívum (pozri aj KRÁTKYSLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA, 2003, s. 742), alebo konkrétny názov šlabikára.

V nasledujúcich častiach autorka naznačuje jeden z možných spôsobov osvojovania si náročných kognitívnych procesov poznávania obsahovej stránky proprií a ich fungovanie v primárnej edukácii. Poukazuje na využívanie poznatkov z lingvistiky, didaktiky, onomastiky, pedagogiky, učiteľskej a vývinovej psychológie pre spoznanie a pochopenie významovej stránky proprií a potreby metodického postupu (modelu) blízkeho mysleniu detí na prvom stupni, v ktorom sa naučia odlíšiť vlastné meno od apelatíva, určiť triedu vlastných mien a odlíšiť jednotliviny medzi sebou. Na konkrétnych príkladoch a postupoch vo vyučovaní demonštruje proces osvojovania si vedomostí o obsahovej a pravopisnej stránke vlastných a všeobecných podstatných mien cez spoznanie ich sémantických príznakov a nie na základe toho, že dané vlastné meno sa píše veľkým písmenom, ako ukazuje súčasná pedagogická prax. Uvádza príklady s postupnosťou otázok, na základe ktorých sa deti naučia zaradiť vlastné mená do konkrétnych tried toponým, antroponým, urbanoným atď., a vyvo-

³Hirková, A. akol: ŠLABIKÁR LIPKAPRE 1. ROČ. ZÁKLADNEJ ŠKOLY (1., 2. časť); Štefeková, K. – Cibulková, R.: ŠLABIKÁR PRE 1. ROČNÍK ZÁKLADNEJ ŠKOLY (1., 2. časť); Virgovičová L. – Virgovičová Z.: ŠLABIKÁR PRE 1. ROČNÍK ZÁKLADNEJ ŠKOLY (1., 2. časť). Edičný plán učebníc na rok 2011 bol schválený na porade vedenia ministerstva dňa 27. 5. 2011 (<http://www.edicny-portal.sk/sk/o-portali>).

dzuje pojmy vlastné meno a všeobecné podstatné meno s ukázkami postupov, definícií a cvičení z učebníc slovenského jazyka prvého stupňa základných škôl, ku ktorým zaujala pozitívny, ale aj kritický postoj. Táto časť publikácie ukazuje, že aj abstraktné pojmy súvisiace s poznávaním obsahu vlastných mien sa dajú veku primeraným spôsobom osvojiť už na prvom stupni základnej školy.

Monografia Ľ. Sičákovej je ukážkou aplikácie moderných teoretických onomastických poznatkov, ktoré sú postavené na funkčnom prístupe k onymickým javom, designácii vlastného mena a modelových hodnotách prvkov onymických systémov, na hydronymickom materiáli povodia rieky Slanej a na ich využitie v školskej praxi. Rozširuje poznatky z oblasti hydronomastiky a je prínosom nielen pre jazykovedcov, onomastikov, ale poslúži aj pedagógom a didaktikom slovenčiny aurčitebynemalachýbaťspoluspublikáciouM.BelákovejVLASTNÉMENOAKOPRÍBEH A HRA (2010), ktorá sa zaoberá didaktikou vlastného mena na druhom stupni základných škôl, predovšetkým v knižnici autorov učebníc základných škôl a metodických príručiek.

ZBORNÍK NA POČESŤ KATARÍNY HABOVŠTIAKOVEJ

Jazyk – historický fenomén. Ed. Ľ. Kralčák. Nitra: Filozofická fakulta

Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2010, 142 s.

ISBN 978-80-8094-823-8

Martina Kopecká

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64, Bratislava
e-mail: martinak@juls.savba.sk*

Pri príležitosti životného jubilea významnej slovenskej lingvistky doc. PhDr. Kataríny Habovštiakovej, CSc. sa 22. októbra 2009 konala na Filozofickej fakulte UKF v Nitre konferencia s názvom JAZYK – HISTORICKÝ FENOMÉN. Zborník s rovnomeným názvom obsahuje príspevky, ktoré odzneli priamo na vedeckej konferencii, resp. boli dodatočne zaslané na uverejnenie do zborníka. Zameranie referátov prevažne na historickú tematiku bolo podmienené skutočnosťou, že oslávkyňa najväčšiu časť svojej dlhoročnej vedeckej činnosti venovala riešeniu otázok z oblasti jazykovej histórie.

Po stručnom predstavení jubilančnej bohatej vedeckej publikačnej činnosti nasledujú v zborníku príspevky, ktoré sú rozdelené do troch častí. Prvá, tematicky rôznorodý blok tvárapríspevokI.RipkuČESKOSLOVENSKÁMLUVNICAJÁNASTANISLA-

va. Hoci sa Stanislavovmu dielu DEJINY SPISOVNEJ SLOVENČINY pripisuje prívlastok pozitivistický, I. Ripka zdôrazňuje, že prof. Stanislav sa nestotožnil úplne s mladogramatickým nazeraním na jazyk. V spomínanej mluvnici nachádza autor referátu pasáže, ktoré poukazujú na Stanislavovo štrukturalistické i sociolingvistické chápanie jazyka, napr. „Jazyk je zjav sociálny a historický, t. j. jazyk žije v spoločnosti a v čase. Bez spoločnosti a bez času niet jazyka a bez jazyka niet spoločnosti (...) V jazyku tvorí sa systém hlások, tvarov, väzieb a slovníkových a významových zvláštností. Tento systém časom sa však môže meniť a môžu sa teda meniť hlásky (zvuky), tvary, väzby (skladba) a významy slov“ (s. 20 – 21). J. Stanislav sa venoval aj otázke spisovného jazyka, jeho funkciám (oznamovacia a estetická), funkčným rečiam (1. hovorová čiže konverzačná reč, 2. pracovná alebo vecná, 3. vedecká, 4. básnická) a funkčným štýlom.

Aj napriek tomu, že ideologická báza tohto diela (jednotný československý jazyk) bola prekonaná už v čase jeho vzniku, prof. Stanislav svojou ČESKOSLOVENSKOU MLUVNICOU demonštroval svoj príklon ku koncepcii jednotného jazyka Čechov a Slovákov v medzivojnovom Československu. „Československým jazykom rozumieme samostatnú jazykovú skupinu v oblasti západoslovanských jazykov, a je to súhrn všetkých nárečí od Chebu po Užhorod s dvoma spisovnými jazykmi – českým a slovenským...“ (s. 22).

Predmetom nasledujúceho príspevku od I. Valentovej boli BOHEMIZMY V HISTORICKOM SLOVNÍKU SLOVENSKEHO JAZYKA. Autorka približuje čitateľom problémy a ťažkosti, ktoré museli autori slovníka riešiť už pri výbere a hodnotení bohemizmov prevzatých do lexiky kultúrnej slovenčiny predspisovného obdobia a vyskytujúcich sa v písomných pamiatkach, ktoré mali tvoriť pramennú základňu pre slovník. Metodologickým otázkam sa autorský kolektív nevyhol ani pri lexikografickom spracúvaní týchto slov. Tieto všetky problémy pramenili z blízkej genetickej príbuznosti slovenčiny a češtiny. Hlavným kritériom pri koncipovaní slovníka sa nakoniec stalo funkčné hľadisko (uvažovalo sa aj o genetickom hľadáisku), „teda snaha zachytiť prostredníctvom historických prameňov predovšetkým takú lexiku, ktorá sa v tomto období medzi inteligenciou skutočne používala, nevynímajúc, samozrejme, prevzaté lexémy“ (s. 26).

RUSÍNSKO-SLOVENSKÉ GRAMATICKÉ A LEXIKÁLNE PARALELY priblížil J. Vaňko. V referáte sa pozastavil pri „tých jazykových javoch v rusínskych nárečiach na Slovensku, ktoré majú svoje paralely v slovenčine (spisovnej alebo v niektorom z východoslovenských nárečí) a vďaka ktorým si rusínske etnikum prinajmenšom pasívne osvojuje slovenčinu, resp. (zriedkavejšie) príslušné východoslovenské nárečie“ (s. 37). Medzi jazykové javy, ktoré existujú paralelne v jazykovom systéme slovenčiny a v nárečiach (východnom a západnom) východoslovenských Rusínov zaraďuje: 1. v lexike: *tatarka* (pohánka), *bandurky*, *paradajka*, *brich* (brucho), *žaludok*, *vovir-*

ka (veverica), *osobnýj vlak*, *nakladnýj vlak*, *richlyk*, *občanskýj preukaz*, *vynareň*, *ošipareň*, *huslysta*, *fodbalysta*, *výdavateľ*, *čašnyčka*, *tlmočnyčka*, *zbrojovka*, *presylovka*, *mineralka*; 2. v morfológii a morfosyntaxi: používanie analytického tvaru minulého času pozostávajúceho z l-ového prídavia a osobných prítomných foriem pomocného slovesa *být*: *robyl/robil jem*, *robyl/robil jes*, *robyl/robil 0*; *robily zme*, *robily ste*, *robily 0*, (ne)používanie spony *být* v konštrukciách s menným prísudkom v prítomnom čase závisí hlavne od toho, či je výpoveď citovo neutrálna alebo príznačná: citovo neutrálna výpoveď (eliduje sa zámený podmet): *Už jem zdravýj*. – *Už jes zdravýj*? – *Pysal, že už je zdravýj*., pri dôraze kladenom na osobu v pozícii podmetu sa používa pronomínálny podmet a spona *být* sa eliduje: *Ja už zdravýj*, *ja už hoden robyty*., identickú stavbu majú aj odvodené vetné štruktúry, napr. deagentné dispozičné vety typu *Tota luka sa mi kosyla taško*. – *Toto pole sja nam neoralo dobri*. Paralely nachádza autor aj v syntaktickej sémantike, napr. pri vyjadrovaní posesívnosti, prospechu, kvantity, negácie, v oblasti modálnosti a pod.: *Susid mat velyku chýžu*. (Sused má veľký dom.) – *Mama jim napekla kolačiv* (Mama im napiekla koláčov.). Morfológické a syntaktické rusínsko-slovenské paralely nepokladá J. Vaňko za následok vplyvu slovenčiny na jazyk východoslovenských Rusínov, ale skôr sú podľa neho „svedectvom analogického vývinu morfológického a syntaktického systému rusínskych nárečí na východnom Slovensku (v niektorých prípadoch aj východoslovenských nárečí) a slovenčiny“ (s. 42).

K JUŽNOSTREDOSLOVENSKÉMU CHARAKTERU NÁREČÍ V OKOLÍ BREZNA sa vo svojom príspevku vyjadril T. Bánik. Všimol si hláskoslovné javy poukazujúce na južnostredoslovenskú kolonizáciu v oblasti Čierneho Hrona, a to jerové reflexy a reflexy stredoslovenskej palatalizácie velár. Striednicu *a* za *ɔ* a *ɛ* nachádza v slovách *daska* (územie Breznianskeho okresu) a *kotál* (Valaská), striednicu *o* za *ɔ* a *ɛ* v slovách *moch* (Valaská), *ovos*, *orol*, *kotol*, *ocot*. V posledných štyroch prípadoch ide pôvodne o striednicu *e* za *ɔ*, zmena *e* > *o* bola umožnená tým, že v tejto nárečovej oblasti nebola fonologická mäkkosť konsonantov, ale vokálna mäkkosť korelácia. O vkladné hlásky ide v prípade hláskoslovných variantov *bubon/buben/bubeň*, striednica *o* sa vyskytuje aj v slovách *fiodi*, *šopkat*, *jedon*, *jedonác*. Reflexy stredoslovenskej palatalizácie velár T. Bánik nachádza v koreni slova za pôvodné *a* v krátkej pozícii po pôvodne mäkkých velárnych konsonantoch: *käde* a jeho deriváty *kädeaki*, *volakäde* a v slovese *ukäzovat* (Valaská), v N pl. m. a f. s koreňom zakončeným na *k*, *g*, *ch*, *h* (*ruke*, *klobúke*) a v G, D a L sg. f. Pri mäkkom zakončení feminín a feminín s koreňom zakončeným na *k*, *g*, *ch*, *h* pretrvávajú tvary G, D a L s *-i*.

Na možné znaky nitrianskeho koiné (zmiešané nárečie) poukázal M. Pukanec v príspevku NITRIANSKE KOINÉ PRVÝ NADNÁREČOVÝ ÚTVAR SLOVENSKÝCH KMEŇOV. Jazykové dôkazy existencie nitrianskeho koiné sú podľa neho iba nepriame. Vyslovuje názor, že „stredná slovenčina by mohla byť jazykom, ktorý vznikol z miešania juž-

noslovanského a západoslovanského makrodialektu, pričom výsledkom tohto miešania by bolo koiné, ktoré sa po 9. – 12. storočí postupne rozpadlo a vytvorilo tak predpoklady nových nárečových areálov, západoslovenského a stredoslovenského“ (s. 66). Tento názor podľa neho nepriamo potvrdzuje aj skutočnosť, že priamo cez Nitru prechádza viacero starých izoglos. Ako ďalšie dôkazy uvádza hojný výskyt tzv. juhoslavizmov na západnom Slovensku a Morave, výskyt juhoslavizmov aj na vzdialených územiach Svätoplukovej ríše a existenciu moravsko-panónskych črt v staroslovienčine.

FRAZEOLOGICKÉ AKTUALIZÁCIE V TITULKOCH DENNEJ TLAČE si všimla J. Skladaná, ktorá konštatuje, že „jedným z najbohatších zdrojov titulkov je frazeológia. Titulky, ktorých motiváciou sú frazémy, prechádzajú najrozmanitejšími modifikáciami a transformáciami, čo najčastejšie vyúsťuje do aktualizácií“ (s. 71). Na základe niekoľkých kritérií (formálne hľadisko, hľadisko pôvodu, hľadisko historicko-etymologického prameňa jednotlivých frazém) vytvorila nasledujúce skupiny excerpovaných titulkov: 1. titulky, ktoré vznikli z klasických frazém a nedošlo pri nich k nijakým zmenám: *Bielemu domu tečie do topánok*; *Múzeá praskali vo švikoch*; 2. ustálené prirovnania: (Tenistka) *je chudá ako trieska*; (Politik) *mlčí ako sfinga*; 3. titulky pochádzajúce z prísloví, parémii: *Ani z voza, ani na voz* (ťažká situácia pred voľbami); *Šaty robia aj politika* (o oblečení našich politikov – *šaty robia človeka*); *Človek človeku človekom* (*Človek človeku vlkom*); 4. titulky, ktoré vznikli z frazeologických internacionalizmov (Biblia, antika, staršie svetové dejiny a staršia svetová literatúra): *Po nás potopa*; *Gordický uzol*; *Volebné desatoro*; *Prišli, vedeli, zvíťazili* (vítazi televíznej súťaže); *Japonský tlak na Kóreu narazil na čínsky múr*; 5. titulky utvorené z názvov románov, filmov, televíznych inscenácií, seriálov: *Dobří ľudia ešte žijú* (Romain Rolland: *Dobrý člověk ještě žije*); *Nieko to rád ironické* (americký film *Nieko to rád horúce*); *Byť či nebyť* (*to je otázka*); *Sladké mámenie* (recepty na zákusky – *Sladké mámení*); *Voda, čo nás drží nad vodou* (o vode ako o strategickej surovine); 6. titulky – frazémy utvorené z rozprávok, či už z názvov, alebo z citátov: *Stolček, prestri sa* (reklama na tatársku omáčku); *Soľ nad zlato?* (o škodlivosti prílišného solenia); *A volali šťastne, až kým nezložili* (reklama na telekomunikácie – aktualizácia na poslednú vetu mnohých rozprávok: *A žili šťastne, až kým nezomreli*).

Príspevky v druhom bloku tematicky spája štúrovská spisovná slovenčina. O práci riešiteľského kolektívu pracovníkov Katedry slovenského jazyka FF UKF v Nitre na grantovom projekte Slovník štúrovej slovenčiny referoval Ľ. Kralčák vpríspevku KSLOVNÍKUŠTÚROVSKEJSLOVENČINY. Vprvej etape riešenia je základným cieľom zhromaždenie jazykovej materiálu tvoriaceho bázu pre budúcu lexikografickú prácu. Autorov čaká vyriešenie otázky pramennej základne slovníka podľa maximalistického modelu, a to tak vo vertikálnom ako aj v horizontálnom vymedzení.

Ako relevantné boli určené periodiká SLOVENSKJE POHLADINAVEDEI, UMEŇJA A LITERATÚRU, SLOVENSKJE NÁRODNJE NOVINI, ich literárna príloha OROL TATRÁNSKI, almanach NITRA a autorské tlače Štúra, Dohnányho, Francisciho, Hodžu, Hurbana, Kadavého a Sládkoviča. Druhá etapa bude zahŕňať lexikografickú analýzu získaného materiálu a zostavenie jadra slovníka štúrovskej slovenčiny v pracovnej podobe.

Z. Kováčová si všimla vzájomnú podmienenosť filozofického a lingvistického rozmeru diela Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí, v ktorom Ľ. Štúr odôvodňuje prijatie strednej slovenčiny za celonárodný spisovný jazyk. Konštatuje, že „Štúrove lingvistické práce vyrastali na filozofickom základe, na podhubí, ktoré predstavovala Hegelova dialektika, Herderova koncepcia vývoja dejín a predovšetkým Humboldtova filozofická jazykoveda“ (s. 89). Na záver svojho príspevku pripisuje spisu NÁREČJA SLOVENSKUO ALEBO POTREBA PÍSAŇJA V TOMTO NÁREČÍ tieto prívlastky: filozofický, politický, národnoobranný, lingvisticko-komparatívny, humanistický, filantropický, slavianofilský a sociologický.

Na niektoré špecifické vlastnosti tvaroslovného systému slovenčiny v štúrovskom období, a to s ohľadom na javy, ktoré sa uplatňovali v Slovenských povestiach, poukázala R. Hlavatá v referáte PODOBASLOVENČINYVSLOVENSKÝCHNÁRODNÝCHPOVESTIACH. V rámci substantív si všimla netypické tvary a pádové prípony substantív, ktoré sa objavujú v textoch tohto diela a ktoré sa odlišujú od tvarov a pádových prípon uvedených v Štúrovej Náuke reči Slovenskej. Analýzou prichádza k záveru, že Francisci sa na jednej strane opieral o štúrovskú gramatiku, ale na druhej strane si stanovil vlastné pravidlá, ktorých sa pridŕžoval. Napr. substantíva: A sg.: *za kuoň, za oplan-0* (živ. m.; Ľ. Štúr: *-a*); A pl.: *ftáčik-ou, žrebc-ou* (Ľ. Štúr: *tátoš-e, medveď-e*); I pl.: *ľud'-mí, sin-amí*, ale aj *z divák-i, kvet-amí, pod oblok-i* (Ľ. Štúr: *-mí, -amí*); D sg.: *jabloň-i, ku večer-i, ku maťer-i* (vzor *noc*; Ľ. Štúr: *-i a -e*); I pl.: *cér-amí, cest-amí* (Ľ. Štúr: *-ami, -ámi, -amí*); D pl.: *očom, ušom* (Ľ. Štúr: *-am*), L pl.: *očách, ušách* (Ľ. Štúr: *-ach*); adjektíva: G, D, A, V sg.: *králou najmladší sin, otcou Tátoš, prijateľou sin* (fonetické *u* namiesto Štúrovej koncovky *v*); *s koňou-ho čela, z jastrabov-ích pazúrou, na orlov-je pjera* (Ľ. Štúr: krátke prípony *-ich a -e*); slovesá: prechodníky *rozlúčac, vzdíchnuc* (Ľ. Štúr v týchto tvaroch pripúšťa porušenie rytmického zákona: *vábjac, vráťjac*), *l*-ové prídastie má podobu *dotknu-u, poslúch-nu-u, plas-nu-u, miz-nu-u* (Ľ. Štúr mal podoby *mi-nu-v, dúch-nu-v, dúch-o-u, chvat-o-u, vad-o-u*).

KONCEPCIA ŠTÚROVEJ SLOVOTVORBY V NÁUKE REČI SLOVENSKEJ bola predmetom príspevku M. Macha. Po detailnom predstavení kapitoly O tvorení slov konštatuje, že Ľ. Štúr sa opieral o veľmi dobré poznanie lingvistickej teórie, správne vystihol štruktúru slovnej zásoby jazyka, no zároveň v kapitole absentuje určitá sústavnosť, slovo- tvorné sufixy či zakončenia slov sú podávané mechanicky, bez ambície systematizovať ich podľa významu alebo spôsobu využitia a inventár afixov obmedzil Ľ. Štúr

výlučne len na prípony. V dejinách spisovnej slovenčiny môžeme štúrovskú kodifikáciu pokladať za počiatok oživenia slovotvorných procesov.

Slovotvorby sa týkal aj posledný príspevok druhého bloku SONDY DO LEXIKY HURBANOVÝCH POHLADOV od D. Auxovej. Autorka si všima prevzatú lexiku, domáce knižné slová a tvorenie nových pomenovaní v časopise Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literatúru. Z prevzatých slov spomína napr. bohemizmy (*stolet'ja, snadné, úzkomislno, patrná*), latinské a grécke termíny (*rationalizmom, consoliduje, lux, formalism, compromithuvav, enthusiasmus*), germanizmy (*pruoba, šlam, špik, šturmu-vať*). Z domácej knižnej lexiky sa v Pohľadoch vyskytla skupina slov, ktorá vznikla rozšírením významu. Niektoré slová z domácej slovnej zásoby sa po rozšírení, resp. prenesení významu stali novými pomenovaniami, napr. *haluz hospodárstva, umeňja odvetvie, šťjep, odnožjach huor tatránských, literatúra vilupovať počínala*. Nové pomenovania sa tvorili najmä kompozíciou dvoch prídavných mien, prídavného a podstatného mena, občas predložky a slovesa, spojením dvoch inojazyčných slov. Kompozitá mohli byť zložené aj z viacerých výrazov, napr. *mnohohovorčivosť, suchoneúrodnej, svetoplavnno, sedljacko-bačovsko-kočiskjeho*. Abstraktá boli utvorené sufixmi *-ňja/-ňje, -ost', -stvo, -ota*, napr. *staveňja, umeňja, vichiťeňje, oratuvaňje, seba-vedomosť, okružlost', božstvo, rozumárstvo, mrtvota*.

Tretí blok predstavujú dva spomienkové texty. G. Gotthardová v príspevku MOJE KONTAKTY S JAZYKOVEDKYŇOU si zaspomínala na osobné stretnutia s doc. PhDr. Katarínou Habovštiakovou, CSc., zároveň poukázala na jej scenáristickú a prozaickú tvorbu, ktorej sa venuje po odchode do dôchodku. Jubilančka je autorkou scenárov pre seriál Malé biblické príbehy (námety písal jej teraz už zosnulý manžel A. Habovštiak), pätnástich scenárov cyklu POVIEM TI ROZPRÁVKU, siedmich zväzkov rozprávok, napr. SVÄTÍ APOČASIE (1994), VNÚDZI POZNÁ ŠPRIATEĽA (1996), ZVIERATKÁ VO FRAZEOLÓGII (1996) a pripravila aj knihu rozprávok oslovenčine KRÁSNA JE NAŠA REČ.

Na osobné stretnutia a blízke priateľstvo s manželmi Habovštiakovcami si zaspomínala J. M. Gondav záverečnom referáte s názvom PRETRVÁVANIE PAMIATKY OSOBNOSTI JAZYKOVEDCA VO VEDOMÍ VEREJNOSTI. Autor si v príspevku pripomenul najmä osobnosť manžela jubilantky A. Habovštiaka, ktorému bolo v r. 2003 udelené čestné občianstvo Žilinského samosprávneho kraja, po jeho smrti bola Oravská knižnica v r. 2004 slávnostne premenovaná na Oravskú knižnicu Antona Habovštiaka, v r. 2005 mu bol udelený Pribinov križ prvého stupňa in memoriam, posmrtné mu vyšli viaceré diela v reedíciách, napr. Oravské chodníčky (2006), Oravci o svojej minulosti s podtitulom Reč a slovesnosť oravského ľudu (2007). Osobnosť manželov-jazykovedcov Antona a Kataríny Habovštiakovcov zostane v pamäti ďalších generácií aj vďaka autobiografickému dielu oslávenkyne s názvom Môj život s Antonom Habovštiakom (2009).

Vedecký záber jubilantky doc. PhDr. Kataríny Habovštiakovej, CSc. bol a je dodnes široký (dialektológia, frazeológia, história slovenského jazyka, lexikografia, onomastika a i.). Príspevky, ktoré si na počesť oslávenkyne pripravili jej bývalí kolegovia a priatelia, poskytujú v podobe zborníka JAZYK–HISTORICKÝ FENOMÉN stručný náčrt jej vedeckej orientácie a sú dôstojným pripomenutím si jubilantkinej celoživotnej lingvistickej činnosti. Doc. PhDr. Kataríne Habovštiakovej, CSc. chceme touto cestou dodatočne popriať veľa zdravia, šťastia a tvorivého elánu do ďalších rokov.

KONIEC TLAČENÝCH SLOVNÍKOV POMÍSTNÍCH JMEN V ČECHÁCH?

**Matúšová, Jana a kol.: Slovník pomístních jmen
v Čechách. V (Bra – Buc). Praha: Academia 2009. 196 s.
978-80-200-1787-1**

Andrea Goóťšová

*Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: Andrea.Gootsova@umb.sk*

Pod odborným vedením Jany Matúšovej a jej kolektívu vychádza v poradí už piaty SLOVNÍK POMÍSTNÍCH JMEN V ČECHÁCH, ktorý nadväzuje na tradíciu predchádzajúcich slovníkov. Úvodný zväzok, ktorý vyšiel v roku 2000, predstavoval základné východiská celej edície, akými sú stavba hesla, podhesiel a odkazových hesiel, načrtla sa problematika riešenia variantných prípon toponým a pod. V roku 2005 vyšiel prvý zväzok *Slovníka*, ktorý obsahoval terénne názvy začínajúce písmenom A (*Abadie-Axler*). V nasledujúcich rokoch mali už svoju printovú podobu aj *Slovníky* so začínajúcimi písmenami II (*B-Bau*) (2006), III (*Bav-Bíd*) (2007), IV (*Bíg-Bož*) (2008).

Neľahký cieľ, ktorý si autori už na začiatku vytýčili, explicitne vychádzajúc z názvu, manifestujú ďalšou, novou publikáciou. Tá nielenže rozšíri bohatý inventár kníh českej onomastiky, ale predovšetkým prináša cenné informácie a nové poznatky, ktoré sú funkčne využiteľné (nielen) pre českých lingvistov. Slovník ako zdroj unikátnych jazykových útvarov predstavuje neoceniteľnú zásobáreň i pre regionálnu históriu, archeológiu, etnografiu, geografiu a iné vedné odbory.

V tomto piatom zväzku opätovne rezonujú názvy polí, lúk, lesov, hôr, vôd a ciest, ktoré sa začínajú písmenami Bra-Buc, poprípade obsahujú slová začínajúce sa týmito písmenami. Slovník terénnych názvov ponúka dôkladnú a dôslednú analýzu

zu 699 pomenovaní. V duchu záväznej, vopred stanovenej koncepcie spracovania terénnych názvov formou hesiel sa javí slovník ako jasný, zreteľný a prehľadný, avšak na rozdiel od prvého zväzku tu nie je zakomponovaný návod na jeho používanie a zásady spracovania. Daná skutočnosť následne neľahčuje používateľovi (laikovi) pri prvom kontakte so slovníkom orientáciu v jednotlivých heslách. Aj napriek tomu nespornou výhodou abecedného zoradenia hesiel je odbúravanie zložitého indexovania. Objekty vyznačujúce sa onymickou polyreferenčnosťou sa zapisujú len raz a dolným indexom k heslu sa určí frekvencia, ktorá ak je pri niektorých terénnych názvoch zvýšená, znázorňuje sa na podrobných mapách Čiech. Autori sa vyhli nežiaducemu a samoučelnému opakovaniu objektov, pričom v konečnom dôsledku do hry vstúpil technický a ekonomický rozmer. Ilustrujúcim príkladom je terénny názov *Březina* (s. 137) vyskytujúci sa v Čechách až 1181 krát. Z toho dôvodu je nesporne výhodnejšie uviesť daný objekt iba raz a jeho ostatné „ekvivalenty“ už len graficky zaznačiť do mapy.

Pozoruhodné v piatom zväzku Slovníka sú najmä objekty metaforického charakteru, ktoré je možné rozdeliť do viacerých skupín. Prvá by zahŕňala pomenovania objektov, ktoré implikujú vecný vzťah človeka k určitému objektu, akými sú *Bratrov*, *Bratrovec*, *Bratrský* (s. 49), ktorých metaforické označenie objektov signalizuje, že ide o susedné či zlúčené pozemky, pomenované podľa brata a jeho určitého (majetkového) vzťahu k pozemkom.

Česká toponymia ponúka aj názvy ako *Brazílie* či *Brémy*, ktoré možno zaradiť do druhej skupiny, v rámci ktorej dané objekty vyjadrujú istú vzdialenosť alebo odľahlosť. Pri *Brazílii* ide o metaforické pomenovanie podľa polohy na južnom svahu, kde svieti slnko (s. 54). Pomenovanie *Brémy* bolo motivované niekdajšou osamelou osadou, odkiaľ viedla priama najkratšia cesta ku skupine štyroch osamelých domov, ktoré boli ďaleko od dediny a nazývali sa Amerika. Analogicky ide o vzdialenosť prirovnávanú medzi Brémami a Amerikou (s. 69). Dané pomenovania nie sú ojedinelé, pretože ich zvýšená frekvencia je badateľná už v prvom Slovníku (*Amerika*, *Afrika*, *Albánie*...).

Leitmotívom tretej skupiny pomenovaní terénnych názvov je metaforické označenie vychádzajúce z tvaru príslušného objektu. *Buben* (s. 165) značí, že pôjde o oblý, prípadne vypuklý tvar, *Brejle* (s. 66) predpokladajú ich doslovný vzhľad, nezvyčajné pomenovanie *Bratranec* (s. 48) označuje údajne dva podobné duby rastúce oproti sebe pozdĺž cesty.

V rámci širokej a pestrej palety toponým sú jej neoddeliteľnou zložkou aj názvy súvisiace s historickou skutočnosťou, ktoré sa na ňu explicitne odvolávajú. *Brandenburg* (s. 33) bol názov pre historickú provinciu kráľovského Pruska – Braniborská. Úzky súvis pomenovania je eventuálny, pretože na území Čiech v roku 1866 sa pri postupe pruskej armády tu zdržiavali braniborské vojská. Takisto pomenovanie

Brandenburský (s. 33) sa vzťahuje na spomínanú historickú skutočnosť „r. 1866 při vpádu Průšáků stanovala brandenburská vojska“.

Svoje špecifické miesto majú v plejáde terénnych názvov aj expresívne pomenovania s kladným, ale aj záporným nábojom. Ich metaforický charakter vychádza z vlastností, znakov, charakteristických črt či povahy pomenúvaného objektu. Zreteľným príkladom je označenie *Bryndy* (s. 117), ktoré pomenúvalo pole podľa toho, že po daždi na ňom ostávala premočená mazľavá pôda.

Na pozadí motivácie jednotlivých toponým je možné odhaľovať, rekonštruovať a poznávať svojbytnosť a svojráz onymických objektov vyskytujúcich sa v bezprostrednom okolí nami poznávanej skutočnosti. Pritom je však potrebné dôkladne poznať všetky relevantné faktory (historické okolnosti, etnické a demografické činitele, ako aj iné mimojazykové skutočnosti), ktoré rozhodujúcim spôsobom vplývali na utváranie terénnych názvov.

Keďže SLOVNÍK POMÍSTNÍCH JMEN V ČECHÁCH V (*Bra-Buc*) úspešne nadviazala na predchádzajúce publikácie, niet pochyb o tom, že jeho pokračovania budú taktiež prínosným a zaujímavým materiálom z hľadiska motivácie, ako aj zo štruktúrneho a slovotvorného hľadiska. Precízna práca celého autorského kolektívu, ktorý sa usiluje zmapovať všetky toponymá na území Čiech, sa stala pre slovenskú onomastiku akýmsi vzorom a zároveň podnetnou inšpiráciou. V súčasnosti sa totiž pripravuje projekt spracovania slovenskej toponymie, ktorého finálnym produktom bude publikácia slovníkového formátu. Uvažujem napríklad o názvoch ako SLOVNÍK SLOVENSKÝCH TERÉNNYCH NÁZVOV, SLOVNÍK TERÉNNYCH NÁZVOV SLOVENSKA, SLOVNÍK SLOVENSKEJ ANOJKONYMIE, či SLOVNÍK SLOVENSKÝCH ANOJKONÝM.

Záverom treba upozorniť na fakt, že SLOVNÍK POMÍSTNÍCH JMEN V ČECHÁCH už prestanú vychádzať v printovej podobe. Dostupné budú už iba na CD nosičoch. Je škoda, že česká onomastika napriek svojej tradične vysokej úrovni, ktorú potvrdzovali aj predchádzajúce vydania slovníkov terénnych názvov, už nezískala podporu na vydávanie ďalších výsledkov dlhoročného výskumu. Predpoklad, že vo virtuálnej podobe budú tieto výsledky nepovšimnuté zo strany širokej verejnosti, je veľmi reálny.

ODIŠIEL IZIDOR KOTULIČ

Milan Majtán

Pohronská 15, 831 03 Bratislava, e-mail: milanm@juls.savba.sk

Iba nedávno, pred piatimi rokmi som pri osemdesiatročnom jubileu PhDr. Izidorovi Kotuličovi CSc., úprimne ďakoval za jeho štyridsaťročnú prácu v Jazykovednom ústave a v slovenskej jazykovede, najmä v oblasti výskumu vývinu a dejín slovenského jazyka. Vyslovil som nádej, že ho autorský kolektív Historického slovníka slovenského jazyka, ktorý vtedy končil práce spojené s vydaním posledného, siedmeho zväzku, medzi sebou ešte privíta. Aj sa tak stalo, r. 2008 na prezentácii hotového 7-zväzkového diela, ktoré aj on pred takmer polstoročím začínal realizovať, sa aj s vážne narušeným zdravím zúčastnil. Bolo to naše posledné stretnutie.

J. Kotulič sa narodil 5. januára 1927 vo východoslovenskej obci Sedlice. Slovenský jazyk a históriu študoval Na Filozofickej fakulte vtedajšej Slovenskej univerzity (Univerzity Komenského) v Bratislave v rokoch 1948 – 1952. Hneď po skončení vysokoškolského štúdia začal pracovať v Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV) a bol prvým vedeckým aspirantom ústavu. Vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied získal v r. 1956. V ústave vykonával v r. 1959 – 1965 funkciu zástupcu riaditeľa a v r. 1962 – 1969 a 1981 – 1983 vedúceho oddelenia dejín slovenčiny. Ako vedúci oddelenia bol I. Kotulič v r. 1981 – 1983 aj vedúcim autorského kolektívu Historického slovníka slovenského jazyka, no už viac ako dve desaťročia predtým sa aktívne zúčastňoval aj na príprave koncepcie, pripravovanej pôvodne pre slovník väčšieho typu, ktorú autorský kolektív predstavil v ukážkovom zväzku Slovenského historického slovníka z predpisovného obdobia (1973). I. Kotulič sa ako vedúci staral o vybudovanie primeranej materiálnej základne slovníka, a to organizovaním archívnych výskumov slovenských jazykových pamiatok v domácich aj zahraničných archívoch, excerpcie zhromaždených fotokópií a transliterovaných textov spolu s budovaním rozsiahlej kartotéky.

Členom autorského kolektívu Historického slovníka slovenského jazyka bol I. Kotulič až do svojho odchodu do dôchodku pri koncipovaní prvých troch zväzkov, členom internej redakcie slovníka v prvých štyroch zväzkoch.

Pokandidátskej dizertácii HISTORICKÉ HLÁSKO SLOVIE A TVAROSLOVIE VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČÍ (1957) najviac pozornosti venoval I. Kotulič výskumu predpisov-

ných jazykových útvarov slovenčiny. Jeho štúdiá: *O FORMOVANÍ KULTÚRNEHO JAZYKA SLOVENSKEJ NÁRODNOSTI* (1968), *K OTÁZKE KULTÚRNEHO JAZYKA SLOVENSKEJ NÁRODNOSTI* (1969), *K POJMU „KULTÚRNA SLOVENČINA“* (1974), *PRVÉ SLOVENSKE TLAČEBNÉ SLOVNIČNÍKY* (1974), *K HODNOTENIU JAZYKA ŽILINSKEJ KNIHY A INÝCH HISTORICKÝCH SLOVACIKÁLNYCH TEXTOV* (1983), *O VPLYVE ČEŠTINY NA ROZVOJ SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SLOVNEJ ZÁSoby* (1984), *VÝZNAM TRNAVSKÉJ UNIVERZITY PRE ROZVOJ KULTÚRNEJ SLOVENČINY* (1987) a *K OTÁZKE ÚZKOSTI KULTÚRNEJ SLOVENČINY* (1988) prinášajú v podstate ucelený súbor jeho poznatkov a názorov o formovaní a vývine kultúrnych útvarov slovenského národného jazyka v predpisovnom období, vychádzajúci z analýzy početných rukopisných i tlačených slovenských jazykových pamiatok, ktoré patria do prameňnej základne Historického slovníka slovenského jazyka.

Treba pripomenúť, že I. Kotulič bol v r. 1958 – 1970 aj výkonným redaktorom a v r. 1958 – 1981 členom redakčnej rady Jazykovedného časopisu. V r. 1962 – 1968 bol tajomníkom vedeckého kolégia jazykovedy SAV a v r. 1978 – 1980 lektorom slovenského jazyka na filozofickej fakulte univerzity v Novom Sade vo vtedajšej Juhoslávii. Jeho práca v oblasti slovenskej jazykovedy bola ocenená v r. 1984 Čestnou medailou Mateja Bela za zásluhy v historických vedách a v r. 1987 Striebornou čestnou plaketou Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách.

V roku 1991 odišiel 74-ročný I. Kotulič s podlomeným zdravím po štyridsať-ročnej práci v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV ako vedúci vedecký pracovník do dôchodku.

Celkom nečakane sa však potom pre zdravotné problémy úplne odmlčal. Tento svet, rodinu a priateľov opustil vo veku 85 rokov 15. januára 2011.

Češť jeho pamiatke!

MATILDA HAYEKOVÁ UŽ NEŽIJE

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava,
e-mail: slavoo@juls.savba.sk*

Bola to Klára Buzássyová, ktorá naposledy a zároveň najpodrobnejšie zhodnotila prínos PhDr. Matildy Hayekovej, CSc., do jazykovedy pri príležitosti jej osemdesiatych narodenín (Slovenská reč, 67, 2002, č. 4 – 5, s. 316 – 318). Už vtedy však nikto z nás nemal bezprostredný kontakt s touto autorkou. Jej dielo sa uzatvorilo v r. 1993 a od tej chvíle bolo známe len to, že svoj život dožíva s podlomeným zdravím v Domove dôchodcov v Stupave. Až nedávno (v r. 2011) však k nám dorazila správa, že srdce Matildy Hayekovej prestalo biť 1. mája r. 2009. Tento rok by sa dožila 90 rokov.

Pripomeňme aspoň nakrátko, že hlavnou výskumnou témou Matildy Hayekovej (nar. 6. apríla 1922 vo Vrútkach) bolo slovníkárstvo, synchronické i historické. Zúčastnila sa nielen na príprave legendárneho SLOVNÍKA SLOVENSKEHO JAZYKA (jeho 1, 3. a 4. zväzku), ale napísala aj významnú knižnú monografiu DEJINY SLOVENSÝCH SLOVNÍKOV DO ROKU 1945 (1979), na ktorú ešte nadviazala skriptovým vydaním DEJINY SLOVENSÝCH SLOVNÍKOV II. 1946 – 1975 (1992). Doteraz sú to dva najzákladnejšie zdroje poznania starších dejín slovenskej lexikografie. Okrem toho sa venovala v početných štúdiách translatológii (kritike prekladu), štylistike a vyučovaniu jazykov. Keďže prácu v archívoch mala v krvi, nie je prekvapujúce, že spod jej pera vyšli aj výrazné analýzy prác ďalších slovenských jazykovedcov staršieho obdobia, nielen lexikografov (S. Czambla, J. Damborského, F. Mráza, S. Tešedíka, J. Viktorína a ďalších). Ale Matildu Hayekovú zaujali aj ďalšie témy, napr. listy Alexandra von Humboldta na Slovensko, sumerizmy v slovenčine a pod.

Matilda Hayeková patrila medzi jazykovedcov, ktorým bývalý režim nedovolil naplno rozvinúť schopnosti. V r. 1958 musela po politických previerkach opustiť Ústav slovenského jazyka (pracovala v ňom 1955 – 1958) a do jazykovednej sféry na Pedagogickú fakultu Univerzity Komenského v Trnave sa dostala až o 11 rokov neskôr (1969 – 1980). Ku koncu kariéry prekladala množstvo textov z náboženskej oblasti pre rôzne cirkevné periodiká.

Klára Buzássyová v spomínanom jubilejnom článku ďakuje Matilde Hayekovej za jej prácu, za poznatky, ktorými prispela do slovenskej jazykovedy, do dejín nášho jazyka a do dejín slovenskej jazykovedy. Vzdajme jej úctu aspoň symbolicky ešte raz a pripomeňme, že to všetko dokázala za krajne nepriaznivých podmienok, ktoré by menej silné charaktery boli dávno zlomili.

VÁŽENIE ČI VÁHOVANIE?

Alexandra Jarošová, Slavomír Ondrejovič

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail: sasaj@juls.savba.sk, slavoo@juls.savba.sk

Názvom váhovanie, resp. váženie (angl. weighting) sa v odbore štatistiky nazýva operácia, ktorej cieľom je stanoviť pre vybrané parametrické štatistické jednotky (napr. pre respondentov s vysokoškolským vzdelaním, mladých ľudí do 25 rokov a pod.) konkrétnu váhu tak, aby celok jednotiek adekvátne reprezentoval ich reálne podiely v populácii“. Vedecká rada Sociologického ústavu SAV navrhla zmeniť termín *váhovanie*, ktorý sa používa napr. v akreditačnom dotazníku Slovenskej akadémie vied, na „tradičný výraz“ *váženie*.

Analýza materiálu, ktorý máme k dispozícii, však ukazuje, že v „štatistických“ kontextoch sa uplatňujú obidve substantíva (*váženie* i *váhovanie*) približne v rovnakom zastúpení. Nemožno pritom povedať, že by výraz *váhovanie* bol v tomto kontexte novotvarom, kým slovo *váženie* (v danom význame) je zaužívaným výrazom, ako by to mohlo vyplývať z návrhu VR Sociologického ústavu SAV. Materiál totiž takéto konštatovanie nepotvrdzuje. Máme doklady na spojenia *váženie výsledkov* (7) – *váhovanie výsledkov* (2), *váženie ukazovateľov* (4) – *váhovanie ukazovateľov* (2), *váženie koeficientov* (0) – *váhovanie koeficientov* (4), *váženie signálu* (2) – *váhovanie signálu* (5), *schéma váženia* (3) – *schéma váhovania* (3). Konkrétne v oblasti štatistického zisťovania účinnosti pedagogickej a vedeckej práce sa podľa nášho materiálu dáva prednosť termínu *váhovanie*, napr. *váhovanie vyučovacích predmetov v internetovej žiackej knižke*, *váhovanie kategórií publikačnej činnosti*, *váhovanie s pevne stanovenými váhami (v adaptívnom výučbovom procese)*.

Pri pomenovaniach *váženie* a *váhovanie* dochádza aj k určitému vývoju a len čas ukáže, či sa tieto dve pomenovania stanú alebo nestanú plnohodnotnými pomenovacími variantmi, príp. slovotvornými synonymami s jemne odlišnými významami a odlišnou spájatelnosťou. Nevylučujeme, že sa v rámci sociologického diskurzu postupne presadí len jedno pomenovanie, keďže *váženie* a *váhovanie* má napriek odlišnej preferenčnej spájatelnosti pomenovaní v podstate identický význam. Treba pritom pripustiť, že slovo *váženie* má v rámci uvedeného páru silnejšiu pozíciu, ktorú mu zabezpečuje existencia súvzťažného adjektíva *vážený* (v danom význame),

a absencia variantného adjektíva *váhovaný: *vážené skóre, vážený signál, vážený koeficient, vážený ukazovateľ*.

Na druhej strane je však termín *váhovanie* výhodnejší, pretože je úplne jednoznačný z hľadiska jeho špecifického terminologického významu i štýlovej zaradenosti v odborných textoch. Termín *váženie* (v danom význame) je jednoznačný v spojeniach s adjektívom, napr. *štatistické váženie*, ale stráca svoju jednoznačnosť v spojeniach typu *váženie vyučovacích predmetov, metódy váženia*, pri ktorých vzniká nepríjemná homonymia s konkrétnym významom slova *váženie* (*váženie áut*). Termín *váhovanie* je naproti tomu významovo jednoznačný v každom kontexte. Nedomnievame sa teda, že by v tejto etape bolo nevyhnutné v Zásadách pravidelného hodnotenia organizácií SAV pristúpiť k zmene výrazu *váhovanie* na *váženie*.

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA

*zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV,
Panská 26, 813 64 Bratislava, e-mail: juliab@juls.savba.sk*

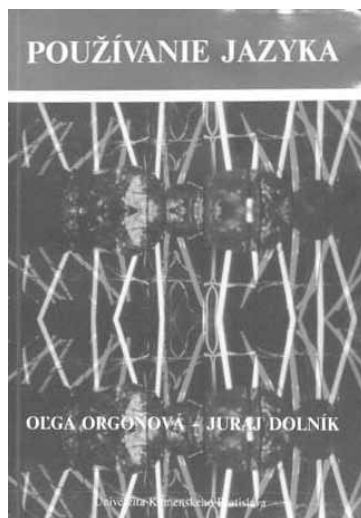

DOLNÍK, Juraj: Jazyk – človek – kultúra. Bratislava: Kalligram 2010. 224 s. ISBN 978-80-8101-377-5.

Obsahom knihy sú výklady rozmanitých väzieb jazyka s mentálnym svetom človeka, s jeho správaním a konaním, ako aj s kultúrnym svetom jeho nositeľov. Text zhŕňa výsledky aktuálneho autorovho skúmania vzťahu jazyka k racionalite, emocionalite a volitvite človeka, k rozličným stránkam kultúry a jazyka ako objektu nazerania z perspektívy kultúry. Autor výrazne posúva predmet jazykovedného poznávania do kulturologickej sféry a ukazuje cestu k plodnej lingvisticko-kulturologickej kooperácii pri skúmaní miesta jazyka v kultúrnom svete jeho nositeľov. Ukazuje, ako môže byť lingvistika užitočná pri poznávaní človeka formovaného jeho kultúrnym prostredím a súčasne stvárnajúceho toto prostredie a naznačuje, akým smerom sa má uberať jazykovedné bádanie orientované na využívanie sprostredkujúcej funkcie poznávania jazyka pri skúmaní človeka a kultúry.

DOLNÍK, Juraj – ORGOŇOVÁ, Oľga: Používanie jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského 2010. 229 s. ISBN 978-80-223-2925-5.

Učebnica obsahuje originálne spracovanie fundamentálnych výkladov jazykového obrazu sveta a výsledkov výskumov autorov v oblasti diskurznej analýzy a otázok týkajúcich sa racionality a iracionality v jazyku. Vymedzená látka je spracovaná tak, aby rozšírila znalostný horizont študentov druhého a tretieho stupňa univerzitného štúdia a zároveň nastolila teoreticko-metodologické aj praktickovýskumné problémy, takže je použiteľná aj ako potenciálny zdroj informácií a stimulov na riešenie aktuálnych otázok spätých s pragmatickým aspektom jazyka v najširšom zmysle.

KAČALA, Ján: Zložené útvary v jazyku. Martin: Matica slovenská 2010. 134 s. ISBN 978-80-7090-960-7.

Autor v monografickej štúdii predkladá vlastnú koncepciu zložených jazykových útvarov: chápe ich ako prejav uplatňovania princípu zloženosti (analytizmu) v stavbe jazykových jednotiek, pričom tento princíp podľa autora jestvuje a funguje ako rovnocenný s princípom jednoduchosti (syntetizmu) v stavbe jazykových jednotiek. Zložené útvary si autor všíma na celej ploche diferencovanej jazykovej stavby: od zložených foném cez zložené morfémy, zložené slová a pomenovania, zložené výrazy, zložené útvary až po zložené syntaktické útvary.

Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie. Zborník príspevkov zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 23. – 24. septembra 2009 v Banskej Bystrici. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2010. 578 s. ISBN 978-80-8083-960-4.

Zborník v úvode prináša príspevky orientované na teoretické východiská komunikácie, aktuálne a axiomaticky poňaté lingvistické a filozofické teórie, podporené rezumujúcimi faktami a argumentáciami. Práce s tematikou sprostredkovanej komunikácie prezentujú autentické doklady z frekventovaných komunikačných situácií a analyzujú príčiny, ktoré ovplyvňujú úroveň komunikačnej kompetencie používateľov jazyka, často rozkolísavajú komunikačné normy alebo poukazujú na využívanie manipulačných či obranných nástrojov najmä v mediálnej komunikácii. Tematicky najpestrejšie sú sociolingvistické štúdie. Svedčia o tom, že vzťahy medzi normou a úzom, medzi stratifikáciou a bežným hovoreným jazykom ako rodiacou sa varietou slovenčiny sú výskumne zaujímavé a v predstavenej rozmanitosti sa s nimi stretávame aj v iných jazykoch. Zborník je venovaný prof. PaedDr. Vladimírovi Patrášovi, CSc. pri príležitosti jeho životného jubilea.

Jazyk – historický fenomén. Zborník referátov z konferencie konanej 22. októbra 2009 na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Kataríny Habovštiakovej, CSc. Ed. Ľ. Kralčák. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2010. 141 s. ISBN 978-80-8094-823-8.

Príspevky v zborníku sú usporiadané do troch blokov. Prvý blok je tematicky rôznorodý: nachádzajú sa tu texty analyzujúce publikácie z dielne slovenských lingvistov, príspevky zaraďujúce sa do dialektologického bádania, ale rieši sa v ňom aj súčasná frazeologická problematika. V druhom bloku sú príspevky, ktoré sa tematicky viažu k štúrovskej spisovnej slovenčine. Tento blok je zároveň prezentáciou časti výskumných snažení členov Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa, ktoré sa rozvinuli v rámci pripravovaného projektu **SLOVNÍKŠTÚROVSKEJSLOVENČINY**. Tretí blok obsahuje príspevky, ktoré boli prednesené na konferen-

cii primárne ako spomienkové návraty čerpajúce z osobných stretnutí s jubilatkou a jej blízkymi.

KOPECKÁ, Martina – LALIKOVÁ, Tatiana – ONDREJKOVÁ, Renáta – SKLADANÁ, Jana – VALENTOVÁ, Iveta: Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch. Bratislava: Veda – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2011. 202 s. ISBN 978-80-224-1217-9.

Slovník staršej slovenskej lexiky prevzatej z iných jazykov nadväzuje na rozsiahle slovníkové dielo Historický slovník slovenského jazyka, zavŕšené v r. 2008. Prináša analýzu a opis latinizmov, germanizmov, bohemizmov, hungarizmov, polonizmov, ale aj grécizmov, galicizmov, italizmov, turcizmov, hebrejizmov, arabizmov. Obsahuje aj opis skupiny slov, ktoré prenikli z rumunčiny, španielčiny, perzštiny, ukrajinčiny, ruštiny, angličtiny, malajčiny či orientálnych jazykov. Okrem slovníkovej časti, zoradenej podľa jednotlivých jazykov, kniha ponúka syntetizujúcu štúdiu o putovaní slov a živote cudzích slov v slovenčine.

Niektoré sa hodnotia jednoznačne ako historizmy, iné sa hladko integrovali z iného jazyka do slovenčiny a prestupujú v čase s rôznorodou životnosťou, a niekedy aj so sémantickým posunom bez toho, aby sme si uvedomovali ich cudzí pôvod.

VŠEOBECNÉ POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia neprijíma príspevky, ktoré už boli publikované alebo boli prijaté na uverejnenie inde. Vzhľadom na anonymné posudzovanie príspevkov (anonymous peer reviewing) žiadame autorov, aby svoje príspevky posielali e-mailom ako prílohu na adresu wachtarczyk@juls.savba.sk, pričom samotný text príspevku **nesmie** obsahovať meno, ani pracovisko autora. Osobné údaje potrebné na vyplatenie honoráru (adresa trvalého bydliska, rodné číslo a číslo účtu v banke), ako aj údaje nevyhnutné na identifikáciu autora textu, ktoré sa uvádzajú v časopise za príspevkom (meno, tituly, pracovisko a elektronická adresa), žiadame posielat' v tele e-mailovej správy alebo v osobitnej prílohe.

Osobné údaje sa prikladajú k textu pri **každom** podaní nového príspevku.

Záväznou súčasťou každého textu je anglický preklad jeho názvu. Pri príspevkoch do rubrik Štúdie a články, ako aj Diskusie a rozhľady, vyžadujeme abstrakt v anglickom jazyku v rozsahu okolo 100 slov. Abstrakt by mal predstavovať výťah z obsahu článku, nielen výsledky výskumu. Kľúčové slová v počte 3 – 10 prosíme uvádzať v angličtine a zároveň v jazyku príspevku, a to v abecednom poradí.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním a publikovaním v periodiku Slovenská reč v časovo nešpecifikovanom horizonte.

Pravidlá formálnej úpravy textu:

- Texty predkladať vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5 (okrem názvu príspevku).
- Slová na konci riadku nerozdeľovať, tvrdý koniec riadku použiť len na konci odsekov.
- Na odlíšenie príkladov od textu použiť kurzív, na odlíšenie typov písma aj bold, alebo ^{horný} a ^{dolný} index. Nič neriediť, nepodčiarkovať, nepoužívať iné typy písma.
- Rozlišovať dlhú čiarku – (pomlčku), napr. Altman, G. – Krupa, V., a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu, vedecko-metodologický a pod.
- Na poznámky v texte používať automatickú funkciu programu Word Vložiť poznámku pod čiarou (ide o tzv. päťové poznámky uvádzané na každej strane).

Pravidlá uvádzania bibliografických odkazov:

- Zoznam literatúry je uvedený na konci článku, zoradený abecedne podľa priezviska autora. V zozname je iba literatúra, ktorá je v článku citovaná alebo na ktorú sa v texte odkazuje.
- V zozname literatúry sa krstné mená autorov rozpisujú, priezviská autorov sa píše VER-ZÁLAMI.
- Názvy publikácií v texte sa uvádzajú kapitálkami (napr. ĽUDOVÍT ŠTÚR A REČ SLOVENSKÁ).
- Monografia sa uvádza podľa vzoru: FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.
- Štúdia v zborníku: DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
- Článok v časopise: HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovies ísť a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.
- Knižné pramene, napr. slovníky (ak majú väčší počet autorov): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Internetové pramene, napr.:

Jamrichová, Petra: Poznámky z družiny. Online:

<http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html>, cit. 4. 11. 2011.

- Zákon NR SR č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Online: <http://www.culture.gov.sk/umenie/ttny-jazyk/legislatva/zkony/270/1995>, cit. 9. 13. 2010.

SLOVAK SPEECH

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY LUDOVIT STUR INSTITUTE OF LINGUISTICS, THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

Z OBSAHU

- Osemdesiat a jedno
Jana Wachtarczyková
- Slovenčina a slovenská jazykoveda v meandroch 21. storočia
Slavomír Ondrejovič
- Lingvokultúrne východiská k interpretácii súčasného slangu slovenskej mládeže
Zuzana Sedláčková
- Ešte jedna výnimka z pravidla o rytmickom krátení alebo Niekoľko poznámok k problematike slovenských frekventatív
Ľubomír Kralčák
- Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2011
Pavol Žigo
- Zaujímavá práca z oblasti ľudovej fytonymie
Ľubor Králik
- Váženie či váhovanie?
Alexandra Jarošová, Slavomír Ondrejovič